

Ніжинський державний університет
Імені Миколи Гоголя

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА**

***Збірник наукових праць
викладачів кафедри економічної теорії та
соціально-економічної політики***

Випуск VIII

Ніжин
2013

УДК 318(082)
ББК 60я4
А43

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 7 від 28.02.13 р.

Редакційна комісія:

к. е. н., доц. *Городецька М. О.*,
к. е. н., доц. *Єфремов В. В.*,
к. е. н., доц. *Пахомова Т. М.*,
ст. викл. *Жук А. В.*,
ст. викл. *Петренко М. І.*

Відповідальний за випуск:

к. е. н., доц. *Пахомова Т. М.*

А43

Актуальні проблеми суспільствознавства : збірник наукових праць викладачів кафедри економічної теорії та соціально-економічної політики / відп. за випуск Т. М. Пахомова. – Випуск VIII. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – 110 с.

До збірника включено наукові праці викладачів кафедри економічної теорії та соціально-економічної політики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя методологічного спрямування з ряду актуальних проблем економічних наук. Статті розкривають аспекти формування й розвитку економічного мислення, методологічні основи використання математичного інструментарію в економічній теорії, ситуацію молодіжного ринку праці, політику доходів населення України та інше. Досліджуються основні проблеми мікро- та макроекономіки, закономірності розвитку світової економіки в умовах загальної глобалізації, зростаюча роль економічних знань у період реформування української економіки.

УДК 318(082)
ББК 60я4

© НДУ ім. М. Гоголя, 2013

БОГДАНОВ О.О. ПРО РОЛЬ НАУКИ ПРИ ПОБУДОВІ СОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

О.О.Богданова можна з повним правом віднести до "ідейних вождів більшовизму", який незважаючи на вік, мав не менший авторитет серед російських соціал-демократів, ніж Г.В.Плеханов. Не вступаючи у пряму полеміку з Г.В.Плехановим, О.О.Богданов вів заочну теоретичну дискусію з ним протягом всієї своєї політичної діяльності. Потрібно зауважити, якщо Г.В.Плеханов очолював російських соціал-демократів, які діяли за кордоном, хизуючись перед ними обсягом знань з марксистської літератури, то О.О.Богданов, спираючись на накопичений досвід, стає безперечним теоретичним лідером соціал-демократичного руху у Росії. Він не має кумирів і в той же час не має амбіцій на політичне лідерство у російському соціал-демократичному русі. Для нього найважливішою сферою діяльності була наука, якій він присвятив своє життя і віддав його. Дану ситуацію у російському соціал-демократичному русі вдало використовує В.І.Ленін, який, маючи непомірні амбіції, починає виконувати роль арбітра між Г.В.Плехановим та О.О.Богдановим і в залежності від політичної кон'юнктури приймає то сторону одного теоретика марксизму, то – іншого. Співпраця В.І.Леніна з двома видатними знавцями марксизму відбувалась до тих пір, поки вони були потрібні йому у боротьбі з іншими політичними течіями, а згодом у боротьбі за позицію лідера в російській соціал-демократичній партії.

Самостійно опановуючи марксизм, О.О.Богданов, будучи у захваті від його ідей з майбутньої трансформації суспільних відносин, і знаходячись у їх полоні, приймає рішення віддати життя за побудову нового суспільства. Він вірно уяснив для себе концепцію марксизму, складовими частинами якої виступала філософія, політична економія та науковий соціалізм. О.О.Богданов прагне оволодіти теорією та "душею" марксизму, серцевиною якої виступає діалектичний метод (зрозуміти концепцію марксизму з усіма її нюансами йому так і не вдасться). Намагаючись адаптувати марксизм до російської дійсності, О.О.Богданов здійснює цілісне дослідження, яке охоплює його складові частини, що робило його фахівцем з філософії, політичної економії та наукового соціалізму. За рівнем опанування марксизмом як цілісної світоглядної доктрини йому не було рівних серед провідних теоретиків російської соціал-демократичної партії (Г.В.Плеханов не розумівся у питаннях політичної економії, В.І.Ленін не мав фундаментальних праць з філософії та політичної економії, а М.І.Бухарин був безпорадний у питаннях природознавства).

Творчий шлях О.О.Богданова відбувається під впливом життєвих обставин. Ведучи заняття у робітничому гуртку, він спочатку опановує політичну економію, випускаючи власні лекції під назвою "**Краткий курс экономической науки**" (1897). Дана праця отримала високу оцінку В.І.Леніна, який називає її "замечательным явлением в нашей экономической литературе".(1) Аналіз творчої діяльності О.О.Богданова, який розпочинається з даної праці, дає можливість прослідкувати за еволюцією його поглядів і зрозуміти яким чином із прибічників В.І.Леніна він перетворюється на певному історичному етапі у його головного опонента.

Економічну теорію О.О.Богданов намагається викладати з марксистських позицій. Як здібний та допитливий учень, він звертає увагу на проблему, яка залишилась не розв'язаною К.Марсом. Це проблема складної та простої праці. Дана проблема опинилась у центрі дослідження багатьох прибічників марксизму наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

На переконання О.О.Богданова, складна (кваліфікована) праця – це позаісторична категорія, яка існувала у всі історичні епохи. Підставою для такого твердження є ототожнення їм складної (кваліфікованої) праці з організаційною працею. Дане положення суперечить економічній концепції марксизму. Справа у тому, що організаційна та виконавча праця завжди існували і будуть існувати у будь-якому суспільстві. К.Маркс, досліджуючи складну працю, мав на увазі працю найманих робітників тобто працю виключно виконавчу. Виконавча праця, залежачи від розвитку техніки та технології, у кожному історичному епоху має відповідну градацію. На ранньому етапі суспільного розвитку відмінності у виконавчій праці були незначними, бо стосувалися ручної праці. Це не давало підстави проголошувати виконавчу працю неоднорідною. Так було до промислової революції, коли утворилось велике машинне виробництво. Воно посилило диференціацію виконавчої праці і сприяло виникненню складної та простої праці.

Організаційна праця – це праця, яку здійснює власник засобів виробництва. При капіталізмі дану працю спочатку виконує підприємець, а потім найманий керівник (менеджер). Акцентуючи увагу на організаційній праці, О.О.Богданов свідомо чи ні підтверджує участь підприємців у створенні матеріальних благ. **"Организаторский труд, повидимому, представляет из себя исторически самую раннюю форму сложного (квалифицированного) труда вообще"**.(2) На жаль дане положення суперечить поглядам К.Маркса, за якими підприємець взагалі не приймає участь у виробництві, бо розумову працю не можна вважати за працю, оскільки вона за своєю природою не матеріальна. Марксизм розглядає підприємців як непотрібний

елемент, який заважає розвитку суспільства. Даний висновок здійснюється по аналогії з класичною економічною наукою, яка вважала подібним елементом земельних власників. Але якщо земельні власники дійсно не приймають участь у трудовій діяльності, а лише надають у користування землю як фактор виробництва, то підприємці виступають як "капітани бізнесу". Позбавитись підприємців допоможе соціалістична революція. Якщо дотримуватись точки зору О.О.Богданова, вважаючи що організаційна праця у суспільстві все-таки існує, то потрібно визнати важливу історичну місію підприємців як організаторів виробництва. Саме вони забезпечують розвиток суспільства. Усунення їх із господарської системи може відкинути суспільство далеко назад. Тобто у майбутньому суспільство очікує на регрес. Зрозуміло, що О.О.Богданов не міг прийти до такого висновку, а спробував у подальших своїх працях розв'язати дану логічну суперечку.

Не менш актуальною проблемою для О.О.Богданова, ніж з'ясування сутності складної праці, була проблема зведення складної праці до простої і з'ясування створення більшої вартості (проблема редукації). Як представник природничих наук, О.О.Богданов у своєму дослідженні застосував **енергетичний підхід**, розглядаючи складну працю як працю з підвищеними витратами енергії. На його думку, **"труд более сложный должен рассматриваться, как большая затрата энергии по сравнению с менее сложным"** (3) Суспільна вартість – це певна кількість трудової енергії, яка використовується для створення благ необхідних суспільству. Таке тлумачення О.О.Богдановим суспільної вартості засвідчує про відхід його від марксизму. Потрібно нагадати, що К.Маркс розглядає суспільну вартість як економічне відношення у сфері виробництва. У О.О.Богданова суспільна вартість не відбиває економічні стосунки, а є результатом діяльності окремої людини. Виходить, що будь-яка індивідуальна праця є суспільною. Подібне твердження суперечить не тільки теорії, але і практиці.

Застосування енергетичного підходу, змушує О.О.Богданова стверджувати, що при створенні благ витрачається певна кількість трудової енергії. У залежності від кількості витраченої енергії, праця поділяється на складну та просту. Застосування даного підходу повинно базуватись на розрахунках, які підкріплюють висунуте положення. Але їх немає. Припускаючи можливість ситуації, коли представники складної праці витрачають більше трудової енергії, виникає запитання: яким чином робітник поповнює свій енергетичний запас? Зрозуміло, що енергія потрапляє до людини через їжу. Тобто виходить. Що робітник складної праці повинен краще харчуватись. Враховуючи думку О.О.Богданова, що година праці вченого відповідає 3-м годинам праці механіка і 12-ти годин праці чорнороба,

слід прийти до висновку, що у стільки разів зростає обсяг харчування вченого. Даний висновок суперечить здоровому глузду. Видно О.О.Богданов так і не зрозумів, що більша вартість у марксистський концепції створюється за рахунок різниці у кваліфікаційній підготовці робітника. Не беручи до уваги кваліфікацію, він тим самим визнає однаковий рівень підготовки робітників. Виходить, що вирішальну роль у витратах трудової енергії відіграють фізіологічні дані робітника. Акцентуючи увагу на кількісній стороні питання, О.О.Богданов упускає з виду його якісні аспекти.

Будуючи чітко визначену конструкцію нового суспільства за К.Марксом, О.О.Богданов доводив, що усуспільнення виробництва приводить до утворення в країні **єдиного підприємства**. Воно виступає одним єдиним суб'єктом господарської діяльності. За таких умов усувається міновий характер суспільного господарства. Йому на зміну приходять натуральне виробництво, яке стає економічною опорою влади у новому суспільстві.

Виникає запитання: чому не зважаючи на очевидні похибки у методології В.І.Ленін дає хвалебну рецензію на дану економічну працю О.О.Богданова? На наше переконання, це означає, що він або ще не оволодів досконало економічною концепцією марксизму, або, не даючи принципових зауважень, не бажав припинити співпрацю з О.О.Богдановим, який був йому потрібен для захоплення лідерських позицій у РСДРП (вірогідно переважає перша версія, бо В.І.Ленін почав серйозно займатись питаннями економічної теорії лише у 1893 р. І до оволодіння економічною спадщиною марксизму було ще далеко, а співпраця з О.О.Богдановим розпочалася з 1904 р.).

Методологічні розбіжності з марксизмом, які виявились на ранньому етапі діяльності О.О.Богданова як економіста, так і не вдалося подолати і у подальшій науковій діяльності. Ідеологія потребувала одного, а наука – іншого. Застосовуючи метод абстрактного аналізу та спираючись на положення К.Маркса, що буття визначає умови життя, О.О.Богданов прагнув накреслити у загальних рисах життя суспільства вищого типу та встановити напрямок, по якому буде відбуватися його розвиток. Цілком слушною є його думка про те, що **наука про соціалізм повинна мати прогностичну функцію**. У той же час реалізувати дану функцію без математичного апарату неможливо, бо тоді прогнозування перетворюється у чергові утопічні ідеї, які далекі від реалій суспільного життя. Однак застосувати математику у своїх економічних прогнозах йому не судилося.

Розуміючи, що політична економія дещо звужує світогляд і не дає змоги усвідомити цілісну картину світу, О.О.Богданов переключається на філософію, осмислюючи проблеми природи та пізнання

з точки зору історичного підходу. З під його пера виходять праці: **"Основные элементы исторического взгляда на природу"** (1899) та **"Познание с исторической точки зрения"** (1901). В силу певних обставин на деякий час наукова діяльність припиняється. Вимушена творча пауза у зв'язку із засланням була використана ним у дискусіях з представниками різних політичних поглядів. Вона виявила окремі вади у фаховій підготовці О.О.Богданова як філософа.

Після зустрічі в 1904 р. в Женеві з В.І.Леніним, О.О.Богданов, незважаючи на деякі ідеологічні розходження, залучається ним до організаційної роботи по створенню російської соціал-демократичної партії. З доморощеного марксиста О.О.Богданов перетворюється на провідного ідеолога та пропагандиста російської соціал-демократичної партії. Це зобов'язує його ще активніше займатися науковою діяльністю. Він знову береться опановувати філософію, випускаючи збірник **"Новый мир"** (1904–1924), який включав три статті присвячені вищому типу життя. Перша стаття стосувалася людської особистості, друга – суспільної системи, а третя – типу людського пізнання. При розгляді даних питань О.О.Богданов намагається йти по тому шляху, який вказав К.Маркс.

В першій статті під назвою **"Собирание человека"** О.О.Богданов намагається дати цілісне розуміння людини, вказуючи на недолік, який мав місце, коли людину розглядали як об'єкт дослідження окремих наук. Навіть якщо механічно об'єднати дані точки зору, то все рівно цілісної концепції людини не буде, бо **"собрание частей еще не есть целое".(4)** Потрібно розглядати людину не тільки як цілий світ досвіду, але і як світ розгорнутий, не обмежений ніякими безумовними межами. На думку О.О.Богданова, людина являє собою мікрокосмос завдяки спілкуванню з іншими людьми. Це збагачує окрему людину. Будь-яке розширення досвіду окремої людини означає розширення світу в цілому. Безумовно, цілісний погляд на людину як на об'єкт дослідження означає крок вперед наукової думки.

Оскільки суспільство складається з людей, то цілком слушно О.О.Богданов розпочинає своє дослідження з людини, а не з товару як це робив К.Маркс. Він дає власне визначення людини. **"Человек есть целый мир опыта".(5)** Такий висновок засвідчує, що розвиток суспільства обумовлює послідовну зміну поколінь. Виходить, що трансформація суспільства здійснюється безпосередньо та послідовно. Усі покоління людей генетично пов'язані між собою. Минуле присутнє у людині, як би вона не хотіла його позбутися і не намагалася будувати суспільство з "чистого аркушу".

Людина – це частинка великого цілого всесвіту. На думку О.О.Богданова, її розвиток не повинен обмежуватися ніякими ме-

жами. З даним положенням не можна погодитись. Людина існує в обмеженому світі. Розвиток її повинен бути вчасним, бо інакше вона не принесе користі суспільству. Будучи елементом природи, яка представляє, за виразом О.О.Богданова, потік досвіду, людина спілкується з нею з допомогою соціального середовища. Хоч кожна людина користується досвідом людської цивілізації, вона буде власне життя, виходячи із свого досвіду.

Беручи до уваги положення К.Маркса про первинність буття над свідомістю, О.О.Богданов, розглядаючи окрему людину, акцентує увагу на визначальному значенні досвіду, завдяки якому вона отримує перевагу над іншими членами суспільства. Творча діяльність людини як процес пізнання відбувається завдяки різноманітним комбінаціям досвіду. У первинному суспільстві творча діяльність відсутня, а влада природи над людиною безмежна. Якщо досвід у кожного різний, то як це позначається на стосунках між людьми у суспільстві? О.О.Богданов вважає, що **поділ суспільства на керівників та підлеглих пов'язаний із різницею у досвіді**. Тобто людина, яка володіє значним досвідом, стає на чолі роду. На певному історичному етапі відбувається дроблення людини, коли голова відокремлюється від рук. У той же час залишались без належної аргументації положення, по якому "тіло" підпорядковувалось "духові". Воно вступало в протиріччя з методологією марксизму. Завдяки неоднаковому накопиченню досвіду виникає залежність однієї людини від іншої. Ця залежність становиться односторонньою, авторитарною. Формується авторитарний устрій в епоху середньовіччя.

Нерівномірний розподіл досвіду відбувається не тільки між керівниками і підлеглими, а також завдяки спеціалізації, коли **"коллективистский опыт оказывается разделенным между людьми"**. (6) Це приводить до роз'єднання суспільства. Колективне ціле не може регулюватись однією волею. Воно розпадається на незалежні групи – індивідуальні господарства. Виходячи із нерівномірного розподілу досвіду як у першому, так і в другому випадку виникає неоднакове сприйняття одних і тих же подій. О.О.Богданов приходять до висновку, що **кожна людина сприймає світ за образом і подобою свого специфічного досвіду**. При розпаді суспільства на індивідуальні господарства воно стає неорганізованою, анархічною системою, в якій повно протиріч. Колективний світ перетворюється у світ конкурентної боротьби інтересів, війни усіх проти усіх. Головне протиріччя суспільного устрою полягає у протиріччі між індивідуальним та суспільним інтересом. Подавлення індивідуального інтересу сприяє тому, що особа виступає проти авторитаризму. Це приводить до революцій XVII та XVIII ст. Вірний висновок, до якого прийшов О.О.Богданов в даній статті, так і залишився поза його увагою.

Роздвоєння досвіду, яке визвано об'єктивними причинами, сприяє дробленню людини, яка почуває себе неповноцінною та ущербною. Звідси виникає потреба бути не вузьким спеціалістом, а стати цілісною особистістю. На переконання О.О.Богданова, настає епоха збирання людини. Провідну роль на шляху до цього відіграє філософія, яка повинна стати **філософією життя**. Необхідною стадією збирання людини є її класова самосвідомість, загальні методи пізнання і новий тип вченого, прикладом якого виступає Карл Маркс.

На переконання О.О.Богданова, зміни у способі виробництва під впливом розвитку продуктивних сил теж сприяють процесу збирання людини. Так ручна праця робітника замінюється машинною. Робітник, здійснюючи управління машиною, змінює характер праці, який органічно поєднує у собі організаторську та виконавську функції. Робота з машинами вимагає від робітника підвищення його інтелекту. По мірі того як людина завойовує природу, сума колективного досвіду зростає. Ніхто не може оволодіти колективним досвідом, але **кожен повинен мати можливість користуватись досвідом інших**. Розуміння О.О.Богдановим суспільного устрою багато у чому нагадує нам погляди Ф.Хайєка, якщо вважати що досвід та інформація це тотожні поняття. На переконання О.О.Богданова, замість вузької спеціалізації потрібно озброїти робітника загальним методом, що дасть можливість без перешкод переходити від одного виду діяльності до іншого (дана ідея підготовки фахівця "широкого профілю" була реалізована на практиці у колишньому СРСР).

Слідом за К.Марксом, О.О.Богданов допускає існування однорівневого суспільства, в якому формується новий тип відношень між людьми – відносин товариства. Він вважає, що люди можуть мати рівний досвід завдяки широкому спілкуванню при "**повном равенстве их взаємного положення**".(7) Потрібно зазначити, що досвід кожної людини залежить від її трудової діяльності. Оскільки люди неоднакові по своїм здібностям, фізіологічним даним, отриманій кваліфікації та займаному місці у суспільному поділі праці, то, безперечно, досвід у них буде різний. Вони не можуть займати однакове положення, бо мають різний соціальний статус в соціальній структурі суспільства. На наш погляд, відбулася підміна понять О.О.Богдановим, коли індивідуальні особливості замінюються на соціальні ознаки людини. Ці поняття не протистоять, а доповнюють один одного. Відкидаючи індивідуальну особливість, до уваги не береться людська природа, яка є неповторною та самотбною. О.О.Богданов робить ту саму помилку, яку у свій час зробив К.Маркс, розглядаючи людину не як конкретне, а лише як абстрактне поняття.

О.О.Богданов вважає, що **природа людини залежить від суспільних відносин**. На його думку, людина стає людиною з великої літери, коли в суспільстві складуться товариські відносини. При цьому незрозуміло як вони утворюються. Потрібно зауважити, що стосунки між людьми, як правило, базуються на симпатії та антипатії. Товариські відносини – це відносини, в основі яких лежить симпатія. А як бути з антипатією, яка може бути в межах колективу, професії, класу? Виходить, що товариські відносини не можуть представляти все суспільство, а лише частину його. Більш широким поняттям, ніж товариські відносини, є соціальні відносини.

Кожна людина намагається бути досконалою. У капіталістичному суспільстві прагнення до досконалості передбачає боротьбу між людьми, що забезпечує стихійний розвиток. При цьому витрачаються безплідно сили на цю боротьбу. О.О.Богданов вважає за необхідне перейти від стихійного **до свідомого розвитку**. Цьому буде сприяти процес збирання людини. Ідею цілісної людини у новому суспільстві запозичує у нього М.О.Бердяєв і використовує її у праці "Царство Духа и царство Кесаря" (1949).

Ідеалізуючи нове суспільство як суспільство загальної рівності та справедливості, О.О.Богданов не уникає помилок. По-перше, вважаючи стосунки між людьми у будь-яких сферах діяльності однотипними, він погоджується на застосуванні **моністичного підходу як універсального засобу пізнання суспільства**. Насправді у різних сферах людської діяльності мають місце різні типи відносин, що засвідчує про їх багатогранність та про обмежене застосування того чи іншого підходу. По-друге, соціальні відносини у вигляді товариських О.О.Богданов переносить на економічні відносини, в основі яких лежить професійна діяльність людини. Але "любі друзі", з якими весело та безтурботно проводити дозвілля, не завжди будуть компетентними працівниками, знавцями своєї справи. По-третє, стосунки між людьми у новому суспільстві розглядаються окремо від функціонуючої господарської системи, яка має як горизонтальні, так і вертикальні економічні зв'язки. По-четверте, не висвітлюються механізми, які здатні привести до нового типу відносин між людьми. Виходить, що наміри видаються за дійсність. Таким чином, незважаючи на те, що О.О.Богданов намагався з'ясувати реальну природу нового суспільства, вона так і залишилася для нього "річчю у собі".

В другій статті збірника "**Цели и нормы жизни**" О.О.Богданов з'ясовує існування людської цивілізації та її розвиток протягом усієї тисячолітньої історії. На його думку, на ранніх етапах функціонування людської цивілізації вплив зовнішнього світу був стихійний, що позна-

чалось на природі людей, їх взаємних стосунках та рівноваги життя. Ведучи боротьбу з природою людська спільнота піклувалася про збереження життя, здійснюючи внутрішній супротив всяким перетворенням. Норми життя у вигляді звичаїв залишалися незмінними.

Під впливом надлишку енергії, яка накопичувалася, відбувся ріст життя. При цьому виникла потреба у нових формах рівноваги. Поступово почав відбуватися розвиток. Але цей розвиток був стихійним та одностороннім, а не цілісним та загальним. Боротьба нового зі старим сприяла зародженню примусових норм. Нове допускалося до певної межі, за якою починалося його подавлення, бо неможливо було підтримувати рівновагу життя. За таких обставин розвиток суспільства відбувався поступово. Дотримуючись поглядів О.О.Богданова, можна прийти до висновку, що розвиток суспільства можливий, якщо йому вдасться підтримувати **рівновагу життя**.

Поділ праці змінив трудову діяльність людей та їх мислення. Суспільство перетворилося у нескінченно ускладнену комбінацію елементів зростаючої різнорідності. Життя людей стало все менш узгодженим. Для збереження життєвих зв'язків починають використовувати примусові норми, які досягли в сучасному суспільстві невиданих розмірів. Окремі елементи суспільства відособлюються, постійний зв'язок між ними ускладнюється, а загальна організація праці стає неможливою. Настає час, коли суспільство розпадається на окремі приватні господарства, які являють собою ланки одного ланцюга в системі суспільного поділу праці.

Коли суспільна праця не організована, то немає відповідності між результатом та потребами. **Частина праці неминуче витрачається безплідно**. Перевиробництво одних благ супроводжується недовиробництвом інших. Неорганізована соціальна система породжує боротьбу класів, яка пронизує все суспільне життя. Наведення в житті суспільства порядку відбувається з допомогою примусових моральних та правових норм, які є консервативними. Норма, яка в минулому відігравала прогресивну роль, перетворюється у гальмо суспільного розвитку. На переконання О.О.Богданова, сучасне капіталістичне суспільство тримається на нормах. Будучи анахронізмом минулих суспільних відносин, норми породжують нові життєві протиріччя.

Виникла потреба зробити процес розвитку суспільства гармонійним, послідовним та цілісним. Відкривається нескінченний шлях покорення природи. Суспільство переходить до високого типу життя, яке можна окреслити у самих загальних рисах. О.О.Богданов, дотримуючись поглядів Е.Бернштейна, припускає, що зародження майбутнього життя має місце у сучасному капіталістичному сус-

пільстві. Прикладом нових форм суспільних відносин, на його думку, є великі капіталістичні підприємства, які швидко реагують на технічні винаходи, здійснюючи перерозподіл капіталів та праці. Коли ми візьмемо дане підприємство у зв'язку з іншими, то побачимо, що ця господарська система відрізняється анархічністю. **Анархія цілого домінує над організацією окремих її частин.** Потрібні нові норми, які вільні від примусу.

Якщо у своїй більшості О.О.Богданов лише повторював відомі положення марксизму у власній інтерпретації, то в окремих випадках він претендував на нове слово у науці. Він вірно підмічає, що буржуазний економічний устрій не можна уявити без правової системи, яка зміцнює його і забезпечує надійне функціонування. У першу чергу, мова йде про роль права у житті суспільства. Дана проблема випала з поля зору класиків марксизму. Не розв'язавши її, не можна було вважати обґрунтованим положення про проведення соціалістичної революції. Теорія марксизму доводила, що інститут приватної власності на засоби виробництва стоїть на захисті капіталістичного суспільства. За його трансформацію взявся О.О.Богданов, доводячи, що існуючі правові норми застаріли. Вони стримують розвиток суспільства, який відбувається таким чином: "крок уперед і два кроки назад" (даний вислів запозичений у В.І.Леніна). **Щоб змінити капіталістичний устрій, потрібно змінити мораль та право.**

О.О.Богданов вважає, що нові правові норми повинні бути гнучкими і відповідати новому типу життя. Вони повинні бути звільнені від примусу, від консерватизму і подібно науково-технічним правилам вказувати на найкращий спосіб досягнення мети. Це так звані **норми доцільності**, які дають можливість обирати цілі самій людині. Свідомо чи несвідомо О.О.Богданов виправдовує дії представників російської соціал-демократії, розчищаючи їм шлях до протизаконних та аморальних вчинків, коли будь-які засоби виправдовували мету – побудову нового суспільства (мова йде про відомі "екси" представників російських соціал-демократів, до організації яких був причасний і О.О.Богданов). Про небезпеку знищення права у новому суспільстві вказував М.О.Бердяєв у праці "Філософія нерівності" (1923).

Усвідомлюючи, що усунення примусових норм породить хаос та анархію суспільного життя, О.О.Богданов пропонує встановити на перехідному етапі нові правові норми. **"Преобразование экономического строя должно произойти при посредстве новых правовых отношений, т.е. политическим путем".(8)** Потрібно зазначити, що "право" і "політика" – це різні речі. Якщо зміна суспільних відносин відбувається політичним шляхом, то це означає ігнорування права. Правовий нігілізм возводиться О.О.Богдановим в абсолют і розглядається як характерна риса "держави майбут-

нього". Дане положення не визивало заперечень серед керівництва російської соціал-демократичної партії, оскільки повністю відповідало його духу, коли будь-яке питання суспільного життя розв'язувалось на основі політичної доцільності.

Система норм доцільності планомірно організована технічним досвідом людей є наука. О.О.Богданов намагається довести, що право повинно базуватися на науці. Безумовно, з даним положенням потрібно погодитись. У той же час право не повинно змінюватись безперервно, хоч наука і не здатна зупинитись у своєму розвитку. Це дезорганізує суспільство, наносить йому шкоду. Потрібно визначити параметри, у межах яких можуть відбуватися зміни права. Неможна допускати, щоб "правила гри" змінювались у процесі самої гри.

Норми доцільності як певні форми життя виступають при відповідних життєвих умовах і історично нерозривно пов'язані з ними. Вони забезпечують гармонійний розвиток життя і підкоряються загальній кінцевій меті: максимальне життя суспільства та максимальне життя особистості. При всій своїй різноманітності вони зливаються у вищу єдність соціально-узгодженої боротьби за щастя і починають панувати в суспільному житті.

О.О.Богданов знаходить логічне протиріччя в концепції К.Маркса, який стверджує, що у новому суспільстві не буде класів, не буде примусової праці, але залишиться держава. Ведучи пошук аргументів на користь марксизму, він вважає, що ця логічна суперечка долається. У марксистській концепції, на його думку, мова йде про перехідну форму держави, яка хоч і виражає інтереси пролетаріату, але при організації суспільного життя змушена використовувати правові норми у зв'язку з недостатньою свідомістю людей. При подоланні пережитків минулого "держава майбутнього" перестає бути державою, а взаємні відносини людей визначатимуть норми доцільності.

Черпаючи ідеї з практичного досвіду у партійному будівництві, О.О.Богданов розглядає майбутні суспільні відносини на прикладі відносин товариського гуртка, які стають прообразом відносин нового типу. Людина підкоряється рішенням гуртка, якщо вона приймає участь у його діяльності. Якщо член гуртка заявляє, що він не може виконати завдання, то це не приводить до виключення його із товариської організації. В окремих випадках під впливом практичної доцільності член гуртка може взяти на себе таку роботу, яка не відповідає його вподобанням.

При об'єднанні гуртків, які діють незалежно один від одного у партію, вони ведуть боротьбу між собою, витрачаючи сили колективного цілого. Перемогу отримує та група, яка найбільш проник-

нута ідеєю цілого. **Товариська організація, яка об'єднує своїх членів єдиною метою, звільняється від панування особистих зв'язків та симпатій, виступає як дійсна колективність.** Утворюються організаційні норми доцільності, яким підкоряються члени організації і діють в ім'я організації. Вони можуть порушуватися, якщо вступають у протиріччя із загальною метою, завдяки якій виникла організація. Члени організації, об'єднуючись загальною боротьбою за святу справу, мають зобов'язання тільки перед нею. Кожен член організації не повинен думати про себе, бути нечутливим до страждань та переживань. Його призначення полягає у самопожертві в ім'я спільної справи (О.О.Богданов настільки увірував у дану ідею, що втілює її у життя). Приймаючи безпосередню участь у створенні російської соціал-демократичної партії, О.О.Богданов приходив до висновку, що політичний чинник більш важливий, ніж економічний, розуміючи, що він не вписується у концепцію марксизму.

Намагаючись дискредитувати мораль і право в житті суспільства, О.О.Богданов вважає, що їх значення базуються на застарілих поглядах про незмінність людської природи. Це пройдена ступінь пізнання. На його думку, **людина є похідною від суспільного середовища.** Якщо змінити суспільне середовище, то при цьому зміниться і природа людини. На наш погляд, такий висновок не відповідає дійсності. Він алогічний, бо проголошує первинним суспільство, а не людину. Людина формує суспільство, а не суспільство формує людину. О.О.Богданов намагається обґрунтувати зворотній вплив суспільства на людину. В той же час його аргументи не підкріплені практикою суспільного життя. Можна погодитись з тим, що при зміні організаційної структури суспільства змінюється його природа. Але людина, яка складає суспільство, залишається незмінною. Будучи фахівцем природничих наук, він не розуміє, що молекули мають різну структурну будову, що позначається на якості матеріальних благ, але природа атомів при цьому залишається незмінною.

Досліджуючи суспільство, О.О.Богданов інтуїтивно виходить на проблему організації суспільного устрою, яка у майбутньому стане вивчатись багатьма провідними економістами світу. На його переконання, різні господарські системи відрізняються неоднаковим способом організації суспільного життя. Так, капіталізму притаманний стихійний розвиток. Цей розвиток відбувається на основі інстинктів, коли кожен господарський суб'єкт прагне реалізувати свій егоїстичний інтерес. Даний розвиток супроводжується додатковими витратами, соціальними конфліктами, боротьбою класів. Щоб позбавитись цих недоліків потрібно встановити новий порядок і перейти до світового гармонійного розвитку. **Свідома діяльність дає можли-**

вість використати досягнення науки, що сприяє більш швидкому розвитку суспільства.

Що розуміє О.О.Богданов під свідомим розвитком суспільства? Це такий розвиток, коли кожен працездатний член суспільства виконує за певний час наперед визначений обсяг робіт, що позбавляє його від будь-якого випадку. Але така робота більше нагадує працю робота, ніж людини, бо остання позбавлена ініціативи. Якщо ж робітник проявляє ініціативу, то він підвергається покаранню. Психологія робітника стає більш соціальною. Це дозволяє йому усвідомити, що трудова діяльність на користь суспільства є його прямий обов'язок. Регламентована та примусова трудова діяльність виключає усяку творчість. Виходить, що у такому вигляді свідомий розвиток суспільства обходиться без використання науки.

О.О.Богданов намагається спростувати концепцію "казарменого соціалізму", сутність якого полягала у використанні в новому суспільстві примусової праці для задоволення суспільних потреб. На його переконання, оскільки праця є органічною потребою людини, то немає необхідності застосовувати примус до праці. Це може мати місце лише на перехідному етапі. Обов'язкова праця складе незначну частину суспільної праці. З розвитком продуктивних сил, коли праця буде замінена машинами та механізмами, потреба у примусовій праці буде зменшуватись. Крім того, зміниться і психологія людини, яка стане більш соціальною. Нестача праці буде швидко поповнюватись добровільними працівниками, які будуть орієнтуватися на дані статистики та суспільні потреби. Такий висновок є дещо упередженим, бо не враховує тенденції в розвитку техніки і диференціацію у свідомості людей. По-перше, технічний прогрес розвивається нерівномірно і не завжди саме в тих сферах, які потребують додаткових робітників. По-друге, рівень свідомості робітників не може бути однаковим, оскільки залежить від місця в системі суспільного поділу праці. Крім того, не кожен робітник з високою свідомістю погодиться виконувати роботу, яка знаходиться внизу ієрархічної будови сукупного робітника, бо втрачає при цьому свій соціальний статус. Якщо ж припустити, що даний факт все таки мав місце, то виходить, що суспільство свідомо йде на економічні втрати. Виходить, що соціальні цінності для нього більш важливі, ніж економічні.

Вступаючи у полеміку з прихильниками індивідуалізму, які стверджували, що високі форми життя не є прогресивними, оскільки людина втрачає стимули до розвитку, О.О.Богданов береться спростувати дане положення. На його думку, якщо знищити конкуренцію між людьми, яка сприяє їх розвитку, то у людини все рівно залишиться **"великий ворог"** – це природа. Внутрішньосуспільна боротьба не

тільки двигун, але і гальмо прогресу, бо розтрачує сили та розсіює творчу увагу людини. Усуваючи конкуренцію із суспільного життя, людина наближається до основного двигуна прогресу **"яким являється непосредственная борьба человека с природой"** (9)

На наше переконання, зовнішнє протиріччя не є визначальним джерелом розвитку людини. Більш важливу роль відіграють внутрішні протиріччя, які діють в середині людської спільноти. Саме вони змушують людину прагнути до підкорення висот у будь-якій сфері суспільного життя, що відповідає її природі бути першим. Людина здатна вдосконалюватися і розвиватися, коли вступає у стосунки з подібними собі особами. Це дає змогу співставляти та порівнювати свої досягнення з іншими.

Заклучна стаття збірника під назвою **"Проклятые вопросы философии"** присвячувалася проблемам пізнання перехідної епохи. На переконання О.О.Богданова, джерело вічних питань лежить **"в социальной жизни людей, в их взаимных отношениях"**. (10) Вони виникають під впливом протиріч суспільного буття.

Коли природа панувала над людиною і мала місце релігійна свідомість, прокляті питання не виникали. Отримавши ряд перемог над природою, на думку О.О.Богданова, відбувається трансформація суспільної природи людини. Людина стає істотою логічною та етичною. До незрозумілого потоку життя вона починає пред'являти логічні та етичні вимоги, які не задовольняються. Узагальнена форма цих вимог і представляє собою "прокляті питання".

У буржуазному суспільстві людина відчуває свою безпорадність перед сліпими та стихійними силами буття, оскільки суспільні відносини панують над особою та її долею. Критика буржуазного суспільства на основі існуючого світогляду не дає позитивних результатів. Зовсім інша справа, коли критика ведеться з позиції пролетаріату. Це дає змогу крок за кроком вести свідому боротьбу проти реального панування буржуазного світогляду. Стає відомою у загальних рисах лінія суспільного розвитку, що дозволяє зробити деякі важливі передбачення. Зароджується новий світ гармонічної та цілісної людини, звільненої від протиріч, примусу та фетишизму (С.М.Булгаков слушно зауважував, що критика з позиції певного класу є упередженою, а об'єктивну критику здатно дати лише християнство).

Крім статей, які увійшли у збірник, на даному етапі творчості О.О.Богданова заслугоує на увагу його праця **"Эмпириомонизм"** (1904–1906), в якій висвітлюється власна філософська концепція, яка є цілісною і передбачає використання **єдиного методу дослідження, основою якого виступає життєвий досвід**. Дана праця

співзвучна з працею Г.В.Плеханова "К вопросу о развитии монистического взгляда на историю" (1895). На переконання О.О.Богданова, філософські поняття носять формалізований характер. Це дозволяє їх узагальнити як в математиці відносні величини.

Будучи не згодним з тактикою більшовиків під час революційного виступу пролетаріату у 1905–1907 рр., О.О.Богданов пориває з ними. Це змусило його більше уваги приділити третій складовій марксизму – науковому соціалізму. Даній проблемі присвячується ряд статей: "**О социализме**" (1906), "**Социалистическое общество**" (1908), "**Социализм в настоящем**" (1910).

В статті "Социалистическое общество" О.О.Богданов на основі існуючих протиріч визначає напрямок розвитку суспільства і намагається показати відмінність нового устрою від діючого. На його переконання, передбачення носить науковий характер, що дає можливість людям працювати свідомо, прискорюючи розвиток суспільства. Але рівень науки такий, що не дозволяє встановити час корінних змін суспільних форм. Дотримуючись поглядів К.Маркса, О.О.Богданов вважає, що перехід до нового суспільства можливий при русі вперед, коли відбувається ріст продуктивних сил.

Перехід до автоматизованого виробництва, на думку О.О.Богданова, підвищує значення знань, кмітливості, загального психологічного розвитку, перетворює працю у все більш організаторську та інтелектуальну. Особливу роль у становленні нових суспільних форм О.О.Богданов відводить техніці спілкування між людьми. Наступає епоха, коли на основі розвитку техніки, суспільство отримує владу над природою.

На переконання О.О.Богданова, в автоматизованому виробництві відмінність у професійній спеціалізації повинна зникнути, а психологічна єдність розширюватиметься на основі дійсної спільності життєвого змісту. Долається поділ на організаторів та виконавців, а трудові колективи стають більш рухливими та гнучкими. Складається ситуація, коли, як вважає О.О.Богданов, можна легко замінити організатора на виконавця і навпаки.

Утопізм висунутого О.О.Богдановим положення очевидний. Річ у тім, що організаторська і виконавча праця відрізняються між собою сферою діяльності, масштабністю мислення, суспільними відносинами, а головне мірою відповідальності. Якщо виконавець відповідає за результат особистої праці, то організатор несе відповідальність за діяльність всього виробничого колективу. Спираючись на реалії життя, потрібно констатувати, що незважаючи на однаковий інтелектуальний рівень організатора і виконавця, не кожен виконавець погодиться брати на себе відповідальність за весь виробничий колектив.

В новій системі виробництва, на погляд О.О.Богданова, кожен робітник дорівнюватиме іншому робітнику як елементу єдиного цілого. Він створює умови для розвитку своєї трудової сили і використовує її на користь всіх. Будучи послідовним у тлумаченні ідей марксизму, О.О.Богданов виступає за усунення ієрархії у суспільному виробництві. Незалежно від отриманих знань, досвіду та майстерності, **робітник проголошується рівним один одному**. Досягти цього неможливо навіть при тому, що всі робітники отримують однакові знання, бо до уваги не береться його індивідуальна особливість та місце в складі сукупного робітника.

Планова організація виробництва передбачає таку ж і організацію розподілу, верховним організатором якої виступає саме суспільство. Система розподілу повинна дати усі засоби споживання необхідні для розвитку людини. Для переходу до нової організації розподілу, на думку О.О.Богданова, слід мати розвинутий статистичний та інформаційний апарат.

Визначальною ознакою нової суспільної організації виступає вища ступінь соціальності. Завдяки трудовій згуртованості суспільство перетворюється на велику сім'ю, в якій усуваються будь-які форми фетишизму. О.О.Богданов вважає, що суспільна людина не потребує кумирів (хоч для нього кумиром був К.Маркс). Примусові норми, які були фетишем при капіталізмі, втрачають свій сенс. Випадкові протиріччя легко долаються без впровадження спеціальних законів. В новому суспільстві відмирає і держава.

Нове суспільство О.О.Богданов уявляє як натуральне господарство. В ньому між виробництвом та споживанням діє свідомо та планомірна організація розподілу. Нове суспільство усуває внутрішні протиріччя. Сила розвитку, на думку О.О.Богданова, лежить у зовнішньому протиріччі – суспільства та природи. **"Власть над природою означает постоянное накопление энергии общества, усвояемой им из внешней природы"**.⁽¹¹⁾ Накопичення енергії шукає вихід і знаходить його у творчості або у виродженні. Оскільки у новому суспільстві усі трудяться і немає паразитів, то вся енергія йде на творчість. Утворюється стрімкий прогрес, хоч про нього і немає точного уявлення. Такі, на погляд О.О.Богданова, основні ознаки нового соціального устрою.

Прагнення дотримуватися поглядів К.Маркса не завжди виходить у О.О.Богданова, бо окремі положення марксизму не відповідають реаліям життя. В статті **"Социализм в настоящем"** він намагається дати власне визначення соціалізму як принципово нового суспільного устрою. **"Социалистическое общество – это такое, в котором все производство организовано на сознательно-това-**

рищеских началах".(12) Таке визначення соціалізму означає, що у новому суспільстві пріоритет матимуть соціальні відносини над економічними як прояв свідомої діяльності людей, об'єднаних товаришескими стосунками.

Якщо в одних випадках О.О.Богданов відхиляється від марксистських поглядів, то в інших – намагається їх дотримуватись. Це робить його позицію хиткою та невизначеною. Наприклад, він піддає критиці представників лівої ідеї, які доводили можливість становлення соціалістичних відносин при капіталізмі в таких формах як професійні союзи, кооперація, демократичні муніципалітети. На його думку, природа даних форм не є соціалістичною, бо вони у своїй діяльності використовують елементи капіталістичних відносин. До тих пір, поки зберігається влада капіталу, немає місця соціалістичному господарству. Такий висновок засвідчує, що в соціальних стосунках О.О.Богданов надає перевагу не професійному, а ідеологічному чиннику.

Заперечуючи існування зовнішніх форм соціалізму в капіталістичному суспільстві і змінюючи свої попередні погляди, О.О.Богданов в той же час не вважає, що їх взагалі немає. Елементи соціалізму лежать не на поверхні капіталістичного суспільства, а більш глибоко (соціалістичними формами проголошуються стосунки в середовищі робітничого класу). Ними є товаришеский зв'язок робітничого класу, його свідомо організації праці та соціальна боротьба. Коли робітничий клас отримає перемогу, тоді соціалізм перестане бути тільки класовим співробітництвом пролетаріату, а охопить виробництво в цілому.

Новий тип соціалістичних відносин знаходить своє зображення в ідеалі, який відбиває розвиток трудових відносин в робітничому класі. Свідомо-товаришеска організація робітничого класу в теперішньому і соціалістична організація всього суспільства у майбутньому – це різні ступені одного і того ж явища.

Помилка О.О.Богданова полягає у тому, що він переносить на суспільство відносини, які мали місце не з суб'єктами господарювання, а пов'язувалися з політичною організацією. Сам того не усвідомлюючи, він відхиляється від постулатів марксизму, сприяючи політизації суспільного життя. Дану ідею вдало використовує В.І.Ленін, який при розбудові в Росії нових суспільних відносин, використовує принципи партійного будівництва соціал-демократичної партії. Незважаючи на те, що О.О.Богданов не займав ключових посад в уряді більшовицької Росії, він теж несе відповідальність за злочини держави перед власним народом (у наступних працях О.О.Богданов перегляне свої погляди і буде дотримуватись версії про зародженні соціалістичних відносин у великому машинному виробництві).

На думку О.О.Богданова, **просування вперед до соціалізму передбачає зміну соціальних стосунків у самому пролетаріаті, які повинні стати зразковими.** Боротьба робітничого класу повинна носити не тільки руйнівний, але і творчий характер направлений на створення нових елементів соціалізму в самому пролетаріаті, що передбачає виробництво соціалістичної пролетарської культури. Це зміцнює внутрішній зв'язок пролетаріату, його духовну єдність. Такий підхід О.О.Богданова до класової боротьби відповідає поглядам "легальних марксистів", які вважали, що будувати нове суспільство повинен клас, який по своєму інтелекту та рівню культури стоїть вище всіх.

Під впливом власного практичного досвіду перебування в російській соціал-демократичній партії О.О.Богданов змушений визнати, що в ній стосунки несуть на собі пережитки минулого і нічого спільного з соціалізмом не мають (має місце боротьба честолюбства, авторитарні замашки, анархічне ставлення до товариської дисципліни, внесення особистого інтересу у колективну справу тощо). На його переконання, потрібно вести безпощадну боротьбу з проявами індивідуалізму та ідейного рабства. Всі дії пролетарської партії слід направити на зміну людської природи.

В даній статті О.О.Богданов висуває цікаву думку, яка залишилася поза увагою К.Маркса. Якщо пролетаріат виступає за усупільнення засобів виробництва в матеріальній сфері, то потрібно внести зміни і до процесу пізнання, оскільки буття визначає свідомість. **Процес пізнання теж повинен бути цілісним.** О.О.Богданов пропонує створити нову науку і нову філософію, бо змінилися умови життя. На його погляд, сучасна наука і філософія носять цеховий характер і вчені погано розуміють один одного. Пролетаріату потрібна об'єднана усупільнена наука, яка б дозволяла швидко опанувати різні спеціальності.

Крім науки пролетаріату потрібна культура. Становлення пролетарської культури процес тривалий. Навіть коли пролетаріат буде панувати в суспільстві пролетарська культура не буде мати закінченого вигляду, бо тоді зупинився би прогрес. На думку О.О.Богданова, яка була співзвучна поглядам Е.Бернштейна, життя людства полягає не в досягненні кінцевої мети, а у безперервному русі вперед. **Пролетаріат, впроваджуючи нові форми в усіх сферах життя, змінює самого себе, щоб потім перебудувати усе людство.**

Звинувачуючи О.О.Богданова у своїй праці "Матеріалізм і емпіриокритицизм" (1908) в аполітичності, ідеалізмі та опортунізмі, В.І.Ленін намагається підкорити його своїй волі, взявши його нау-

кову діяльність під свій контроль. Однак О.О.Богданов не бажав поступатися принципами. Він продовжував займатися проблемами філософії, створивши ряд оригінальних праць: **"Приключения одной философской школы"** (1908), **"Очерки философии коллективизма"** (1909), **"Философия современного естествознания"** (1909), **"Падение великого фетишизма"** (1910). В них він намагається розробити єдину пізнавальну картину світу для свого часу і для свого класу, якому присвятив своє життя. В останній праці з даного переліку О.О.Богданов послідовно викладає трудову теорію суспільства, основою якої виступає теорія трудової вартості К.Маркса. При чому праця розглядається ним як системоутворююче поняття політичної економії та соціалістичної культури. Тобто вона представляє собою не індивідуальне зусилля окремої людини, а є сумісною творчою діяльністю людей у вигляді єдиної соціально-продуктивної сили суспільства. Велике значення О.О.Богданов надає переміні праці як необхідної умови для всестороннього розвитку особистості. На його думку, робітник повинен відчувати свій нерозривний зв'язок з іншими робітниками в системі суспільного поділу праці. Тільки таким чином його можна вважати представником свого класу. Робітник володіє силою, якщо усвідомлює себе як представника великого трудового цілого. За таких умов він здатний гідно відстоювати свої інтереси у стосунках з наймачами та державою. Якщо ж робітник діє сам за себе, то він втрачає силу і стає матеріалом для впливу. Не можна виключати того, що ідея про **"соціальну силу" пролетаріату** була використана М.І.Туган-Барановським у праці **"Социальная теория распределения"** (1913).

З метою поширення своїх соціалістичних ідей та світогляду на все російське суспільство, О.О.Богданов випускає роман-утопію **"Красная звезда"** (1908) та фантастичний роман **"Мэнни"** (1912). В даних романах нашли відображення відомості із особистого життя О.О.Богданова, додаткова аргументація положень висунутих ним у попередніх публікаціях та нові ідеї про соціалістичний устрій. Свої міркування, які віддзеркалювали власний практичний досвід, він використовує у полеміці з опонентами, які мали дещо інші погляди на соціалізм.

В романі **"Красная звезда"** О.О.Богданов використовує відомий прийом К.Маркса, який на прикладі Англії з'ясовує перспективу розвитку Німеччини. Щоб показати перспективу розвитку соціалістичного суспільства, яке в реальному житті не існувало, він порівнює життя марсіян як більш досконалого суспільного устрою з життям землян, які у майбутньому повинні досягти такого самого рівня. Люди майбутнього – це здорові, гнучки особи, які мають здібності до розумової

діяльності і якомога менше індивідуалізму. На його погляд, усунення індивідуалізму приведе до того, що **соціалістична наука стане знеособленою**, бо вона є результатом спільних зусиль (у подальшому дана ідея буде втілена в життя в програмних документах КПРС, бо вважалося що тільки колективний розум забезпечує розвиток соціалістичної теорії).

Знаходячись під впливом російської революції 1905–1907 рр., О.О.Богданов проводить в романі думку, що **соціалістична революція повинна відбуватися мирним шляхом і лише як виняток у вигляді повстання** у сільських районах, у яких більш низький рівень свідомості громадян. Не сприймаючи застосування насилля, він відмовляється визнати класову боротьбу головною рушійною силою переходу до соціалізму. На його переконання, засоби виробництва не викуповуються, як це пропонували класики марксизму, зате капіталістам виплачується пенсія, а деякі з них продовжують відігравати важливу роль в організації суспільного господарства.

Розглядаючи розподіл у новому суспільстві, О.О.Богданов виступає за необмежене споживання, яке не залежить від кількості виконаної праці. На його переконання, порушення рівноваги між виробництвом та споживанням на одиничному рівні не стосується всього суспільства. Відхилення в ту чи іншу сторону урівноважуються і середні величини змінюються досить повільно. Відрив споживання від виробництва робив дану ідею утопічною.

О.О.Богданов в романі намагається розв'язати глобальну проблему людської цивілізації – існування життя. На його погляд, **життя можливе якщо відбувається зростання чисельності населення**. На відміну від Т.Мальтуса він вважає, що людство не може піти на скорочення розмноження, бо це приведе до зупинки життя і стане початком кінця. При скороченні розмноження послабне віра в нашу колективну силу, в наше велике спільне життя. Разом з вірою буде втрачатися сенс життя кожного, бо окрема людина є маленькою клітиною великого організму. Доки живе ціле, кожен живе з цим цілим.

Зростання чисельності населенні О.О.Богданов пов'язує із зростанням тривалості життя. Щоб збільшити тривалість життя, потрібен **"обмен крови между двумя человеческими существами, из которых каждое может передавать другому массу условий повышения жизни".(13)** При цьому відбувається оновлення всього організму. Обмін крові виконує не стільки фізіологічну, скільки ідеологічну функцію, що відповідало поглядам християнства, яке розглядало суспільство як одну велику родину, де всі пов'язані між собою кровними узами.

В романі О.О.Богданов розглядає питання про можливість соціалістичної революції. На його погляд, відсутність цілісної боротьби за

соціалізм робить питання про соціалістичну революцію невизначеним, бо пролетаріат представляє меншість майже у всіх передових країнах світу. Враховуючи той факт, що для соціалістичної революції повинні визріти об'єктивні умови, то О.О.Богданов вважає, що цей процес не можна прискорити штучно. **Передбачається не одна, а багато соціалістичних революцій, в різних країнах, в різний час, неоднакового характеру, а головне – з сумнівними наслідками.** Не можна виключати того факту, що цю думку взяв на озброєння В.І.Ленін, який обґрунтував перемогу соціалістичної революції в одній окремо взятій країні. Вступаючи у полеміку з В.І.Ленінін, О.О.Богданов вважав, що навіть якщо соціалістична революція і перемаже, то все рівно **це буде "не наш соціалізм", тобто не соціалізм у марксистському розумінні.** Пізніше до аналогічного висновку прийшов і М.О.Бердяєв у праці "Истоки и смысл русского коммунизма" (1937).

В романі О.О.Богданов ділиться враженнями від спілкування з представниками непролетарських політичних течій, які володіли знаннями на недосяжній для нього висоті. О.О.Богданов змушений був визнати, що серед представників пролетаріату, маючи на увазі і себе особисто, не вистачає осіб з широкою, різносторонньою освітою, які б спиралася на найвищі досягнення культури. На його думку, потрібно навчатися і опанувати скарбницю світової культури. Дані ідеї він намагається втілити в життя очоливши разом з М.Горьким та А.В.Луначарським літературно-пропагандистську групу "Вперед", яка мала на меті підвищити освітній рівень робітничого класу (після кількох років діяльності вона припинила своє існування).

В фантастичному романі "Инженер Мэнни" О.О.Богданов, продовжуючи розглядати життя марсіян як прообраз соціалістичного суспільства, намагається з'ясувати який стиль управління кращий у новому суспільстві: авторитарний чи колегіальний? З його точки зору, колегіальність необхідна при розробці та обговоренню плану. Коли вже план прийнятий, то краще щоб за його виконання відповідальність несла одна особа. Контроль за виконавцями повинен здійснювати уряд, парламент та суспільство.

Особлива увага в фантастичному романі відводиться реформуванню сільського господарства, що мало величезне значення в реальному житті. На думку О.О.Богданова, в країні, в якій переважає селянство, ідея націоналізація землі є утопічною. Щоб її втілити в життя, потрібно убрати великих земельних власників, а націоналізовану землю здавати в оренду.

О.О.Богданов намагається наповнити новим змістом поняття класової боротьби, поширивши її на всі сфери суспільного життя.

Важливою сферою класової боротьби, на його переконання, повинна стати наука. В конкретних історичних умовах наука представляє собою силу наших ворогів. Ми переможемо тоді, коли наука стане силою пролетаріату. Недолік сучасної науки полягає в її дробленні. Кожна її частина має свою мову і розвивається окремо, втрачаючи зв'язок з іншими частинами. Відбувається відрив науки від життя, що приводить до вирішення нею уявних задач. Пролетаріат повинен подолати дроблення науки і зблизити її з практикою.

Розглядаючи місце кожного робітника в класовій боротьбі, О.О.Богданов вважає, що він може керуватися як власними інтересами, так і інтересами класу. Все залежить від рівня його свідомості. Прийшовши до такого висновку, О.О.Богданов переходить на позиції ідеалізму. **"Идея больше, чем сами люди и все, что им принадлежит; она не зависит от них, они подчиняются ей".(14)** Чим грандіознішим потік об'єднаних зусиль, тим вища ідея, - тим нікчемнішою є окрема людина. Для людини великим щастям було відчути себе частинкою могутнього спільного пориву.

У своєму фантастичному романі О.О.Богданов, на відміну від К.Маркса, більш важливе значення в теоретичному дослідженні надає не логіці, а математиці. На його переконання, щоб план був реалізований, а ідея стала реальністю, потрібні математичні розрахунки. **"Математические формулы – истины потому, что дают надежное орудие успеха в борьбе со стихиями". (15)** Однак слушні думки так і не були втілені ним в життя і використані у боротьбі з буржуазною наукою.

Будучи прихильником енергетичного підходу, О.О.Богданов розглядає людину як фізичний об'єкт, який створює енергію та її витрачає (таке тлумачення діяльності людини засвідчує, що очевидно він знаходився під впливом ідей С.А.Подолінського).(16) Життя людини як соціальної істоти направлено на приріст енергії. Тільки така людина, яка створює більше енергії, ніж витрачає, вважається корисною для суспільства. В той же час О.О.Богданов допускає що в окремих випадках окрема людина може брати від життя більше, ніж сама дає. Така людина, на його переконання, не любить життя, а ненавидить його.

В даному фантастичному романі О.О.Богданов закладає підвалини для створення **"загальної організаційної науки"**. Поштовхом до неї послужило розуміння того, що різні методи, які використовуються у пізнанні та на практиці знаходяться у родстві. Всі ці методи можна звести до простих схем. Порівнюючи ці схеми з природними системами можна побачити їх тотожність. На основі встановлених

трох універсальних організаційних методів виникає загальна наука, яка охоплює весь організаційний досвід людства і здатна замінити філософію. **Універсальна наука, на його думку, стане знаряддям побудови цілісного соціального життя.**

Захопившись ідеєю марксизму про світову революцію, О.О.Богданов розробляє план побудови соціалізму у світовому масштабі. Велике значення при цьому надається науці, яка теж повинна стати усупільненою. Проголосивши намір створити загальну науку, О.О.Богданов приступає до реалізацію свого наміру. Свої погляди викладає у книзі **"Всеобщая организационная наука (тектология)"** (1913-1921), яка приносить йому світове визнання. Під **тектологією розуміється загальна природнича наука про способи рішення безпосередніх життєво-практичних задач техніки, господарства та буття.**

Робітничий клас, який здійснює організацію речей і організацію своїх колективних сил, має свою особливу ідеологію – організацію ідей. Життя, практичний досвід роблять його **організатором універсального типу**. При виконанні пролетаріатом своєї історичної місії формується людина майбутнього – багатогранний робітник з універсальними знаннями та високим почуттям колективізму. Оскільки провідним класом у світовій революції залишається пролетаріат, то він, у першу чергу, повинен оволодіти організаційною наукою. Це дасть йому можливість замінити підприємців, які після революції будуть усунуті з командних висот господарської системи. На переконання О.О.Богданова, провідне становище пролетаріату у суспільстві повинно залишитись і після революції. Щоб очолити суспільство, пролетаріат повинен мати більш високий духовний та інтелектуальний розвиток.

Призиваючи до подання пролетаріатом "культурної несамостійності", О.О.Богданов не втрачає надії на перетворення його в зрілий пролетаріат, який би відповідав теоретичному ідеалу. Він проголошує "організаційне мислення" обов'язковою умовою будівництва соціалізму, а організацію людської спільноти розглядає через організацію людського знання.

В праці "Всеобщая организационная наука (тектология)" О.О.Богданов також розглядає співвідношення між двома складовими частинами життя робітника: робочим та вільним часом. На його думку, в новому суспільстві між ними не буде антагонізму, тому що в нових історичних умовах вони доповнюють один одного. Однак проблема дозвілля не стає об'єктом дослідження О.О.Богданова. Відкидаючи чітку регламентацію між працею та дозвіллям,

він доводить, що дане співвідношення буде базуватися на "рухливій рівновазі".

На переконання О.О.Богданова, якщо організаційне мислення поширити на весь робітничий клас, а потім на інші верстви суспільства, то це зруйнує фетиш авторитарно-індивідуалістичної свідомості. Становлення організаційного мислення стане основою єднання людського колективу і позбавить його від неефективного використання сил.

Свідома, цілісна діяльність робітничого класу, на думку О.О.Богданова, повинна орієнтуватися на ідеали. Щоб з'ясувати значення ідеалів, він пише статтю під назвою **"Современные идеалы"** (1917), яка перекликається з працею М.І.Туган-Барановського **"Общественно-экономические идеалы нашего времени"** (1913). Розглядаючи ідеал як облаштування життя людей, групи, колективів, О.О.Богданов доводить, що кожна історична епоха має свої ідеали, які відповідають соціальній структурі суспільства і відбивають інтереси певного класу. Він вважає, що в сучасному російському суспільстві існує два типи ідеалів: один тип намагається зберегти диференціацію, а другий – її знищити. Ідеал майбутнього колективного суспільства несе в собі нові розходження, яких наука поки що не знає.

Напередодні соціалістичної революції в Росії, відчуваючи настрій в суспільстві, О.О.Богданов випускає збірник під назвою **"Вопросы социализма"** (1917), який включав в себе декілька статей. Відкриває збірник стаття під назвою **"Коллективистический строй"**. В даній статті О.О.Богданов, залишаючись вірним марксистським поглядам, розглядає капіталізм як такий устрій, який носить перехідний характер. Йому на зміну приходить колективістський устрій. Оскільки він не мав місця на практиці, наука повинна передбачити його появу, виходячи із тенденцій теперішнього та минулого. На думку О.О.Богданова, універсальний метод, на яке спирається дослідження, є абстрактний аналіз та дедукція.

О.О.Богданов вважає, що даний метод дослідження дозволяє з'ясувати як минуле суспільства, так і його майбутнє (останнє обов'язково повинно бути прогресивним і здатним для розвитку). З цим не можна погодитись. Річ у тому, що теорії про минуле суспільство можуть бути науковими, бо воно залишило "сліди" своєї діяльності. Теорії майбутнього не можуть знайти підтвердження на практиці і тому завжди виступають у вигляді гіпотез.

Дотримуючись поглядів К.Маркса, О.О.Богданов вважає, що об'єктивною основою колективізму повинно стати машинне виробництво. Досягнення науки звільнить потужні природні сили, які

несуть в собі загрозу існування людства. Особливу небезпеку несуть в собі досягнення науки, які знаходяться у приватних руках. На переконання О.О.Богданова, потрібно таким чином реорганізувати соціальну організацію, щоб **здійснювати над досягненнями науки загальнолюдський контроль**. Думка була настільки незвичною, що її усвідомлення прийшло лише з часом.

Розглядаючи проблему диференціації робочої сили в новому суспільстві, О.О.Богданов звертає увагу на те, що вже при капіталізмі відбувається підвищення інтелекту робітника та його культурного рівня, без чого неможливо йому обслуговувати машини. В нових історичних умовах рівень розвитку робочої сили стає більш високим. За виконанням своїх функцій робітник перетворюється на інженера. Зменшуються відмінності між робітниками в досвіді, між організатором та виконавцем. Поступово колективістський устрій, на його переконання, усуне будь-які відмінності у кваліфікованій праці. Даний висновок базується на зовнішніх чинниках, які здатні вплинути на робітника, і не враховує його індивідуальну природу.

При капіталізмі система співробітництва поширилась до світових розмірів. Колективи доводять організаційне співробітництво до граничних величин, коли зовнішнє і внутрішнє співробітництво співпадає. На думку О.О.Богданова, **"все общество становится одним предприятием"(16) в масштабах планети**. В умовах технічного прогресу посилюється рухливість робочої сили, що обумовлює нові форми співробітництва. Система співробітництва при колективізмі стає централізованою, але не бюрократичною. Протириччя між особистим та колективним інтересом ще не подолані, а лише послаблені товариським співробітництвом. В той же час він допускає при необхідності прийняття швидких рішень існування авторитарного керівництва, не усвідомлюючи, що виняток в умовах політичної доцільності може стати правилом.

О.О.Богданов, підтримуючи прихильників централізму в російській соціал-демократичній партії, вкладавав у дане поняття зовсім інший зміст. Він вважав, що "централізм" дасть змогу в новому суспільстві виконувати науково-статистичну функцію і зробить попит на працю свідомим. Насправді, при побудові нового суспільства централізм почав виконувати не технічну, а політичну функцію.

Якщо на першому етапі колективістського устрою свобода у трудовій діяльності буде обмежена при застосуванні примусових норм, то при більш розвинутому колективістському устрої вона стане реальністю. Праця перетворюється в потребу і паразитичне виродження буде немисленим у трудовому колективі. Для кожного виробника буде визначена тривалість праці.

Торкаючись проблем розподілу, О.О.Богданов зауважує, що на першій стадії колективістського устрою повинна існувати пропорційність між працею та винагородою. На вищій стадії колективізму при розподілі діє та сама свобода, що і у виробництві: **"от каждого по силам, каждому по его потребностям"**. (17) Щоб здійснювати в новому суспільстві розподіл по потребах, на думку О.О.Богданова, потрібно мати точну статистику з виробництва продукції та її споживання. Не можна виключати, що цю думку взяв на озброєння В.І.Ленін, акцентуючи увагу на "обліку та контролю" в новому суспільстві.

В наступній статті збірника **"Завтра ли?"** О.О.Богданов вступає в полеміку з В.І.Леніном, який доводив, що загальна криза капіталізму означає ніщо інше як перехід від капіталізму до соціалізму, який завершиться світовою революцією. Такий висновок ґрунтувався на тому, що в розвинутих країнах світу вже дозріли умови для даного процесу. Пролетаріат Європи та Америки, отримавши перемогу у себе дома, прийде на допомогу відсталим країнам, таким як Росія. Завдання з створення світового колективізму буде виконано.

Сприймаючи на віру даний висновок, О.О.Богданов ставить питання про будівництво нового устрою у світовому масштабі. На його переконання, потрібно залучити для цього науку, але організаційної науки поки що немає. Її потрібно створити і використати при розробці соціалістичного господарського плану. "Буржуазна" наука не підходить, бо вона має інший світогляд, інший спосіб мислення. Пролетаріат повинен мати власну науку, яка б мала синтетичний характер і здатна була узагальнити організаційний досвід людства. Враховуючи той факт, що така наука ще не створена, ставити завдання здійснити перехід до соціалізму є утопією або авантюрою.

Напередодні соціалістичної революції в Росії увагу О.О.Богданова привернула культурна програма соціал-демократичної партії, яка складалася із мінімуму та максимуму. Перша зверталася до майбутнього устрою, а друга – до теперішнього. Оцінку даній програмі О.О.Богданов дає в статті **"Программа культуры"**.

На переконання О.О.Богданова, програма мінімум і програма максимум повинні бути пов'язані між собою, тобто виконання однієї наближає пролетаріат до виконання другої. Представлена громадськості культурна програма не є досконалою. Пристосовуючись до діючого устрою, який створює пристойні умови життя, пролетаріат не прагне його зруйнувати, замінити на новий. Має місце розрив між теорією мінімумом та максимумом. О.О.Богданов причину цього вбачає в тому, що **погляди російських соціал-демократів суперечать марксизму.**

В першу чергу це стосується ідеології, яка є надбудовою над матеріальним виробництвом. Якщо хтось виступає з протилежною думкою (О.О.Богданов має на увазі себе), то його проголошують еретиком. Якщо ж неправі офіційні теоретики соціал-демократії, то вони вишукують способи зняти з себе звинувачення, здійснюючи підміну понять. Наприклад, термін "ідеологія" вони замінили на "класову свідомість" та "класову самосвідомість". Здійснивши це, вони починають надавати класовій свідомості основне значення в житті пролетаріату. Заперечуючи за "ідеологією" керівної функції на словах вони визнають її на практиці за "класовою свідомістю". Такою є **"антиномія нашого марксизма"**.(18)

Розглядаючи форми ідеології, О.О.Богданов доводить, що з їх допомогою організовується суспільне життя, забезпечуючи належне виховання. З допомогою виховання людину роблять придатною до суспільного життя. Виходить, що **дійсно ідеологія відіграє провідну роль**. Цього не розуміє ні один із офіційних теоретиків соціал-демократії, бо вони по способу мислення є вихованцями буржуазного устрою і не сприймають організаційної точки зору.

О.О.Богданов прагне розв'язати важливу проблему в діяльності робітничого класу, розглядаючи його відношення до ідеології. Одна справа, коли робітничий клас володіє ідеологією, і інша – коли вона володіє ним. На переконання О.О.Богданова, пролетаріат не знає і не розуміє природи своєї ідеології. Він не здатний планомірно поводитись з нею. Як треба розуміти панівну ідеологію? На думку О.О.Богданова, **той, хто не здатний оволодіти ідеологією, для того вона завжди залишається панівною**. Хто оволодів нею, для того вона втрачає панівне значення. Відстоюючи значення ідеології у новому суспільстві, що відповідало марксистським поглядам, О.О.Богданов мимоволі виявив проблему, яка обумовлювала **поділ суспільства на тих, хто розробляє ідеологію, і на тих, для кого вона призначена**.

З точки зору політичної доцільності, на думку О.О.Богданова, пролетаріат повинен залучатися до наукової роботи, ніж займатися агітацією. Він солідарний з поглядами М.І.Туган-Барановського, який той виклав у праці "Очерки из новейшей истории политической экономии и социализма" (1903).

О.О.Богданов вважає, щоб займатися наукою потрібно оволодіти культурою, а культурна несамостійність пролетаріату очевидна. Наслідком культурної залежності є застій у пролетарській науці, який триває вже 30-40 років після того як пішли з життя класики марксизму. Якщо бути не упередженим і сприймати дане явище як очевидний факт, то для чого ставити перед пролетаріатом не здійс-

нене завдання: організувати перебудову суспільства у світовому масштабі? На думку О.О.Богданова, **до тих пір, поки пролетаріат не оволодіє організаційними знаряддями, побудова соціалізму є авантюрою, "попыткой построить мировой дворец без знания законов архитектуры".(19)** Першочерговим завданням робітничого класу повинна стати програма культури, яка дасть можливість підготувати в умовах старого устрою класа-організатора, творця нового устрою.

Вважаючи, що наука є знаряддям у руках панівного класу, О.О.Богданов доводить, що не може бути "чистої науки". Наука, культура, мистецтво, відбиваючи інтереси різних класів, мають ідеологічну спрямованість. Це означає, що **з розвитком суспільства підвищується роль ідеології**. Той клас, який стоїть на чолі суспільства, нав'язує свою ідеологію іншим класам. Дана ідеологія стає панівною у суспільстві. Якщо припустити, що після революції суспільство очолить робітничий клас, то його ідеологія теж повинна стати панівною. Потрібно переглянути культурну спадщину, залишивши те, що відповідає інтересам робітничого класу.

Щоб стати на чолі суспільства, робітничий клас повинен оволодіти культурною спадщиною людства. Але він зневажливо ставиться до власної культури. О.О.Богданов вважає, що організаційний досвід робітничого класу немає зв'язку, наукового оформлення і позбавлений безперервності. Більша частина його не накопичується, а втрачається. За цих умов **зростає роль "вождів" "в робочих організаціях, унижающая пролетариат и поддерживающая в нем авторитарный дух повиновения и слепой веры".(20)**

Недостатній культурний рівень робітничого класу не дозволяє йому на рівних вести боротьбу з буржуазією. О.О.Богданов наполягає на повороті до культурної програми. Соціалізм стає можливим, коли старій культурі світу буде протистояти не тільки політична сила і господарський план, а новий світ культури. Щоб перемогти суспільну стихійність, робітничий клас повинен подолати стихійність власного розвитку. **"Он не может дать миру того, чего сам не имеет".(21)** Новий культурний світ робітничого класу – це дійсне зародження соціалізму у теперішньому.

На особливу увагу заслуговує стаття О.О.Богданова, яка увійшла в даний збірник під назвою **"Военный коммунизм и государственственный капитализм"**. В ній визначаються наперед проблеми економічної політики, з якими може зіткнутися країна у майбутньому. Для даної економічної політики характерною ознакою є те, що перетворення форм відбувається тільки у сфері споживання. На його погляд, потрібно розмежовувати дану економічну політику для військового і мирного часу.

В статті розглядається співвідношення між соціалізмом і військовим комунізмом. На погляд О.О.Богданова, ця відмінність суттєва. Соціалізм – це новий тип співробітництва – товаристської організації виробництва. Військовий комунізм є особливою формою суспільного споживання, яка базується на авторитаризмі. В той же час О.О.Богданов застерігає, що військовий комунізм є все таки комунізм, хоч він і вступає у протиріччя із звичайними формами індивідуального споживання. Він створює атмосферу міражу, в якій неясні прообрази соціалізму приймаються за його сутність.

О.О.Богданов вступає в полеміку з В.І.Ленінінм, який вважає, що державний капіталізм є передумовою соціалістичної революції, Якщо б це в дійсності було так, то державний капіталізм повинен стати результатом розвитку прогресивних рушійних сил капіталізму та класовій боротьбі пролетаріату (мова йде про наявність об'єктивних та суб'єктивних ознак революції). Але замість класової боротьби ми маємо класове співробітництво. О.О.Богданов приходиться до висновку, що **соціалістичної революції "в Європе, как и в России, теперь не будет".(22)**

До тих пір, поки полеміка між О.О.Богдановим та В.І.Ленінінм відбувалась навколо теоретичних питань марксизму, то між ними не виникали суттєві розбіжності у поглядах. Але як тільки вони наблизились до вирішення практичних проблем побудови у Росії соціалізму, то відразу далися взнаки різні підходи. **О.О.Богданов не сприймає ідею В.І.Леніна по утворенню держави нового типу на основі Рад Робітничих Депутатів, зразком для якої служила Паризька комуна 1871 р.**, оскільки така установа більш політична, ніж правова. Цей ленінський проект, на переконання О.О.Богданова, абсолютно несумісний з науковим розумінням держави. До його недоліків потрібно віднести недемократичність виборів до Рад, бо вони відбуваються зі зброєю у руках, а також присутність у владі двох класів з різними інтересами: робітників та селян, що може привести до громадянської війни. Цей висновок базується на недосконалій виборчій системі, коли має місце окреме представництво класів, які здійснюють обособлений вибір та обособлено організуються знизу доверху, не об'єднуючись в загальній представницькій установі. Для кожної сторони обов'язковим є тільки ті рішення, які вона сама прийняла. Але такий зв'язок не є державно-правовим.

Союз між робітниками та селянством, переконаний О.О.Богданов, є тимчасовим. Їх інтереси співпадають тільки під час демократичної революції. Не можна виключати того, що вони здатні бути протилежними. Це обумовлено, на думку О.О.Богданова, природою даних соціальних груп. Наприклад, для робітників революція є рідною стихією, а для селян вона чужа. Перші не

мають власності, а другі її мають. При виникненні спірних питань в Радах немає організації, яка б їх розв'язала. Якщо не вдасться досягти компромісу, то нас чекає **"гражданская война, подавление одной стороны грубо-маханическим путем"**.(23) В.І.Ленін не розумів, що сумісне панування різнорідних і окремо організованих класів не може забезпечити стійкий порядок в суспільстві. Прогноз О.О.Богданова виявився пророчим.

О.О.Богданов застерігає провідних теоретиків російської соціал-демократичної партії, що наша революція не соціалістична, а демократична. Лише з часом демократична революція перетвориться у соціалістичну. В умовах демократії можлива парламентська форма правління, коли слабша сторона мирно підкоряється сильнішій. При Радах даний шлях неможливий і реакція має всі шанси перейти у громадянську війну. На його думку, **ленінський проект держави несумісний з науковим розумінням держави та класових відносин**.

Не сприймає О.О.Богданов також положення В.І.Леніна з встановленням однакової заробітної плати всім чиновникам, яка повинна бути зведена до **"обычной заработной плате рабочего"** (24) Реалізація даного положення на практиці привела б до того, що всі відповідальні посади у владі опинилися в руках дітей буржуазії або стали використовуватись для особистого збагачення.

Визиває у О.О.Богданова супротив і інше положення В.І.Леніна, висунуте ним у праці "Государство и революция" стосовно зміни чиновників у будь-якій час. На його думку, потрібно забезпечити стійкість та стабільність влади, а не робити її тимчасовою та безвідповідальною. Виступаючи за анархію в діяльності державного апарату керівництво російської соціал-демократичної партії, розчищається шлях до авторитаризму.

В заключній статті збірника **"Идеал и путь"** О.О.Богданов розглядає співвідношення між соціалізмом та революцією. На його переконання, потрібно спростувати старе уявлення про соціалізм. Вважалося, що спочатку відбувається соціалістична революція, а потім здійснюється будівництво соціалізму. Соціалізм розглядається як світове товариство робочих людей, які планомірно творять свої взаємні відносини. На переконання О.О.Богданова, поки трудові стосунки не стануть соціальними, будувати соціалізм у Росії неможливо. Життя показує, що існує прірва між ідеалом і класовою діяльністю. Щоб її подолати і забезпечити безперервний рух вперед потрібен новий світ культури. На його переконання, **соціалістичний розвиток повинен не розпочинатись, а завершуватись соціалістичною революцією**. Шлях до ідеалу важкий. На цьому шляху можуть бути поразки, але не повинно бути розчарувань. Ці висновки не від-

повідали намірам В.І.Леніна, який розумів, якщо врахувати поради О.О.Богданова, то для перетворення соціалістичної революції у дійсність не вистачить власного життя.

Спілкуючись з В.І.Леніним, О.О.Богданов підмічає його максималізм та нетерпимість до критики. На його думку, ці риси дуже небезпечні для політика, бо вони служать ідейним підґрунтям до авантюр. Звинувачуючи В.І.Леніна у некомпетентності та авантюризмі, О.О.Богданов так і не отримав від нього аргументованої відповіді. Вождь робітничого класу Росії, маючи незаперечний авторитет серед однодумців, вважав нижче своєї гідності вступити у дискусію з людиною, яка залишила ряди більшовицької партії. Ленінський план побудови у Росії соціалістичного суспільства, не враховував зауважень опонентів. Як наслідок сформувався устрій, в якому **сила права** була підмінена **правом сили**.

Відкидаючи пропозиція Радянської влади в 1920 р. Повернутися до партії більшовиків і зайняти одну з ключових посад в уряді, О.О.Богданов продовжує займатися науковою діяльністю, будучи відданим соціалістичній ідеї. Він сподівався, що керівництво країни прислухається до його аргументації і все зробить для підвищення культурного рівня робітничого класу та залучення його до наукової діяльності. Цій проблемі присвячені наступні статті: "**Наука и рабочий класс**" (1918), "**Элементы пролетарской культуры в развитии рабочего класса**" (1920), "**Экономика и культурное развитие**" (1920).

Будучи членом Комуністичної академії та професором політичної економії МДУ, О.О.Богданов намагається довести практичну корисність "загальної організаційної науки", зробивши суттєвий внесок в розробку **моделі народногосподарського балансу**. Підданий нищівній критиці за роботу в Проліткульті, він засновує і очолює інститут з переливання крові, припиняючи активну наукову діяльність з філософії, політичної економії та наукового комунізму.

О.О.Богданова та В.І.Леніна можна вважати експериментаторами. Перший не вагаючись приніс своє життя у жертву для побудови нового соціалістичного суспільства, другий для цього приніс у жертву життя цілого народу. Ціни експериментів не зіставленні. Особисту трагедію одного не можна порівнювати з трагедією цілого народу.

Після того, як О.О.Богданов напередодні Жовтневої революції перестав виконувати у більшовицькому русі функцію генератора ідей по розробці економічної концепції соціалізму, його місце на певний час залишилось вакантним. Перед більшовиками спочатку встала проблема по теоретичному обґрунтуванню соціалістичної революції в Росії, а по її проведенню – розробка програми побудови соціалізму. На цьому історичному етапі місію теоретика більшо-

визму бере на себе В.І.Ленін. Але розпочата ним робота по розбудові усіх сторін суспільного життя на нових принципах залишилась незавершеною (через хворобу В.І.Леніна).

Література

1. Ленин В.И. ПСС. Т. 4. С. 35.
2. Богданов А.А. Краткий курс экономической науки.- М.: 1897. С. 23.
3. Там само.- С. 64.
4. Богданов А.А. Вопросы социализма: Работы разных лет.- М.: Политиздат. 1990. С. 29.
5. Там само.
6. Там само. - С. 35.
7. Там само. – С. 44.
8. Там само. – С. 65.
9. Там само. – С. 76.
10. Там само. – С. 85.
11. Там само. – С. 97.
12. Там само. – С. 99.
13. Там само. – С. 158.
14. Там само. – С. 253.
15. Там само. – С. 257.
16. Див.: Подолинський С.А. Труд человека и его отношение к распределению энергии. – М.: 1880.
17. Богданов А.А. Вопросы социализма: Работы разных лет. – М.: Политиздат. 1990. С. 301.
18. Там само. - С. 304.
19. Там само. – С. 323.
20. Там само. – С. 331-332.
21. Там само. – С. 333.
22. Там само. – С. 334.
23. Там само. – С. 343.
24. Там само. – С. 346.
25. Ленин В.И. ПСС. Т. 33. С. 44.

ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В.І.ЛЕНІНА: ПОШУК ІСТИНИ ЧИ ПОЛІТИЧНА ДОЦІЛЬНІСТЬ?

В 90-х роках XIX ст. Почала сходити зірка **Володимира Ілліча Леніна** (1870–1924) – видатного політичного діяча, який розпочав побудову в Росії нового соціалістичного суспільства. В.І.Ленін рано захопився революційною літературою. У 1890 р. Він почав вивчати праці О.І.Герцена, М.Г.Чернишевського, К.Маркса, Ф.Енгельса, Г.В.Плеханова та інших прихильників соціалістичної ідеї. На відміну від Г.В.Плеханова, який заглибився в розробку теоретичних положень марксизму, В.І. Ленін прагнув сполучати оволодіння марксистською теорією з практикою робітничого руху, вважаючи, що **"без революційної теорії не может быть и революционного движения"**. (1)

В.І.Ленін розумів, щоб очолити робітничу партію, потрібно перетворити марксизм у провідну політичну течію в Росії. Тільки тоді його будуть поважати як серед інтелігенції, так і серед робітників. На той час у суспільній думці Росії переважали ідеї народників, які виступали за розвиток "народних форм виробництва". На селі такою народною формою виробництва проголошувалась община, а у містах – артіль. Соціальною базою народників виступало селянство, яке на той час було найчисельнішим класом Росії. За таких умов В.І.Ленін розпочав боротьбу з народниками, використовуючи авторитет Г.В.Плеханова та залучаючи до цього "легальних марксистів". Спираючись на статистичні дані та факти, В.І.Ленін обґрунтовує закономірний і неминучий розвиток капіталізму в Росії. Причому соціалісти зацікавлені в такому розвитку, бо створюються об'єктивні умови для революції.

Оцінюючи теоретичну спадщину В.І.Леніна, потрібно визнати, що політик у ньому завжди переважав над економістом. Він засвоїв одне правило, якого дотримувався протягом всього свого життя: **краще захищати марксизм, ніж його розвивати**. В.І.Ленін, оволодівши теорією марксизму, визначив для себе манеру поведінки у стосунках з опонентами. За відсутністю вагомих аргументів на свою користь, він звинувачував противників у ідеологічних похибках. Це давало йому можливість довести, що тільки він дійсно розуміє К.Маркса і може вважатись його духовним спадкоємцем. Обравши шлях революціонера, В.І.Ленін прагнув до боротьби, і тому з тактичних міркувань використовував творчий доробок окремих вчених, яким потім, після отримання ідеологічної перемоги в засобах масо-

вої інформації, приклеював відповідний "ярлик". Спостерігається така закономірність у політичній боротьбі В.І.Леніна. Він видає праці з багатьох проблем суспільного життя після того, як його опоненти вже надрукували свої. Це дає можливість піддати критиці їх погляди, а самому опинитися поза нею.

Думки В.І.Леніна не кристалізуються у чіткі визначення та логічні формулювання, а розтікаються по "дереву", що є ознакою не професійного економіста, а пропагандиста чужих ідей. Керуючись практичною доцільністю, він усю свою багатогранну діяльність революціонера підпорядковує досягненню політичних цілей. Йому вдалося органічно поєднати у собі політика та науковця. Перший завжди брав вгору над останнім.

На відміну від К.Маркса та Ф.Енгельса, які опановували економічну літературу представників різних політичних поглядів (про що свідчать їх численні зошити з виписками), В.І.Ленін зосередив свою увагу на економічній літературі соціалістичного спрямування. Як наслідок, його світогляд носив однобічний та упереджений характер. Підмітивши прогалини у загальноосвітній та фаховій підготовці В.І.Леніна, М.О.Бердяєв був змушений визнати, що "у него не было обширных знаний, не было большой умственной культуры".(2)

Економічними питаннями В.І.Ленін почав займатися у 1893 р. при переїзді до Петербургу, де він стає керівником петербурзьких марксистів. Його першою публікацією стає стаття **"Новые хозяйственные движения в крестьянской жизни"** (1893), в якій дається економічний аналіз російського села та висвітлюються форми розвитку капіталізму. Згодом В.І.Ленін підготував реферат **"По поводу так называемого вопроса о рынках"** (1893), який прочитав в одному з марксистських гуртків Петербурга. Перша і друга публікація направлені проти народників, світоглядна доктрина яких була пануючою у даних історичних умовах.

Наступним кроком у політичній діяльності В.І.Леніна повстало питання стосовно об'єднання усіх марксистських гуртків Петербурга (даний процес завершився у 1895 р. при створенні "Союза борьбы за освобождение рабочего класса"). Щоб це здійснити потрібно було остаточно розвінчати народницьку ідеологію. В.І.Ленін взявся за цю справу, виступаючи як послідовний пропагандист марксизму. З під його пера виходить праця **"Что такое "друзья народа" и как они воюют против социал-демократов"** (1894), в якій дається матеріалістичне розуміння історії. Виробничі відносини людей визначають усі інші суспільні відносини. Розвиток суспільства розглядається як природно-історичний процес. Обґрунтовується керівна роль пролетаріату. Висувається ідея союзу робітничого класу та селянства в Росії у боротьбі за повалення царату.

В даній праці піддається нищівній критиці визнаний лідер народників М.К.Михайловський за те, що розглядає економічні відносини як складову частину соціальних відносин, а також за несприйняття матеріалістичного розуміння історії та діалектичного методу. В.І.Ленін вважає, що діалектичний метод – це **"научный метод в социологии, состоявший в том, что общество рассматривается как живой, находящийся в постоянном развитии организм"**. (3)

Полеміка з М.К.Михайловським так захопила В.І.Леніна, що він порушує логіку викладання матеріалу і висуває положення, які одне одному суперечать. Так, він приходить до висновку, що **"каждый исторический период имеет свои собственные законы"**.(4) Виходить, що кожен суспільний устрій розвивається з "чистого аркушу" і не має нічого спільного з минулим. На відміну від народників, В.І.Ленін виступає за прискорений розвиток капіталізму, бо тоді протест робітників буде свідомий і революційна боротьба буде мати інші наслідки. Оскільки робітничий клас залучає до революційної боротьби селянство, то, на його переконання, обов'язково слід враховувати його двоїсту природу.

Наступною працею В.І.Леніна проти народників стає **"Экономическое содержание народничества и критика его в книге г.Струве"** (1894). Економічний аналіз поміщицького господарства засвідчував, що у ньому зростає використання машин та найманої праці, які поєднувалися з відроблювальною системою. Об'єктивній та неупередженій позиції П.Б.Струве, який теж прийняв участь у боротьбі з народниками, В.І.Ленін протиставив партійність економічної науки.

Теоретичними питаннями економіки В.І.Леніна змусили зайнятися обставини – боротьба з легальним марксизмом, який уособлював у собі плеяду видатних російських вчених. Особлива увага звертається на предмет економічної науки та на метод дослідження. Будучи ортодоксальним марксистом, він стоїть на захисті його фундаментальних положень. **"Политическая экономия занимается вовсе не "производством", а общественными отношениями людей по производству, общественным строем производства"**.(5) Дані економічні відносини носять об'єктивний характер, не залежачи від свідомості та волі людей. Продуктивні сили і політика не входять у предмет економічної науки. Виходило, що економічна наука повинна займатись виключно виробництвом, ігноруючи проблеми обміну, розподілу та споживання.

Оскільки вважалося, що економічна наука досліджує капіталістичний спосіб виробництва, а він носить перехідний характер, то вона безперечно повинна вивчати і новий спосіб виробництва. Це дало підстави В.І.Леніну розглядати предмет економічної науки у

"вужькому" та "широкому" розумінні слова (він як послідовний марксист дотримується поглядів Ф.Енгельса, які той висловлює у "Анти-Дюрингу").

Велике значення В.І.Ленін приділяв марксистській методології дослідження. Це стосується застосування діалектичного методу, використання класового підходу, виділення протиріч, серед яких основна увага зосереджується на антагоністичним протиріччях, уживання принципу партійності, що давало змогу поділяти російських вчених-економістів на "своїх" та "чужих". У праці **"Наша программа"** (1899) В.І.Ленін виступає за те, щоб кожен російський соціал-демократ визначив до якого табору він відноситься: до революційних послідовників К.Маркса чи до його новітніх "критиків".

Перебуваючи у засланні повний честолюбних задумів, В.І.Ленін у своїх ранніх економічних роботах, таких як **"Заметки к вопросу о теории рынков"** (**"Замітки до питання про теорію ринків"**) (1898), **"Еще к вопросу о теории реализации"** (**"Ще до питання про теорію реалізації"**) (1899), **"Ответ т. П.Нежданову"** (**"Відповідь т.П.Нежданову"**) (1899), намагається розвивати марксистську теорію відтворення. Використовуючи з одного боку ідею М.І.Туган-Барановського, що розвиток внутрішнього ринку в Росії відбувається за рахунок зростання попиту на засоби виробництва, а з іншого – ідею К.Маркса про тенденцію зростання органічної будови капіталу, В.І.Ленін формулює закон про **"опережающее развитие производства средств производства по отношению к производству предметов потребления"**.(6) Обидва підрозділи суспільного відтворення пов'язані між собою, хоч і мають відносну незалежність. Дана модель суспільного відтворення як і модель К.Маркса є штучною, а тому непридатною у використанні при розробці економічної політики.

У статті "Заметки к вопросу о теории рынков", використовуючи розрахунки М.І.Туган-Барановського, В.І.Ленін доводить про розвиток в Росії капіталізму, незважаючи на зубожіння значної частини населення. На його переконання, **"анализ реализации показывает, что образование внутреннего рынка для капитализма идет не столько за счет предметов потребления, сколько за счет средств производства"**.(7) Але на відміну від М.І.Туган-Барановського, який обґрунтовує існування внутрішніх джерел розвитку капіталізму(8), В.І.Ленін продовжує дотримуватись поглядів про його перехідний характер.

Захищаючи положення К.Маркса стосовно пріоритету виробництва над споживанням, В.І.Ленін у статті "Ответ г. П. Нежданову" повторює його помилку, доводячи, що не виробництво йде за споживанням, а споживання в кінцевому рахунку **"должно идти за**

производством".(9) Якщо погодитись з даним положенням, то не можливо пояснити існування економічних криз.

В.І.Ленін критикує представників легального марксизму не за висунуті нові ідеї, а за нерозуміння ними положень марксизму, які в його очах набували ореолу "святості". Сприймаючи звинувачення легальних марксистів про те, що марксизм перестав відповідати реаліям життя, В.І.Ленін використовує дані зауваження по-своєму. Він не виступає за перегляд його фундаментальних положень, а намагається придати їм таку форму, яка б відповідала ментальності російського народу. **"Мы вовсе не смотрим на теорию Маркса как на нечто законченное и неприкосновенное; мы убеждены, напротив, что она положила только краеугольные камни той науки, которую социалисты должны двигать дальше во всех направлениях, если они не хотят отстать от жизни".**(10) Пристосування В.І.Ленінін марксизму до російської дійсності сприяло не його розвитку, а спотворенню.

В.І.Ленін рішуче виступив проти поєднання теорії вартості з теорією граничної корисності (одним з перших це зробив М.І.Туган-Барановський). Крім того, на відміну від М.І.Туган-Барановського, який, використовуючи схеми відтворення К.Маркса доводив про можливість подальшого розвитку капіталізму, В.І.Ленін, навпаки, вважає, що такої можливості у нього немає. Пропорційність – це ідеал капіталізму, а не його дійсність.

Відчуваючи, що його знання по економіці не дотягують до рівня провідних фахівців з економічної теорії, які представляли "легальний марксизм", таких як П.Б.Струве, М.І.Туган-Барановський, С.М.Булгаков, М.О.Бердяєв, В.І.Ленін береться за фундаментальне економічне дослідження під назвою **"Развитие капитализма в России"** (1896–1899) ("Розвиток капіталізму у Росії"), яке приносить йому визнання. Але потрібно зауважити, що дана робота пишеться після виходу у світ праці П.Б.Струве **"Критические заметки к вопросу об экономическом развитии России"** (1894) та праці М.І.Туган-Барановського **"Русская фабрика в прошлом и настоящем"** (1898). Дане дослідження втрачає актуальність, оскільки аналогічні проблеми вже були представлені на суд російської громадськості. Це зовсім не засмучує В.І.Леніна. Використовуючи положення К.Маркса, він показує, що капіталізм у промисловості Росії проходить ряд стадій: просту кооперацію, мануфактуру, велике машинне виробництво. Доводячи про побудову в Росії капіталістичного суспільства, В.І.Ленін остаточно розвінчує погляди народників. **"Степень развития внутреннего рынка есть степень развития капитализма в стране".**(11) Застосування машин супроводжується зростанням концентрації виробництва та кооперацією. Циклічний

характер розвитку капіталізму, на його переконання, **"настоятельно требует планомерного регулирования производства и общественного контроля над ним"**.(12)

Не менш знаковою роботою В.І.Леніна у боротьбі з народниками стає праця **"К характеристике экономического романтизма"** (1897). Обробляючи величезний статистичний матеріал, В.І.Ленін констатував, що наприкінці ХІХ ст. Росія стала капіталістичною країною з усіма притаманними капіталізму протиріччями. На селі повним ходом йшло розкладення селянства та селянської общини. Висока ступінь концентрації виробництва обумовила зростання чисельності пролетаріату, сила якого мала більше значення, ніж його частка у загальній масі населення.

В залежності від політичної кон'юнктури В.І.Ленін здатний змінювати свої економічні погляди. Так, в статті **"Уроки кризиса"** (1901) він змушений визнати, що **"никто не может в точности знать, сколько именно и каких именно продуктов требуется на рынке"**.(13) Виходить, що регулювання виробництва без досягнення рівноваги між ним та споживанням нічого не дає. Дотримуючись поглядів К.Маркса, він вважає, що з розвитком капіталістичного суспільства протиріччя будуть загострюватись і кожна наступна криза буде більш глибокою.

Після запеклої полеміки з народниками, вони перестали бути для більшовиків серйозними теоретичними супротивниками. Головне завдання В.І.Ленін вбачає не у висуванні нових ідей, а в перенесенні акцентів критики з ліберальних народників на легальних марксистів, які мали вагомні здобутки у різних галузях гуманітарних знань. Для нього як політика важливо вчасно "поправити" легальних марксистів, показати, хто краще засвоїв марксизм, створити теоретичну основу для діяльності робітничої партії.

Крім легальних марксистів В.І.Ленін веде боротьбу з поглядами "економістів", які заперечували необхідність політичної боротьби та створення самостійної робітничої партії. Свої погляди В.І.Ленін викладає в працях **"Протест российских социал-демократов"** (1899) та **"Что делать?"** (1902). У останній праці він розробляє вчення про робітничу партію нового типу.

У 1903 р. На другому з'їзді РСДРП була прийнята програма партії, в якій включено положення про необхідність диктатури пролетаріату, та створена партія нового типу, яку очолив В.І.Ленін. Він повів боротьбу більшовиків з меншовиками, есерами та анархістами за створення в Росії соціалістичного суспільства.

Розмірковуючи над політичною ситуацією в Росії, В.І.Ленін приходить до висновку, що ключовим питанням революції є селянське

питання. Це змусило його почати досліджувати розвиток капіталістичних відносин у сільському господарстві Росії. Цій проблемі присвячені праці: **"Капитализм в сельском хозяйстве"** (1899) (Капіталізм у сільському господарстві), **"Аграрная программа русской социал-демократии"** (1902) (Аграрна програма російської соціал-демократії), **"Аграрный вопрос и "критики" Маркса"** (1901–1907) (**"Аграрне питання та "критики" Маркса"**), **"Марксистские взгляды на аграрный вопрос в Европе и в России"** (1903) (**"Марксистські погляди на аграрне питання у Європі та у Росії"**), **"Пересмотр аграрной программы рабочей партии"** (1906) (**"Перегляд аграрної програми робітничої партії"**), **"Аграрная программа социал-демократии в первой русской революции 1905-1907 годов"** (1907) (**"Аграрна програма соціал-демократії у першій російській революції 1905-1907 років"**), **"Аграрный вопрос в России к концу XIX века"** (1908) (**"Аграрне питання в Росії у кінці XIX ст."**), **"Капиталистический строй современного земледелия"** (1910) (**"Капіталістичний устрій сучасного землеробства"**).

У даних працях В.І.Ленін доводить, що усі реформи у сільському господарстві Росії були направлені на збереження поміщицьких латифундій. Стоячи на марксистських позиціях, В.І.Ленін виступив проти "легального марксиста" С.М.Булгакова, який доводив, що у землеробстві великі виробництва не мають переваги над дрібними. Причому статистичні дані підтверджували висновок С.М.Булгакова. Не маючи вагомих аргументів, В.І.Ленін звинувачує статистику у тому, що вона не здійснює відповідні групування, які би відбивали процес інтенсифікації сільського господарства. Він змушений визнати, що **"превосходство крупного производства в земледелии имеет место лишь до известного предела"**. (14) Спираючись на дане положення, В.І.Ленін обґрунтовує два шляхи розвитку капіталізму у сільському господарстві: "пруський" та "американський". На його думку, дрібному виробнику заважає перейти до великого колективного господарства "фанатизм власника".

Заперечення у В.І.Леніна визвав закон "спадаючої родючості ґрунту", який використовували "легальні марксиста", щоб довести обмежені можливості сільського господарства. Він вважав, що даний закон діє при незмінному рівні техніки. В умовах технічного прогресу, коли відбуваються зміни у способі виробництва, про зменшення віддачі від землі, на думку В.І.Леніна, не може бути й мови. Можна було б погодитись з даною аргументацією, якби технічний прогрес дійсно йшов у ногу з виробництвом. На жаль, цього немає. Крім того, В.І.Ленін не розуміє існування природної межі родючості ґрунту.

Особливу увагу В.І.Леніна привернули рентні відносини. Відстоюючи погляди К.Маркса, він вважав, що ціну хліба визначають землі не середньої, а гіршої якості. **"Ограниченность земли ведет к тому, что цену хлеба определяют условия производства не на среднего качества земле, а на худшей возделываемой земле".(15)** Але аргументи на користь такого твердження не приводить. Виходить, що процес ціноутворення у сільському господарстві не пов'язується з витратами, а абсолютна рента не залежить від продуктивності капіталу. Це суперечить ринковим відносинам, які діють у сільському господарстві, де кожен виробник обов'язково повинен мати прибуток, інакше ніхто не буде обробляти землю. Тут, як і на інших ринках, діє закон попиту та пропозиції. В залежності від встановленої рівноваги і визначається ціна на хліб. Зрозуміло, не можна виключати ситуацію, коли ціну на хліб визначають землі, гірші за родючістю, але при цьому повинен суттєво зрости на нього попит. Якщо попит на хліб не зростає, то його ціну здатні визначати землі, кращі за родючістю. Ціна на хліб залежить не тільки від попиту та пропозиції, але й від структури земельних площ.

Дещо спрощено В.І.Ленін розуміє абсолютну ренту як плату за землю, не пов'язуючи її з різною продуктивністю праці. При застосуванні даного підходу не зрозуміло, хто буде сплачувати ренту, якщо не отримує при цьому ніякої вигоди. Прагнення довести, що будь-яка земельна ділянка стає об'єктом орендних відносин, суперечить реаліям життя. Єдине, на що спромігся В.І.Ленін, – це розмежування монополії приватної власності на землю й монополії на землю як на об'єкт господарювання. Це уточнення не просуває вперед розвиток економічної науки.

Аналізуючи поразку першої російської революції 1905–1907 років, В.І.Ленін змушений визнати, що причина її полягає у відсутності ідеологічної єдності у лавах більшовицької партії (саме у цей час відбувається розмежування між ним та О.О.Богдановим, який виконував важливу роль стосовно партійного будівництва). На його переконання, якщо вдасться подолати розбіжності і досягти цілісності більшовицького світопогляду, лише тоді можна ставити питання про підготовку до нової революції. В.І.Ленін підтримує ідею К.Маркса про безперервність революції.

Оскільки світоглядну роль виконувала філософія, то В.І.Ленін переключається на неї, відчуваючи прогалини у оволодінні діалектичним методом пізнання. По-перше, це йому потрібно у боротьбі з Г.В.Плехановим, який з одностороннього перетворюється на серйозного політичного суперника, залишаючись поза критикою російських марксистів. По-друге, боротьба з легальними марксистами змусила його

визнати, що окремі положення марксизму перестали відповідати новим історичним умовам. По-третє, він намагається недопустити перетворення вчення про соціалізм у новий вид релігії. По-четверте, щоб і надалі залишатись на чолі робітничого руху в Росії, йому потрібно розвивати марксизм. Осмислюючи розвиток суспільних відносин у Росії і розуміючи необхідність пристосування марксизму до російської дійсності, В.І.Ленін змушений визнати, що марксизм **"не догма, а руководство для действия"**.(16) Серед написаних ним філософських праць найбільш відомою є **"Материализм и эмпириокритицизм"** (1908) (**"Матеріалізм та емпіріокритицизм"**).

З жовтня 1905 по 1912 рік В.І.Ленін приймає участь у роботі 2-го Інтернаціоналу. Це змушує його зайнятися аналізом міжнародних відносин та міжнародного робітничого руху. Розмірковуючи над розвитком марксизму, В.І.Ленін намагається висунути нові ідеї, які б відповідали політичній ситуації, що склалась у Європі. Перебуваючи в еміграції, він зосереджує увагу на дослідженні політичних проблем. У працях **"О лозунге Соединенных Штатов Европы"** (1915) (**"Про гасло Сполучених Штатів Європи"**) та **"Военная программа пролетарской революции"** (1916) (**"Військова програма пролетарської революції"**) В.І.Ленін, під впливом ідей О.О.Богданова, констатує нерівномірний економічний та політичний розвиток європейських країн. На основі цього він робить висновок: **"Социализм не может победить одновременно во всех странах. Он победит первоначально в одной или нескольких странах, а остальные в течение некоторого времени останутся буржуазными или добуржуазными"**.(17) Даний висновок суперечить поглядам К.Маркса та Ф.Енгельса, але в той же час підвищує авторитет В.І.Леніна серед марксистів, оскільки той нібито його розвиває.

У подальшому В.І.Леніна захопила ідея соціалістичної революції. Розуміючи значення міжнародного робітничого руху у світовій революції, він намагається здійснити на нього вплив. Для цього вступає у полеміку з лідерами II Інтернаціоналу, звинувачуючи їх у "ревізійнізмі" та "опортунізмі". Більш того, у В.І.Леніна виникає задум перетворити Росію у центр міжнародного робітничого руху (потрібно зазначити, що не без участі В.І.Леніна II Інтернаціонал у 1915 р. припинив свою діяльність, а замість нього у 1919 р. виник Комуністичний Інтернаціонал, який контролювала партія більшовиків Росії). Поставивши собі за мету бути першим серед марксистів у міжнародному робітничому русі, В.І.Ленін береться за розробку теорії імперіалізму з марксистських позицій. К. Каутського, який вірно розкрив сутність імперіалізму як проведення провідними країнами світу на початку XX ст.

колоніальної політики, В.І.Ленін звинуватив у відступу від марксизму.(18)

У праці *"Империализм как высшая стадия капитализма"* (1916) (*"Імперіалізм як вища стадія капіталізму"*) він визначає **імперіалізм як монополістичний капіталізм**, виникнення якого пов'язується із змінами у суспільному виробництві. Безумовно, економіка впливає на політику, але і політика, у свою чергу, впливає на економіку. Те, що політичний фактор стає визначальним у розвитку країн В.І.Ленін відчував, але він не міг відстоювати дану позицію публічно, бо це суперечило концепції марксизму.

Прагнучи очолити міжнародний робітничий рух, В.І.Ленін, застосовуючи формаційний підхід, розглядає імперіалізм як вищу стадію капіталізму як канун соціалістичної революції. У праці *"Империализм и раскол социализма"* (1916) (*"Імперіалізм та розкол соціалізму"*) він приходить до висновку, що **"імперіалізм єсть умираючий капіталізм, переходний к соціалізму"**.(19) В.І.Ленін не допускав думки, що соратники з робітничих партій інших країн здатні створити нову теорію, спираючись на ідейну спадщину марксизму. Коли К.Каутський як один із претендентів на лідерство у міжнародному робітничому русі, за аналогією з В.І.Леніном, розробляє вчення про **"ультраімперіалізм"** як більш високу стадію імперіалізму, на якій суперечки між країнами розв'язуються мирним шляхом, то він піддається критиці з боку теоретиків більшовизму, оскільки ставить під сумнів ідею світової революції.

Цінність будь-якої нової економічної концепції визначає час. Теорія імперіалізму так і не стала складовою світової економічної думки. Це пов'язано з тим, що назва терміну не відповідає його змісту (**імперіалізм** походить від **лат. Imperium – влада**). Річ у тім, що влада завжди розглядалася як складова частина надбудови, а не базису. Якими б не були потужними монополії, їх влада не перевершує владу держав. Навпаки, влада держави з появою монополій зростає й стає всеохоплюючою, простираючись за межі національних кордонів. Якщо дотримуватися букви марксизму, то найбільш підходить для пояснення нових явищ у суспільному житті країн на початку ХХ ст. термін "монополіократія" (монопольна влада держави у всіх сферах суспільного життя).

Після буржуазно-демократичної революції у Росії у 1917 р. у суспільному середовищі мало місце думка, що дана революція здатна перерости у соціалістичну. Формою диктатури пролетаріату повинна стати Республіка Рад. Єдиний шлях отримання робітниками влади – це збройне повстання. В.І.Ленін, який дотримується даних поглядів, висвітлює їх у статтях *"Грозящая катастрофа и*

как с ней борются" (1917) ("*Загрожуюча катастрофа та як з нею боротися*"), "**Удержат ли большевики государственную власть?**"(1917) ("*Чи ж утримають більшовики державну владу?*"). Крім того, в даних статтях висувається економічна платформа більшовиків.

Актуальності набуло питання про відношення більшовиків до держави. У праці В.І.Леніна "**Государство и революция**" (1917) ("*Держава та революція*") дається вчення про державу перехідного періоду. По переконанню В.І.Леніна, держава при соціалізмі не зникає (цей висновок знову суперечить поглядам К.Маркса та Ф.Енгельса). Виступаючи у формі диктатури пролетаріату, вона займається налагодженням розподілу продуктів та ресурсів. Щоб зникла держава, потрібно подолати відмінність між робочими та селянами, зробивши усіх робітниками. Це справа значного історичного періоду. Одержавлення, на думку В.І.Леніна, повинно охопити усі сфери суспільного життя. "**Все общество будет одной конторой и одной фабрикой с равенством труда и равенством платы**".(20) Намагання досягти одночасно рівності у виробництві та споживанні суперечила марксизму і не сприймалася провідними теоретиками більшовизму, серед яких був і О. О. Богданов(21).

Здійснивши у жовтні 1917 р. В Росії соціалістичну революцію, більшовики на чолі з В.І.Леніним розпочали розбудову нового суспільства. У перший день диктатури пролетаріату відмінялась приватна власність на землю без винагороди, експропріювались заводи, фабрики, банки, залізниці. Здійснювався перехід від "робітничого контролю" до "робітничого управління". Заборонялась приватна торгівля, проголошувалась загальність праці, вводилась монополія зовнішньої торгівлі. Дані заходи теоретично були обґрунтовані В.І.Леніним у праці "**Очередные задачи Советской власти**" (квітень 1918) ("*Чергові завдання Радянської влади*") та у праці "**О "левом" ребячестве и о мелкобуржуазности**" (1918). Програма по побудові першого у світі соціалістичного суспільства була розроблена В.І.Леніним у відповідності з економічним ученням марксизму. У даних працях ставиться завдання про наукове управління країною, про облік і контроль за виробництвом та розподілом, про підвищення продуктивності праці, про реальне усуспільнення виробництва.

Оскільки соціалістична революція носила руйнівний характер, то для багатьох теоретиків більшовизму і для їх опонентів було незрозуміло яким чином буде функціонувати новий суспільний устрій. В.І.Ленін вважав першочерговим завданням "**наладку чрезвычайно сложной и тонкой сети новых организационных отно-**

шений, охватывающих планомерное производство и распределение продуктов, необходимых для существования десятков миллионов людей".(22) Враховуючи той факт, що до цієї організаційної роботи застосовувались насильницькі методи, то економічна політика першої соціалістичної держави отримала назву політики **"воєнного комунізму"**.

Влада так запаморочила голову В.І.Леніну, що на звинувачення опонентів про те, що революція в Росії відбулася не по К. Марксу, він зауважив: чому б не здійснити спочатку революцію, а потім кинути наздоганяти інші народи. Росія погрузилась у вакханалію громадянської війни, розрухи та хаосу, про що попереджав далекоглядний О.О.Богданов. Раз за разом у різних містах величезної країни спалахували селянські повстання та протести робітників проти дій нової влади, які жорстоко придушувались. Згортались усі елементи демократії, які були поширені в Росії до соціалістичної революції. В.І.Ленін вважав, що демократія потрібна лише для захоплення влади. **"Чем полнее демократия, тем ближе момент, когда она становится ненужной".(23)**

У роботах **"О государстве"** (1919) та **"Детская болезнь "левизны" в коммунизме"** (1920) В.І.Ленін конкретизує політику воєнного комунізму, захищає вчення К.Маркса про диктатуру пролетаріату та піддає критиці європейських діячів робітничого руху. З його ініціативи був створений 3-й Комуністичний Інтернаціонал, який повів боротьбу за чистоту марксистського вчення. Але міжнародна діяльність більшовиків усувалась на другий план, оскільки загострювалась ситуація у середині країни. У 1921 р. В.І.Ленін змушений був визнати про розгортання **"внутрішньої політичної кризи Радянської Росії"**. Безперечно, невдоволення людей своїм життям було обумовлено прорахунками у економічній політиці. Але В.І.Ленін ніколи не допускав можливість здійснення власних помилок.

Орієнтуючись на розв'язання проблем соціалістичного будівництва, В.І.Ленін не припиняє займатись теоретичними питаннями політичної економії. Головне своє завдання він бачить у створенні нової науки – **політичної економії соціалізму**, яка не має нічого спільного з політичною економією капіталізму. Потрібно зазначити, що йому довелось витримати критику як із боку лідерів II Інтернаціоналу, так і з боку відомих теоретиків більшовиків, таких як М.І.Бухарин та О.О.Богданов, які стверджували, що коли держава починає займатись безпосередньо розподілом ресурсів та благ, то зникає предмет економічної науки. Він спростовує це твердження, вважаючи, що об'єктивні економічні закони і теоретична наука про них залишаться і при комунізмі. Річ у тому, що по К. Марксу визначальними є економічні відносини у виробництві, а воно залишається і при

комунізмі, зникає лише обмін. Якщо ж дотримуватись поглядів, що економічні відносини – це в першу чергу відносини у сфері обміну, то дійсно можна прийти до висновку, що вони зникають при соціалізмі. Таким чином, формально В.І.Ленін як марксист правий, а в дійсності – праві М.І.Бухарин та О.О.Богданов.

У свій час в умовах широкого поширення ринкових відносин на всі сфери суспільного життя К.Маркс зробив цікаве спостереження: **"Бескорыстное исследование уступает место сражениям наемных писак, беспристрастные научные изыскания заменяются предвзятой, угодливой апологетикой".(24)** Це правда, яку не можна відкинути або заперечити. Але правдою є і те, що політична діяльність теж позначається на об'єктивності наукових досліджень, у тому числі і в економічній науці.

Небезпека втрати влади соціалістичною державою в Росії змусила В.І.Леніна переглянути свої погляди стосовно економічної політики. У нього вистачило мужності відмовитись від "марксистських рецептів" і будувати нове суспільство, спираючись на реалії життя. На його погляд, **"наступил именно тот исторический момент, когда теория превращается в практику, оживляется практикой, исправляется практикой, проверяется практикой".(25)** Зміна курсу в політиці, яка відбулась в Росії у 1921 р., отримала назву **"нovoї економічної політики" (НЭП)**. Дана політика найшла теоретичне обґрунтування у працях: **"О продовольственном налоге"** (1921) (**"Про продовольчий податок"**), **"О значении золота теперь и после полной победы социализма"** (1921) (**"Про значення золота зараз і після повної перемоги соціалізму"**) та інших. Основне завдання "непу" полягало у поживленні економічної діяльності при налагодженні економічних стосунків між селянами та робітниками на основі всебічного використання товарно-грошових відносин.

У процесі соціалістичного будівництва в Радянській Росії В.І.Ленін переконується у визначальному значенні політики. Він змушений визнати зміну поглядів на неї, хоч вони суперечать концепції К.Маркса . **"Политика не может не иметь першенства над экономикой".(26)**

Переломним етапом у житті В.І.Леніна стає 1922 р., коли він тяжко захворів і усунувся від виконання обов'язків голови уряду. Відсторонення від влади дало змогу по-іншому оцінити реалії соціалістичного будівництва. З грудня 1922 по березень 1923 р. В.І.Ленін продиктував ряд важливих статей **"Странички из дневника"**, **"О нашей революции"**, **"Как нам реорганизовать Рабкрин"**, **"О кооперации"**, **"Лучше меньше, да лучше"**. У даних статтях він вносить пропозиції щодо удосконалення соціалістичного будівництва.

Великого значення надає управлінським кадрам, від професійної компетентності яких залежить життєдіяльність суспільства. **"Советский аппарат управления должен получить солидный человеческий материал".(27)**

Маючи обмежені можливості у часі, В.І.Ленін намагається розробити окремі положення політичної економії соціалізму. Це стосується перехідного періоду від капіталізму до соціалізму, визнання значення праці при соціалізмі, обґрунтування ідеї розгортання соціалістичного змагання, встановлення критеріїв розподілу благ при соціалізмі, розробка положень про плановий розвиток народного господарства, визнання ролі кооперації при реформуванні сільського господарства та вдосконалення роботи державного апарату. Але при опрацюванні даних питань використовуються не власні, а запозичені ідеї представників соціалістичної думки. Так, у праці **"Економіка и политика в эпоху диктатуры пролетариата"** (*"Економіка та політика в епоху диктатури пролетаріату"*) використовується ідея М.Г.Чернишевського про перехідний період, у праці **"Об едином хозяйственном плане"** (*"Про єдиний господарський план"*) використовується ідея Сен-Симона про планомірний розвиток майбутнього суспільства, у праці **"О значении золота теперь и после полной победы социализма"** (*"Про значення золота зараз і після повної перемоги соціалізму"*) використовується ідея Т.Мора про роль дорогоцінних металів у майбутньому суспільстві, у праці **"О кооперации"** (*"Про кооперацію"*) використовується ідея М.І.Туган-Барановського про ті форми кооперації, які залишаться в новому суспільстві, у праці **"Великий почин"** (*"Великий почин"*) використовується ідея Ш.Фур'є про змагання і т.д. Дані запозичення вписуються у розуміння В.І.Леніним марксизму. По його переконанню, марксизм – це не якесь нове вчення, а вчення, яке **"засвоїло і переробило усе що було цінного у більш ніж двохтисячорічному розвитку людської науки та культури"**.

Намагаючись вдихнути життя в систему господарювання, яка була побудована в Росії після соціалістичної революції, В.І.Ленін, застосовуючи діалектичний метод на практиці, прагне поєднати марксистські ідеї з ідеями лібералізму, які він раніше критикував. З цієї метою реальні економічні форми наповнюються зовсім іншим змістом. Так з'являються **соціалістичні ринкові відносини**, які не мають нічого спільного з дійсно ринковими відносинами. Усе це засвідчує про "штучність" побудованої економічної системи, яка працює на владу, а не на задоволення потреб людей. Дана система не має внутрішніх джерел розвитку, а орієнтується лише на зовнішній

вплив. Участь у суспільному виробництві не підвищує добробут людей, а перетворюється у відбуття певної повинності. Але, як би не пригнічувалась людська природа, вона все рівно буде нагадувати про себе. Відчуження людини від економічної системи призведе до неефективного використання ресурсів і настільки загострить екологічну проблему, що будуть підірвані основи існування її як живої істоти. Більше того, деградації підвергнеться сама людина, оскільки вона не має умов для реалізації свого потенціалу. Вихід із даної ситуації один єдиний: повернутися до такої системи господарювання, яка розвивається природним чином при застосуванні державного регулювання, що дозволяє задовольнити різнобічні потреби людини.

Побудова в Росії першого у світі соціалістичного суспільства – подія величезного історичного значення, яка безумовно вплинула на подальший розвиток людства. Новий соціалістичний устрій повинен був на практиці довести свою перевагу над існуючим капіталістичним суспільством, перетворившись в еталон для наслідування. Для цього необхідно мати більш потужний економічний потенціал. На основі даних положень визначається завдання для соціалістичної держави: за короткий проміжок часу наздогнати й випередити передові країни світу. Не маючи нових джерел економічного зростання, а значить і визначених переваг, керівництво країни починає використовувати як фактор економічного зростання ентузіазм радянського народу. Вважалося що він буде невичерпним, оскільки в його основі лежала вільна праця, Але вільна праця в соціалістичному суспільстві, яку так відстоювали К.Маркс та Ф.Енгельс, насправді виявилась декларацією. При ліквідації приватної власності на засоби виробництва утворилась командна система господарювання, в якій широко використовувалась обов'язкова праця, продуктивність якої не може бути високою, Таким чином, поставлене завдання догнати й випередити розвинуті країни світу виявилось не здійсненим.

Неспроможним виявився і розвиток економічної думки в нових історичних умовах. Економічна наука стала заручницею політичного режиму, маючи чітко виражену ідеологічну спрямованість. Вона все далі віддалялась від світової економічної думки. Щоб придати даному процесу видимість розвитку представники соціалістичної ідеї називають період до 30 років ХХ ст. **Ленінізм**. На цьому етапі усувається персоніфікація економічної науки. Тепер розвиток економічної думки перекладається на плечі комуністичної партії та її Центрального Комітету.

Становлення в Росії соціалістичного суспільства привело до поступового згортання демократії в усіх сферах суспільного життя,

в тому числі і в економічній науці. Оригінальні економічні ідеї абсолютно не цікавили Радянську владу. Їх не можна було донести до широкої громадськості, бо право на публікацію отримували лише представники марксизму – єдиної ідеологічно правильної сили нового суспільства (І.І.Скворцов-Степанов, О.О.Богданов, М.І.Бухарин, Е.О.Преображенський). Але і вони не здатні були скласти конкуренцію В.І.Леніну, бо їх місце в економічній науці відповідало ієрархії в рядах більшовицької партії. Склалась парадоксальна ситуація якщо не В.І.Ленін – визнаний вождь робітничого класу, а інші більшовики-марксистки висували цікаві ідеї, їх звинувачували у ренегатстві, у зраді ідеалів революції тощо. Через певний час дані економічні ідеї впроваджувались Радянською владою у життя, але при цьому вони подавались як такі, які були розроблені більшовицькою партією.

Література

1. Ленин В.И. Что делать? – ПСС. Т. 6. С. 24.
2. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. – М.: Наука. 1990. С. 130.
3. Ленин В.И. Что такое "друзья народа" и как они воюют против социал-демократов? – ПСС. Т. 1. С. 165.
4. Там само. - . С. 167.
5. Ленин В.И. Развитие капитализма в России. – ПСС. Т. 3. С. 53.
6. Ленин В.И. По поводу так называемого вопроса о рынках. – ПСС. Т. 1. С. 81.
7. Ленин В.И. Заметки к вопросу о теории рынков. – ПСС. Т. 4. С. 48.
8. Див.: Туган-Барановский М.И. Периодические промышленные кризисы. – М.: 2908. С. 263.
9. Ленин В.И. Ответ г. П.Нежданову. – ПСС. Т. 4. С. 161.
10. Ленин В.И. Наша программа. – ПСС. Т. 4. С. 184.
11. Ленин В.И. Развитие капитализма в России. – ПСС. Т. 3. С. 60.
12. Там само. – С. 545.
13. Ленин В.И. Уроки кризиса. – ПСС. Т. 5. С. 82.
14. Ленин В.И. Капитализм в сельском хозяйстве. – ПСС. Т. 4. С. 111.
15. Ленин В.И. Аграрный вопрос и "критики Маркса". – ПСС. Т. 5. С. 115.
16. Ленин В.И. О некоторых особенностях исторического развития марксизма. – ПСС. Т. 20. С. 84.
17. Ленин В.И. Военная программа пролетарской революции. – ПСС. Т. 30. С. 133.

18. Див.: Ленин В.И. О карикатуре на марксизм и об "империалистическом экономизме". – ПСС. Т.30.
19. Ленин В.И. Империализм и раскол социализма. – ПСС. Т. 30. С. 165.
20. Ленин В.И. Государство и революция. – ПСС. Т. 33. С. 101.
21. Див.: Богданов А.А. Вопросы социализма: Работы разных лет.- М.: Политиздат, 1990. С. 346.
22. Ленин В.И. Очередные задачи Советской власти. – ПСС. Т. 36. С. 171.
23. Ленин В.И. Государство и революция. – ПСС. Т. 33. С. 102.
24. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 23. С. 17.
25. Ленин В.И. Как организовать соревнование. - ПСС. Т. 35. С. 202.
26. Ленин В.И. Еще раз о профсоюзах, о текущем моменте и об ошибках т.т.Троцкого и Бухарина. – ПСС. Т. 42. С. 278.
27. Ленин В.И. Как нам реорганизовать Рабкрин? – ПСС. Т. 45. С. 392.

Городецька М.О., Харченко Г.С.

ТЕОРІЯ ІГОР В ЕКОНОМІЧНОМУ АНАЛІЗІ

Перехід до ринкової економіки вимагає від підприємств підвищення ефективності виробництва, конкурентоспроможності продукції на базі впровадження досягнень науково-технічного прогресу, ефективних форм господарювання і управління.

Важлива роль у розв'язанні цієї задачі належить економічному аналізу. З його допомогою визначається стратегія і тактика розвитку підприємства, обґрунтовуються плани та управлінські рішення, виявляються резерви підвищення ефективності виробництва, оцінюються результати діяльності підприємств. Сучасний фахівець (економіст, бухгалтер, фінансист, менеджер) має добре знати не лише загальні закономірності і тенденції розвитку економічних законів на практиці, а й володіти сучасними методами економічних досліджень, методикою комплексного економічного аналізу, який всебічно охоплює господарську діяльність підприємства.

Основними завданнями економічного аналізу в умовах ринкової економіки є:

- об'єктивна оцінка роботи підприємства і його підрозділів через порівняння результатів з витратами;
- виявлення впливу відповідних факторів на показники, які аналізуються, і вивчення причинних зв'язків;

- пошук наявних резервів підвищення ефективності виробництва;
- опрацювання конкретних заходів щодо використання виявлених резервів та здійснення контролю за їх виконанням;
- узагальнення результатів аналізу для прийняття раціональних управлінських рішень.

Економічний аналіз - спеціальна галузь знань, становлення якої як науки зумовлювалося об'єктивними вимогами й умовами, властивими появі будь-якої нової галузі наукових знань. Перша з них – практична потреба. Професійна маркетингова діяльність, ринкові відносини при їхній повній комерціалізації, вивчення внутрішніх і зовнішніх факторів, що визначають кінцеві фінансові результати, – все це вимоги, що обумовлюють необхідність подальших, поточних і перспективних аналітичних розробок.

Друга умова пов'язана з розвитком самої науки в цілому та її окремих галузей. У міру розвитку науки відбувалася і диференціація її галузей. Економічний аналіз сформувався в результаті диференціації суспільних наук. Перші окремі форми економічного аналізу були притаманні переважно обліковим наукам: балансознавству, бухгалтерському обліку, статистиці. Але в міру поглиблення економічної роботи на підприємствах виникла необхідність у виділенні аналізу як відокремленої системи знань, оскільки облікові дисципліни вже не здатні були відповісти на всі вимоги практики.

За умов ринкової економіки все частіше мають місце конфліктні ситуації, коли два або більше колективів (індивідуумів) мають протилежні цілі та інтереси, причому результат дії кожної із сторін залежить і від дії супротивника. Класичним прикладом конфліктної ситуації в економіці є відношення продавець – покупець (монополія – монопсонія). Складніші ситуації виникають, коли в суперечці інтересів беруть участь об'єднання чи коаліції.

У спробі висвітлити економічні проблеми і поєднати теорію з практикою теорія ігор переросла у відносно нову область математики. Теорія ігор – це розділ математики, який рідко використовується в економіці. Її поняття запозичені з теорії множин, теорії груп і математичної логіки. Всі вони мали істотне значення для побудови строгої теорії. Метою останньої було визначення стратегії в грі, де образ дії визначається суперечливими або схожими інтересами, доступністю інформації та існуванням розумного вибору або, можливо, випадку. Тут можна провести паралель з економічними і соціологічними проблемами. Як у грі, так і в економіці люди стикаються з аналогічними проблемами. На відміну від теоретичних робінзонад здавалося, що гра являє собою єдину підходящу основу для розробки соціально-економічної теорії.

Не завжди учасники ігрової ситуації мають протилежні цілі. Наприклад, дві фірми, які надають однакові послуги, можуть об'єднуватися з метою спільного протистояння більшому супернику.

Часто однією із сторін конфлікту є природні процеси чи явища, наприклад, погода, тобто маємо гру людини з природою. Погодними умовами людина практично не може керувати, але вона має змогу пристосовуватися до її постійних змін. Безліч подібних ситуацій можна зустріти і в інших сферах людської діяльності: біології, психології, політології тощо.

Теорія ігор – це математичний апарат, що розглядає конфліктні ситуації, а також ситуації спільних дій кількох учасників. Завдання теорії ігор полягає у розробленні рекомендацій щодо раціональної поведінки учасників гри.

Реальні конфліктні ситуації досить складні і обтяжені великою кількістю несуттєвих чинників, що ускладнює їх аналіз, тому на практиці будують спрощені моделі конфліктних ситуацій, які називають іграми.

Характерними рисами математичної моделі ігрової ситуації є наявність, по-перше, кількох учасників, яких називають гравцями, по-друге, опису можливих дій кожної із сторін, що називаються стратегіями, по-третє, визначених результатів дій для кожного гравця, що подаються функціями виграшу. Задачею кожного гравця є знаходження оптимальної стратегії, яка за умови багатократного повторення гри забезпечує даному гравцю максимально можливий середній виграш.

По суті, теорія ігор зробила спробу з математичною точністю описати деякі невирішені проблеми економічної поведінки. Основною в теорії є ідея про те, що індивідуум прагне максимізувати виграш і мінімізувати програш, як при грі в шахи або покер. Однак теорія ігор містить в собі щось більше, ніж звичайну ідею максимізації, бо без цього нового елемента вона мало чим відрізнялася б від старого гедоністичного підходу. В теорії ігор індивідуум не Робінзон Крузо, він існує в "соціальному" оточенні. Згідно нової теорії, результат угоди залежить не тільки від того, чого хоче досягти один гравець, але й від намірів інших гравців. За висловом Неймана і Моргенштерна, кожен гравець прагне максимізувати функцію, коли не всі змінні величини йому підконтрольні. Це не завдання на максимум, а комплекс декількох завдань на максимум, в яких керівні принципи або стратегії гравців неоднакові.

Науковці прагнули сформулювати основоположні критерії раціональної поведінки учасника на ринку з метою досягнення сприятливих результатів. Вони розрізняли дві основні категорії ігор.

Перша – "гра з нульовою сумою", що передбачає такий виграш, який складається виключно з програшу інших гравців. У зв'язку з цим користь одних неодмінно повинна утворюватись за рахунок втрат інших гравців, так що загальна сума користі та втрат завжди дорівнює нулю. Друга категорія – "гра з додатною сумою", коли індивідуальні гравці змагаються за виграш, що складається з їхніх же ставок. Інколи він утворюється за рахунок наявності "вихідного" зовсім пасивного і часто є таким, що служить об'єктом експлуатації. В обох випадках гра неминуче поєднана з ризиком, оскільки кожний з її учасників, як вважали дослідники, "прагне максимально підвищити функцію, змінні якої ним не контролюються". Якщо всі гравці є вмілими, то вирішальним фактором стає випадковість. Але так буває рідко. Майже завжди важливу роль у грі відіграє хитрість, з допомогою якої робляться спроби розкрити задуми противників і завуалювати свої наміри, а потім зайняти вигідні позиції, котрі змусили б цих противників діяти у збиток самим собі. Багато залежить і від "контрхитрості".

Незважаючи на те що теорія ігор, безперечно, збагатила систему економічних понять, їй не вдалося уникнути критики. Деякі автори висловлювали свою незгоду з її значною мірою статичною структурою, а інші стверджували, що в ній недостатньо уваги приділено зобов'язанням, які відображали б взаємозалежність або обопільні поступки. Треті відкидали філософію надзвичайної обережності, яка мала на увазі мінімаксу теорему¹, стверджуючи, що ймовірність великих втрат здатна призвести до настільки ж раціональної форми пристосування, як і поведінка, описана Нейманом і Моргенштерном.¹

Але ж процес вироблення угод і зобов'язань може розглядатися як новий тип ігор. Такого роду маневрування цілком може стати предметом теорії ігор. На заперечення критиків про те, чи є сенс "грати на нуль", якщо можна щось виграти, тобто чи варто грати взагалі, була відповідь, що багато грають проти бажання. Справедливо, однак, що теорія ігор покликана більш точно витлумачити ті зв'язки, які самі по собі змінюють умови гри, а це вже динамічна проблема. З технічної точки зору найбільш слабким місцем теорії ігор є, мабуть, її основна передумова про те, що має бути складена шкала корисностей. Як ніщо інше, це дає підставу взяти під сумнів застосування логіки теорії ігор до аналізу людських протиріч. Але ще більш важливим є винятковий формалізм теорії ігор, здатний зробити її безрезультатною. Теоретики поки ще не зуміли надати аналізу з використанням цієї теорії більш широкий зміст. Суперечності на практиці виконують певні соціальні функції. Структурно

протиріччя повинні розглядатися під кутом зору існуючих відносин як усередині груп, так і між ними. Однак раніше теорія ігор розглядала протиріччя лише під кутом зору виграшу і не здатна була пояснити рушійні глибинні сили, що ведуть до виникнення протиріч, утворення коаліцій або маневрування.

Для кожної гри для двох осіб з нульовою сумою та скінченним числом стратегій, існує таке значення V та змішані стратегії для кожного гравця, що для будь-якої стратегії Гравця 2, Гравець 1 може гарантувати собі виграш V , і для будь-якої стратегії Гравця 1, Гравець 2 може гарантувати собі виграш $(-V)$.

Це рівнозначно тому, що стратегія Гравця 1 гарантує його виграш V , незалежно від стратегії Гравця 2, а також, що Гравець 2 теж може гарантувати собі виграш $-V$. Назва "алгоритм мінімаксу" виникла тому, що кожен гравець мінімізує максимально можливу винагороду для іншого гравця і максимізує свою винагороду.

Досконально вивчивши різні ігри, створивши серію нових математичних ігор та спостерігаючи за діями учасників у різних ігрових ситуаціях, американський вчений Дж.-Ф. Неш намагався глибше зрозуміти, як функціонує ринок, як компанії приймають пов'язані з ризиком рішення, чому покупці діють саме у певний спосіб. В економіці, як і у грі, керівники фірм повинні враховувати не тільки останній, а й попередні кроки конкурентів, а також обстановку на всьому економічному полі та багато інших важливих факторів.

Суб'єкти економічного життя, як активно діючі його учасники, на ринку в умовах конкуренції йдуть на ризик, а тому він має бути виправданий. Отже кожен з них, немов гравець, повинен мати свою стратегію. Саме це мав на увазі Неш, коли розробляв метод, який згодом назвали його іменем (рівновага Неша).

Своє розуміння стратегії як основного поняття теорії ігор Дж.-Ф. Неш роз'яснює на основі "гри з нульовою сумою" (він називає це "симетричною грою"), коли кожний учасник має певне число стратегій. Виграш кожного гравця залежить від того, які стратегії вибрав і він, і його противник. На підставі цього будується матриця для знаходження оптимальної стратегії, котра за багатократного повторення гри забезпечує цьому гравцю максимально можливий середній виграш (або ж максимально можливий середній програш). Оскільки гравцю невідомо, яку стратегію обере противник, йому самому краще (раціональніше) вибрати стратегію, що розрахована на найгіршу для нього поведінку противника (принцип так званого "гарантованого результату"). Діючи обережно і вважаючи противника сильним конкурентом, гравець вибере для кожної своєї стратегії мінімально можливий виграш. Потім із усіх мінімально виграшних стратегій він обере

таку, яка забезпечить максимальний із усіх мінімальних вигравш – максимум.

Але і супротивник, імовірно, міркуватиме аналогічно. Він знайде для себе найбільші програші у всіх стратегіях гравця, а потім з цих максимальних програшів вибере мінімальний – мінімакс. У випадку рівності максиміна та мінімаксу рішення гравців будуть стійкими, а гра матиме рівновагу.

Загальне коротке визначення рівноваги Неша – результат, в якому стратегія кожного з гравців є найкращою серед інших, прийнятих рештою учасників гри стратегій. Це визначення ґрунтується на тому, що жоден з гравців зміною власної ролі не може досягти найбільшої користі (максимізації функції корисності), якщо решта учасників твердо дотримуються власної лінії поведінки.

Теорія ігор стверджує, що результат гри, або "вигравш", може бути визначений заздалегідь. Таким чином, вирішальними факторами стають різні, але тим не менш сумісні дії, які вважатиме за краще кожен гравець. Це, в свою чергу, припускає, що всі гравці повинні володіти достатніми знаннями і розсудливістю. Безумовно, можна грати і нерозумно, але це жодною мірою не сприяло б розвитку теорії. Припущення про розумність має істотне значення, хоча розумну поведінку і оцінку ймовірності, на яких засновані певні аспекти теорії ігор, досить важко знайти в реальних умовах. З введенням деякої міри невизначеності для знаходження функції корисності використовується поняття послідовності переваг. Така функція корисності передбачає психологічні критерії задоволення. Кардинальні аспекти функції мають мало спільного з абсолютною шкалою класиків. Тут відсутній критерій інтенсивності бажання, так як призначення корисності полягає в тому, щоб дати можливість вибрати одну з декількох стратегій. Як тільки стає відомо, що переваги ведуть до досягнення максимуму або мінімуму, застосування до них імовірнісних характеристик дозволяє зробити остаточний вибір. Ідея корисності в теорії ігор впливає частково з поняття про очікувані вигравші при наявності ризику. В останньому випадку слід визначити ймовірність і дати рішенням про подальші дії відповідне математичне вираження.

Теорія ігор математично описує характерні для ринкової економіки явища конкуренції у вигляді гри. Простий варіант передбачає протистояння двох конкурентів за ринок збуту. Складні варіанти передбачають, що в грі беруть участь багато супротивників, вступаючи при цьому між собою в постійні або тимчасові союзи. У першому випадку гра називається парною, в другому – гра n -осіб, або множинна. У разі наявності союзів гра має назву коаліційної.

Складовою теорії ігор виступає статистична теорія ігор. Це розділ сучасної прикладної математики, який вивчає методи обґрунтування оптимальних рішень у конфліктних ситуаціях.

У теорії статистичних ігор наявні такі поняття як вихідна стратегічна гра і власне статистична гра. В цій теорії першого гравця називають природою, вкладаючи в це поняття сукупність обставин, в яких доводиться приймати рішення другому гравцю, якого називають статистиком.

Перевагою теорії ігор є можливість розширення поняття оптимальності, включаючи, наприклад, компромісне рішення, яке йде на задоволення різних потреб у грі. З іншого боку, в економічних задачах, аналіз яких зводиться до математичного програмування або до теорії ігор, при елементарній оцінці ефективності варіанта, кількість варіантів настільки велика, що вибрати оптимальний, як правило, вкрай важко.

Значним обмеженням теорії ігор є єдиний показник виграшу як характеристика ефективності, хоча на практиці при вирішенні більшості економічних завдань зустрічаються декілька показників ефективності. Крім того, в економіці здебільшого виникають такі ситуації, коли інтереси партнерів не носять антагоністичного характеру. Це свідчить про необхідність подальшого розвитку апарату теорії ігор відповідно до економічних реалій і виробничої необхідності.

Розглянемо конкретний випадок застосування теорії ігор в економічному аналізі на прикладі входження фірми на новий ринок. На початку 80-х років компанія IBM виступала в якості монополіста на ринку персональних комп'ютерів, але її інтереси зіштовхнулися з інтересами компанії Telex. У зв'язку з оголошенням про підготовчі плани останньої до вступу на ринок відбулася "кризова" нарада керівництва IBM, на якій було проаналізовано заходи, спрямовані на те, щоб змусити нового конкурента відмовитися від наміру проникнути на цей ринок. Компанії Telex, мабуть, стало відомо про ці заходи. Аналіз на базі теорії ігор показав, що загрози IBM через високі витрати безпідставні.

Це свідчить про те, що компаніям корисно обмірковувати можливі реакції партнерів по грі. Ізольовані господарські розрахунки, навіть спираючись на теорію прийняття рішень, часто носять, як у даній ситуації, обмежений характер. Так, компанія-аутсайдер могла б і вибрати хід "не вступати", якби попередній аналіз переконав її в тому, що проникнення на ринок викличе агресивну реакцію монополіста. У цьому випадку відповідно до критерію очікуваної вартості

розумно вибрати хід "не вступати" при ймовірності агресивної відповіді 0,5.

Важливий внесок у використання теорії ігор вносять експериментальні роботи. Багато теоретичних викладок відпрацьовуються в лабораторних умовах, а отримані результати служать імпульсом для практиків. Теоретично було з'ясовано, при яких умовах двом егоїстично налаштованим партнерам доцільно співпрацювати і добиватися кращих для себе результатів.

Ці знання можна використовувати в практиці підприємств, щоб допомогти двом фірмам досягти ситуації "виграш/виграш". Сьогодні консультанти з підготовкою в області ігор швидко і однозначно виявляють можливості, якими підприємства можуть скористатися для укладення стабільних і довгострокових договорів з клієнтами, субпостачальниками, партнерами по розробках і т.п.

Існують певні межі застосування теорії ігор в економічному аналізі. Вона може бути використана лише при наявності додаткової інформації.

По-перше, це той випадок, коли у підприємств склалися різні уявлення про гру, в якій вони беруть участь, або коли вони недостатньо інформовані про можливості один одного. Наприклад, фірма може мати не чітку інформацію про платежі конкурента (структуру витрат). Якщо неповнотою характеризується не занадто складна інформація, то можна оперувати зіставленням подібних випадків з урахуванням певних відмінностей.

По-друге, теорію ігор важко застосовувати при великій сукупності ситуацій рівноваги. Ця проблема може виникнути навіть у ході простих ігор з одночасним вибором стратегічних рішень.

По-третє, якщо ситуація прийняття стратегічних рішень дуже складна, то гравці часто не можуть вибрати кращі для себе варіанти. Наприклад, на ринок в різні терміни можуть вступити кілька підприємств або реакція вже діючих там підприємств може виявитися більш складною, ніж бути агресивною або дружньою.

В останні роки значення теорії ігор істотно зросло. В економіці вона застосовується не тільки для вирішення загальногосподарських завдань, але і для аналізу стратегічних проблем підприємств, розробок організаційних структур і систем стимулювання.

В умовах альтернативного вибору досить часто нелегко прийняти рішення і вибрати ту або іншу стратегію. Дослідження операцій дозволяє за допомогою використання відповідних математичних методів прийняти обґрунтоване рішення про доцільність тієї чи іншої стратегії. Теорія ігор, що має в запасі арсенал методів вирішення матричних ігор, дозволяє ефективно вирішувати зазначені

завдання декількома методами і з їх безлічі вибрати найбільш ефективні.

Інструментарій теорії ігор особливо доцільно застосовувати, коли між учасниками процесу існують важливі залежності в області платежів. Що особливо важливо: завжди потрібно мати на увазі, що математичні методи не дають однозначну відповідь на всі питання, а тільки визначають вектор, тобто напрямок руху, а далі в прийнятті рішень повинна брати участь інтуїція, досвід, знання і відчуття ситуації.

Література

1. Купалова Г.І. Теорія економічного аналізу / Г.І. Купалова.- Онлайн підручник / [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://pidruchniki.ws>
2. Теория игр и ее применение в экономическом анализе. / [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://www.economika.info>
3. Баканов М.И. Теория экономического анализа / М.И. Баканов А. Д. Шеремет .-Онлайн підручник. / [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://econom-analiz.ru>
4. Практическое применение теории игр / [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://knowledge.allbest.ru>
5. Основні поняття теорії ігор / [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://ecolib.com.ua>
6. Зарубежные работы по теории игр / [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://www.intertrends.ru>
7. От экономического реализма к математическим методам. / [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://elib.org.ua>
8. Економічний аналіз / [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://www.osvita-plaza.in.ua>
9. Методы экономического анализа / [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://economicus.ru>
10. Теория экономического анализа / [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://100pudov.com.ua>
11. Теорія ігор. / [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://uk.wikipedia.org>

МІСЦЕ І РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

Термін "еліта" походить від французького слова "elite", що означає кращі, добірні, вибрані.¹⁾ Останнім часом він увійшов не тільки у наукову мову соціології і політології, а й вийшов далеко за її межі, ставши загальноживаним. Починаючи з XVIII ст. Цей термін використовували для визначення товарів найвищого гатунку, а потім для найменування "обраних людей", передусім найвищої знаті. В Англії, як свідчить Оксфордський словник 1823 р., цей термін почали вживати щодо вищих соціальних груп у суспільній ієрархії.

Залежно від функцій, які виконує еліта у суспільстві, її поділяють на економічну, господарську, наукову, духовну, військову, спортивну тощо. Специфіка політичної еліти полягає в тому, що вона виконуючи роль колективного лідера тих чи інших верств суспільства, виступає зв'язуючою ланкою між народними масами і державою.

Політична еліта – це організована група, яка здійснює владу в суспільстві (правляча еліта) або перебуває в опозиції до правлячої верхівки (контреліта). На сучасному етапі політичні еліти призначені генерувати дії, пропонувати варіанти вирішення політичних питань, висувати лідерів, формувати політичну культуру громадян.

Ідея поділу суспільства на "вищих" і "нижчих", "аристократію" і "простолюднів" має свою історію. Витоки концепції еліти пов'язані з суспільним розподілом розумової і фізичної праці, з відокремлення духовної сфери, яку монополізувала, як правило, правляча меншість суспільства. Із сивої давнини до нас дійшли традиційні уявлення про те, що народ нездатний управляти справами суспільства, що теорію творять вибрані представники пануючих верств. Так, ще Конфуцій вважав, що саме небо призначає правителів, освячує їхню діяльність, віддає на їх милість населення країни. На думку мислителя, народ взагалі не відіграє ніякої ролі в житті суспільства. Вся справа залежить від правителя, від його добросовісності та відповідальності. Досконалості можуть досягнути лише вищі знатні верстви населення.

Елітарними за своєю суттю були й погляди ідеолога афінської аристократії Платона. Він рішуче виступав проти участі демосу в політичному житті, в державному управлінні, називав демократію владою посередності. На його думку державні функції можуть виконувати лише аристократи, які отримали спеціальну підготовку.

Ідеї Платона мали значний вплив на формування концепції елітаризму в пізніші часи. Наприклад Н.Макіавеллі вважав, що

правитель, якщо хоче втримати в покорі своїх підданих в інтересах збереження міцності та слави держави не повинен зважати на звинувачення в жорстокості.²⁾

Значний вплив на формування елітаризму зробили німецькі філософи А.Шопенгауер і Ф.Ніцше. Їх політичний ідеал – сильна влада вибраних, влада надлюдини над народними масами. Людський рід Шопенгауер характеризував як стадо ворогуючих тварин. Вибрані повинні тримати народ в покорі. Для цього підходять усі засоби, насамперед, уся сила держави. Вона повинна бути "намордником, який стримує звірині зуби людської істоти". Ідеалізуючи роль надлюдини в організації життя суспільства, Ніцше писав: "До надлюдини лежить суще мове, вона для мене перше і єдине, а не людина: не ближній, не найбідніший, не найзнедоленіший, не найкращий".³⁾

У недалекому минулому еліта визначала політичне життя суспільства значно більше, ніж у сучасний період. Лише ересі й народні повстання нагадували час від часу про існування народних мас. Становище почало змінюватися у другій половині XIX ст., коли, з одного боку, Марксом, а з іншого – Лебоном було напророчено зміну політичної ситуації у світі, пов'язану з виходом на політичну арену великих мас населення. На рубежі XIX–XX ст. З'являються перші концепції еліт, авторами яких були італійські соціологи Г.Моска і В.Парето та німецький соціолог Р.Міхельс.

В.Парето у своєму "Трактаті про підстави соціології" визначив еліту як вихідний пункт соціального аналізу суспільства. Він поділив еліту на правлячу і неправлячу (еліту духу). У правлячій еліті виділив два типи, які послідовно змінюють один одного: "леви" і "лиси". "Левам властивий консерватизм та силові методи управління. Вони переважають в умовах стабільності суспільства. Нестабільність політичної системи вимагає правління еліти "лисів" – гнучких керівників, які є майстрами політичних комбінацій. На думку вченого, члени правлячої еліти повинні мати спільність соціального походження, бути енергійними, мужніми і добродесними.

Г.Моска у книзі "Правлячий клас" доводив існування неминувлого поділу суспільства на тих, хто керує і тих, ким керують. Такий поділ, на його думку є необхідною умовою розвитку цивілізації. Г.Моска виділив два типи еліти: "аристократичну" (закриту) та "демократичну" (відкриту). Найважливішим критерієм входження до політичної еліти є організаційні здібності особистостей, а також матеріальна, моральна та інтелектуальна її вищість за інших членів суспільства.

Р.Міхельс у своїй праці "До соціології партійності в модерних демократіях" поєднав проблеми виникнення політичних еліт із

діяльністю політичних партій. Аналізуючи діяльність політичних партій, він доводив, що влада в партіях належить фактично вузькому колу осіб, що перебувають на вершині влади. Він сформував "залізний закон олігархії", який твердив, що демократія, щоб зберегти себе і досягти певної стабільності, змушена створювати організацію, а це пов'язане з виділенням еліти – активної меншості, якій маси повинні довірятися.⁴⁾ Оскільки керівництво організаційними структурами не може здійснюватися всіма членами суспільства, політична еліта поступово виходить з-під контролю громадян і підпорядковує політику особистим інтересам.

Деякі вчені розробляли кількісні показники у своїх концепціях політичних еліт. Наприклад російський мислитель М.Бердяєв виводив "коефіцієнт еліти стосовно високоінтелектуальної частини населення до загальної кількості письменних. На його думку, якщо коефіцієнт еліти більше п'яти відсотків, то це означає наявність у суспільстві високого потенціалу розвитку. Якщо цей коефіцієнт знижується до одного відсотка, держава гине, в суспільстві відбувається застій, а еліта трансформується в касту. М.Бердяєв писав, що завжди панують нечисленні, такий непорушний закон природи, що після створення світу завжди панувала, панує і буде панувати меншість.

Політичний слід у теорії елітаризму залишили українські мислителі Д.Донцов і В.Липинський. У праці "Дух нашої давнини" Д.Донцов підкреслював, що джерелом формування еліти має бути строгий відбір "кращих людей" з усіх верств суспільства, а не лише з міфічного "демосу". Він вважав, що без еліти суспільство є "стадом". В.Липинський стверджував, що в кожній нації існує група людей, яка керує нацією, стоячи на чолі її політичних і організаційних установ. Вона створює певні культурні, моральні, політичні цінності, які потім привласнює ціла нація для нормальної життєдіяльності. Таку провідну групу Липинський називав "національною аристократією". Вона може реалізуватися тільки тоді, коли вона захоче створити свою державу і сформувати націю. "Без національної аристократії, – підкреслював Липинський, – без сильних і авторитетних провідників та організаторів нації в її тяжкій боротьбі за існування немає і не може бути нації."⁵⁾ Дослідник підкреслював важливість процесу "постійного відновлення або зміни аристократії", тобто циркуляції еліт. Коли цей процес припиняється, то нація потрапляє під провід чужої, сильнішої, аніж власна, політичної еліти, втрачаючи свою національну ідентичність. У своєму фундаментальному політичному трактаті "Листи до братів-хліборобів" Липинський наголошує, що народи, які не вміють відтворити власну політичну еліту, приречені на те, щоб коритися чужій.

Марксистська теорія, наголошуючи на вирішальній ролі народних мас в історії, заперечує правомірність самого поняття політичної еліти. Але ленінське вчення про партію нового типу, яка покликана очолити робітничий клас у його боротьбі за перемогу соціалістичної революції і побудову соціалізму, зумовлює авангардну роль комуністичної партії. Це дає підставу визначити своєрідну концепцію політичної еліти, яка в політології отримала назву партократичної. Ця концепція еліти була реально втілена в соціалістичних країнах. Хоча вона створювалася під гаслами заперечення будь-якої елітарності, на практиці зрощення партійного і державного апарату призвело до створення в цих країнах комуністичної партійно-державної еліти, яка зосередила в своїх руках керівництво всіма сферами суспільного життя.

Радянська історична література стверджує, що політична еліта притаманна тільки антагоністичним формаціям, а в Радянському Союзі її не було і не могло бути. Можливо, ми дійсно понад 70 років жили без власної еліти. Адже кращі і вибрані знаходилися в еміграції, були фізично знищені, вимерали в таборях. Але з таким твердженням погодитися неможливо, тому що це моральний, а не політичний підхід. У дійсності будь-який політичний режим, тим більше тоталітарний, не може існувати без своєї еліти. У зв'язку з цим умовно можна виділити чотири покоління радянської партійно-державної еліти:

- Ідеалісти і фанатики післяжовтневого періоду;
- Сталінські опричники, сліпі виконавці волі диктатора;
- Партійна бюрократія, партгоспактив часів Хрущова і Брежнєва;
- Партократи-реформатори періоду відбудови.

Соціальне призначення політичної еліти виявляється, передусім, у функціях, які вона виконує в суспільному житті. Функції політичної еліти природно переплітаються з тими, які виконує в цілому політична система. Серед них можна, насамперед, назвати функції:

- Стратегічного і тактичного порядку, яка реалізується на вищому рівні політичної еліти;
- Інтегративна, що забезпечує цілісність і єдність суспільства, досягнення суспільного консенсусу;
- Регулятивна, спрямована на розподіл і перерозподіл матеріальних, фінансових, людських та інших ресурсів;
- Організаторська, яка полягає в необхідності мобілізації мас для практичного здійснення визначеного політичного курсу;
- Комунікативна, яка забезпечує горизонтальні зв'язки в суспільстві, а також здійснює вертикальну комунікацію між владою і масами та інш.

Типологія політичних еліт визначається за різними ознаками. Як зазначалося вище, за місцем у політичній системі політична еліта поділяється на *правлячу еліту* і *контреліту*. За часом і засобами утвердження панування політичної еліти поділяються на *традиційні* й *сучасні*. Близьким до цієї типології є поділ еліт залежно від основи їх формування на *еліту крові*, *еліту власності* та *еліту інтелектуальної продуктивності*.

За обсягом владних повноважень сучасні еліти поділяються на вищі, середні та адміністративні.

До вищої еліти належать ті, хто приймає найбільш важливі для всього суспільства рішення. Це глава держави, голова парламенту, прем'єр-міністр, а також ті, хто обіймає високі пости у всіх гілках влади, очолюють правлячі політичні партії і парламентські фракції.

Середня політична еліта складається з великої кількості виборних посадових осіб (депутати парламенту, мери великих міст, лідери політичних партій і громадських організацій тощо).

Адміністративна еліта формується на основі вищого прошарку службовців (чиновництва) шляхом їх призначення.

За змістом діяльності і функцій політична еліта поділяється на *партійну*, *адміністративну*, *воєнну*, *ідеологічну*. За способом формування – на *закриту* і *відкриту*. Залежно від масштабів діяльності політична еліта поділяється на *загальнонаціональну* та *регіональну*.

Наявність еліти як духовно-органічної частини народу є невід'ємним фактором повноцінного життя нації. Через власну еліту нація усвідомлює свою сутність. Повернення народів історичної пам'яті, усвідомлення себе і свого місця у світі, розбудова демократичної, правової держави – головне завдання інтелектуальної, політичної еліти кожної країни. Таке відповідальне завдання стоїть і перед українською елітою. Ідеологічну трансформацію суспільства в Україні має проводити верства, яка б поєднувала у собі інтелект, духовність, патріотизм, могла бути взірцем для загалу і повести його за собою. Тому формування української національної еліти – одна з найважливіших і найболючіших проблем сьогодення.

Чи готова політична еліта сучасної України до виконання своєї історичної місії? Витоки вирішення проблем, пов'язаних із формуванням сучасної української еліти (дефіцит патріотизму, жертвовності, відповідальності перед суспільством та ін.) Мають свою історію. Так, характеризуючи період Хмельниччини, відомий український історик В.Антонович писав, що втілити в життя провідну ідею українського народу – принцип демократизму – не довелося, внаслідок недостатнього культурного рівня та особистого егоїзму козацької старшини, які взяли "перевагу над громадською справою". "Трагічна розв'язка

історії України викликана тим, що український народ ніколи не міг виробити ані ґрунтовної цивілізації, ані міцної власної дисципліни, бо ті, що ставали на чолі його та бралися піклуватись народною долею мали у собі вельми недостатній запас культури⁶⁾

В історії України були десятиріччя жорстокого і послідовного нищення національної еліти шляхом голодоморів, гулагів, психлікарень. Тому еліта, яка залишилася в спадщину Україні від радянських часів, не може в повному розумінні відповідати інтересам української державності. Так історично склалося, що масового протестного руху в Україні, на жаль, не було. Дисиденти не були здатні висунути достатню кількість людей, які б змогли очолити опозицію. В ой же час у всіх структурах країни мали місце пристосовницькі елементи.

На жаль, в Україні відносно цих політичних хамелеонів не було атмосфери осудження, принципової оцінки. Проте, ці люди не могли ні втілити нові ідеї до вмираючого ладу, ні відповідально очолити новий, коли волею історії він став реальністю.

Слушно зауважив академік Ю.М.Пахомов, що "до влади прийшли люди, які, як піна були підняті на поверхню. Відбір був по особливим категоріям – нахрапистість, пристосовництво, жадібність. Люди ці не мали морального стрижня, ідейного загартування, почуття відповідальності перед народом".⁷⁾ І вийшло так, що владна еліта формувалася в атмосфері ажіотажного пограбування країни.

Більшість вітчизняних політологів вважають, що сучасна політична еліта, яка виникла на теренах колишнього СРСР, формувалася за "номенклатурним принципом", а також має досить "клановий характер поведінки". Здобувши державну незалежність і суверенітет, Україна виявилася, напевно, найбільшою у світі країною, яка не мала політичної еліти. Владний конгломерат із колишніх партійних функціонерів і політичних дисидентів можна було б назвати п е р е д е л і т о ю, яка за рівнем загальної і політичної культури, професійним та життєвим досвідом, стратегічним мисленням не може бути віднесена до сучасної повноцінної еліти.

Чи можна нашу еліту назвати національною, якщо вона діє не в інтересах всього суспільства, всіх громадян, тобто всієї політичної нації? На жаль досвід проведення виборчих кампаній, діяльність парламентських францій, стан обговорення політичної реформи та інших реформ переконливо свідчить, що значна частина депутатського корпусу, відчуваючи свою тимчасовість перебування при владі, поспішає використати її в своїх кланових і особистих інтересах. Це саме можна сказати про деяких представників політичної еліти на регіональному та місцевому рівнях. Досить своєрідно

українська еліта виконує свої функції. Її представляють переважно люди, які 20 років тому легалізували тіньові капітали, конвертували владні можливості в своїх бізнесових інтересах.

Процес формування української еліти продовжуються. Він залежить від цілого ряду політичних, правових, етичних, фінансових та інших чинників. Важко сказати, коли його буде завершено на такому рівні, щоб "слуги народу" служили суспільству по-справжньому "не словом, а ділом". Безумовно, продовжують впливати на розв'язання цієї проблеми труднощі перехідного періоду. На жаль, в Україні на відміну від Польщі, Чехії, Угорщини, Литви та інших країн не мало місце люстрація – очищення державного апарату від попередніх керівних партійних кадрів та представників спецслужб. У складі української еліти ще великий відсоток становить так звана *о с т е л і т а* (залишки партійної та комсомольської номенклатури, "червоні директори" та інші елементи старої політичної системи. На подолання політичних стереотипів минулого тоталітарного режиму потрібен час.

Але є й суб'єктивні прорахунки. Важливою особливістю формування еліти в сучасній Україні є відчутність чіткої політичної структури в суспільстві. Створення дрібнопартійної системи суттєво ослаблює авторитет партій. У той же час мінімізація ролі держави в економічній і духовній сферах створює сприятливі умови для корупції, бездуховності, сприяє виникненню *п с е в д о е л і т и*, яка є своєрідним відзеркаленням клановості і хабарництва в політиці.

На всіх шаблях еліти та владних структурах поки що зовсім невеликий відсоток становлять жінки і молодь. Наприклад, у складі Верховної Ради шостого скликання лише 7% її складу складають жінки. Ця тенденція залишається й надалі. Так, у прохідній частині виборчих списків партій, які подолали 5-відсотковий бар'єр у жовтні 2012 р. з 225 переможців тільки 27 представники українського жіноцтва.⁸⁾

Верховна Рада перестає бути загальнонаціональним представницьким органом, адже інтереси найчисленніших соціальних груп населення в ній практично не представлено. В українському парламенті фактично відсутні вчителі, лікарі, інженери, немає також жодного селянина чи робітника. Головною перепорою для них є фінансовий бар'єр, неможливість за власний кошт оплатити свою виборчу кампанію. Парламент фактично перетворився на закритий акціонерний клуб для представників великого бізнесу. Підтвердженням цього висновку є майновий стан "народних" депутатів. Динаміку зростання прошарку депутатів-мільйонерів прослідкував відомий український політик, один з творців Конституції України М.Сирота.

Так, якщо в другому скликанні до Верховної Ради було обрано близько двох десятків мільйонерів, то в п'ятому скликанні їх кількість зросла більше ніж в 12 разів і становила 250 депутатів.⁹⁾ В шостому скликанні число депутатів – магнатів зросло майже до двох третин загального складу українського парламенту. Не відстає в цьому відношенні і український уряд. Третина його складу – офіційні мільйонери.¹⁰⁾

Залишається проблема стабільності в суспільстві. До суперництва в політичному і духовному житті між православним Києвом і греко-католицьким Львовом долучився російськомовний Донбас. Політична еліта України не може плідно управляти суспільними процесами в умовах реформування політичної системи, яке набуло перманентного характеру. Перш за все потрібно на 22-у році незалежності без зайвого поспіху, в умовах широкого обговорення завершити процес винесення змін до Конституції України, завершити реформування судової системи, прийняти Виборчий Кодекс України, посилити професійний рівень і відповідальність всіх владних структур української держави.

Нарешті потрібно, щоб політична еліта постійно пам'ятала, що головним джерелом і носієм влади є народ України і служіння народу – головне завдання еліти. Не треба робити з патріотизму професію, що особливо помітно під час виборчих перегонів. Потрібно бачити себе в Україні, а не навпаки – Україну в собі.

Література

1. Політологічний енциклопедичний словник за редакцією Ю.С.Шемученка, В.Д.Бабкіна. К., Видавництво "Генеза", – 1997. – С.117.
2. Николо Макиавелли. Государь. Рассуждения к первой декаде Тита Ливия. О военном искусстве. – Минск, – 1998. – С.81, 98.
3. Ніцше Ф. Так говорил Заратустра. Соч., В 2 т. – М., – 1990. Т. 2. – С. 207.
4. Юрій М.Ф. Основи політології. Навч. Посіб. – Київ. КОНДОР. – 2003. – С.123-125.
5. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Відень. – 1926. – 42.
6. Антонович. Коротка історія козаччини. – К., Видавництво "Україна". – 1991. – С.13.
7. Дзеркало тижня. – 2002. – 3 липня.
8. Україна молода (далі УМ). – 2012. – 9-10 листопада.
9. Сирота М. Україна в геополітичному просторі третього століття. – К., – 2007. – С.167.
10. УМ – 2012. – 31 березня.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ МАТЕМАТИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ

Важливим засобом вивчення економіки є моделі, які будують у процесі економічного аналізу.

Економічна модель – умовний образ (відображення) економічного явища, об'єкта або процесу, сконструйований для спрощення його дослідження. Економічні моделі подають у математичній, табличній і графічній формах. Найголовнішим є не те, яку з названих моделей використано, а сам факт відображення реального зв'язку між фактами. Якщо залежності між економічними змінними виражають за допомогою таблиць або графіків, то маємо табличні чи графічні моделі, якщо за допомогою рівнянь – то економіко-математичні. В економічних дослідженнях особливо важливими є графічні моделі, які наочно відображають кількісні залежності. Згадаймо китайське прислів'я: малюнок вартий тисячі слів.

Модель – це спрощене відображення економічної дійсності, абстрактне узагальнення відповідних фактичних даних. Модель у процесі дослідження дає нові знання щодо оригіналу, який моделюється. Вона дозволяє відповідати на питання "що, якщо". Чим модель простіша, тим легше її використовувати для загальної відповіді на таке питання, тим меншим детальним буде прогноз, який одержано з використанням простої моделі. Модель, яка цілком адекватна об'єкту моделювання, неможлива та й непотрібна. Модель повинна бути настільки простою, настільки це достатньо для цілей дослідження. Такою метою може бути, наприклад, спроба розібратися, як діє певний сектор економіки.

Для спрощення моделі може використовуватися принцип "за інших однакових умов".

Економічна модель повинна включати передумови, що необхідні для встановлення взаємозв'язків між економічними змінними.

Економічна змінна – вимірна величина (річний обсяг виробництва, сума грошей, темп інфляції), що може приймати різноманітні значення.

Виділяються дві групи таких змінних:

А) ендогенні змінні – це характеристики об'єкта, що треба визначити в результаті розрахунків по моделі (невідомі величини);

Б) екзогенні змінні – це характеристики зовнішніх (по відношенню до об'єкту моделювання) умов, що змінюються, а також сукуп-

ність внутрішніх параметрів об'єкта; фіксація їх значень дозволяє конкретизувати модель.

Екзогенні змінні

Ендогенні змінні

----- > Модель ----- >

Економічна модель може задаватися в аналітичній формі, графічній, описовій. Найбільш розповсюдженими є графічна та аналітична форми економіко-математичних моделей. Така модель становить сукупність рівнянь, тотожностей, нерівностей, що дозволяють встановлювати взаємозв'язки між економічними змінними.

В математиці незалежну змінну (причину) завжди відкладають по горизонтальній осі, а залежну змінну (наслідок) – по вертикальній.

Економісти відкладають на графіках залежні і незалежні змінні довільніше. Нерідко, незалежну змінну в графічних економічних моделях відкладають по вертикальній осі.

Всю безліч моделей можна розподілити на матеріальні та ідеальні.

Перші втілені у матеріальних об'єктах, що мають природне чи штучне походження; найбільш типові – фізичні моделі (матеріальні об'єкти тієї ж природи, що й об'єкт-оригінал); в економіці деяка аналогія фізичної моделі – економічний експеримент.

Другі є продуктами людського мислення. Серед них виділяються знакові моделі, які використовують певну формалізовану мову. У свою чергу найважливіший вид знакових моделей – логіко-математичні, що будуються мовою логіки і математики. В економічних дослідженнях це домінуюча форма моделей.

Моделі можуть класифікуватись за різноманітними ознаками.

А) За засобами виразу співвідношень між ендогенними і екзогенними змінними: функціональні та структурні.

Функціональна модель імітує поведінку об'єкта так, що за заданими значеннями вхідних змінних X , можна одержати значення вихідних Y : $Y = F(X)$ (наприклад, модель попиту).

Структурні відбивають внутрішню організацію об'єкта (моделі типу "втрати – випуск", міжгалузевого балансу).

Б) За використаним інструментарієм: оптимізаційні та рівноважні, балансові; статичні і динамічні; детерміновані та ймовірнісні; лінійні та нелінійні; неперервні та дискретні (зокрема, цілочисельні).

В) За об'єктом моделювання: макроекономічні і мікроекономічні.

Г) За метою дослідження: теоретичні і прикладні; нормативні і дескриптивні.

Дескриптивні використовуються для пасивного опису і пояснення дійсності (аналізу минулого розвитку, короткострокового прогнозування некерованих економічних процесів). Нормативні – це

моделі регульованих економічних процесів, вони використовуються для перетворення економічної дійсності.

Існують й інші класифікаційні ознаки: за ступенем деталізації – деталізовані та агреговані; за співвідношенням ендогенних і екзогенних змінних – відкриті й закриті.

При побудові моделей враховуються припущення про поведінку, що визначають мотивацію людей. Наприклад, найбільш поширене припущення про поведінку людини в мікроекономіці – це те, що людина мотивується бажанням максимізувати чистий вигравш від здійснення певної операції.

Ці припущення використовуються для встановлення зв'язків між змінними моделі.

Моделювання – циклічний процес; його основні етапи:

А) постановка економічної проблеми та її якісний аналіз;

Б) побудова моделі (формалізація);

В) теоретичний (математичний) аналіз моделі;

Г) підготовка вихідної інформації;

Д) чисельний розв'язок;

Е) аналіз чисельних результатів.

На кожному етапі може поставити необхідність повернення до попереднього етапу для корегування і уточнення. Висновки з моделі робляться у формі гіпотез, що вимагають перевірки і можуть бути підтверджені фактами.

Якщо визначено правило, згідно з якому кожному елементу "x" (що належить числовій множині X) ставиться у відповідність одне число "y" (що належить множині Y), тоді говорять, що "y" є функція від "x"; між "x" та "y" існує функціональна залежність.

Позначення : $y = F(x)$, F – це згадане вище правило відповідності (відображення), "x" - незалежна змінна (аргумент), "y" – залежна змінна (функція).

Можна X – область визначення функції, множина Y – область допустимих значень функції.

Способи завдання функцій: аналітичний (у вигляді формули), табличний, графічний.

Кожній парі чисел (x, y) в декартовій системі координат відповідає певна точка M; при зміні значень x та y точка M змінює своє розміщення на площині і описує лінію – ГРАФІК ФУНКЦІЇ.

Властивості функцій: парність (непарність), періодичність, монотонність, обмеженість, неперервність; нулі функції; асимптоти: існування зворотної функції.

Для побудови графіка функції рекомендується провести дослідження функції у відповідності із прийнятою схемою (див. Перелік властивостей функції).

В економічних дослідженнях частіше за все використовуються елементарні функції: лінійна, степенева (зокрема гіпербола); серед многочленів – квадратична і кубічна), логарифмічна і показова, а також дробово-лінійна функція виду:

$$Y = \frac{Ax + b}{Cx + d}$$

Особливо активно використовуються лінійні функції:

$$Y = ax + b,$$

Де a – нахил (slope) b - перетин з вертикальною віссю Oy (intersept). Нахил дорівнює тангенсу кута, утвореного відповідною прямою лінією із позитивним напрямком вісі Ox .

Приклад: функція витрат $C(Q) = FC + VC \cdot Q$, FC – фіксовані витрати, VC змінні витрати (на 1 од. Обсягу Q), $C(Q)$ – загальні витрати на випуск Q од.

В разі нелінійної залежності нахил кривої визначається для кожної точки кривої: нахил кривої (в певній точці) дорівнює нахилу дотичної, що торкається кривої в цій точці.

Перетворення графіків.

Графіки функцій:

$$\begin{aligned} Y = F(x), & \quad y = F(kx), & \quad y = F(x + b), \\ Y = a F(x), & \quad y = F(x) + c, & \quad y = a F(kx + b) + c. \end{aligned}$$

Елементарні перетворення графіків функцій.

Рівняння прямої лінії. Графічний розв'язок системи лінійних рівнянь.

Застосування: аналіз попиту і пропозицій; стан рівноваги; аналіз впливу нецінових факторів на стан рівноваги.

Приклади:

1) функція попиту

$$Q = F_1(P) \text{ – залежність обсягу попиту } Q \text{ від}$$

ціни P ;

2) функція ціни попиту

$$P = F_1(Q)$$

Наприклад, $Q = 500 / (P + 4)$; $Q = 5P$;

3) функція пропозиції:

$$S = F_3(P);$$

4) функція ціни пропозиції:

$$P = F_4(S).$$

Попит і пропозиція залежить не тільки від ціни, але і від інших факторів (нецінові детермінанти попиту і пропозиції). Однак для спрощення аналізу значення інших чинників фіксуються на певному рівні, що дозволяє аналізувати попит і пропозицію на площині у прос-

торі "кількість – ціна". При зміні інших чинників (як говорять, при зміні "інших однакових умов" – *ceteris paribus*) відбувається певне зміщення відповідної кривої.

Функція $y = F(x_1, x_2)$, де $x_1 \in X_1$, $x_2 \in X_2$, зветься функцією двох змінних.

Приклади:

1) Функція корисності

$$U = F(x_1, x_2) = x_1 \cdot x_2; U = a \cdot x_1 + b \cdot x_2.$$

2) Виробнича функція

$$Q = F(L, K) = LK.$$

3) Функції витрат:

$$C = F(Q) = FC + VC \cdot Q;$$

$$C = F_1(L, K) = wL + rK.$$

Лінія рівня – геометричне місце точок на площині, для яких різноманітні комбінації значень незалежних змінних x_1 , x_2 забезпечують одне й те ж значення функції y . Аналогія – із зображенням рельєфу місцевості на географічних картах.

Для згаданих вище економічних функцій лінії рівня мають назви:

(1) – крива байдужості,

(2) – ізокватна,

(3) – ізокоста.

Двовимірний простір товарів. $X = (x_1, x_2)$ – елемент простору (точка, чи вектор, чи набір товарів), що включає x_1 одиниць першого товару і x_2 одиниць – другого.

В просторі товарів визначені операції:

$$X + Y, X - Y, \alpha X;$$

Нульовий елемент $X = (0, 0) = 0$.

Аналогічно: двовимірний простір факторів виробництва: K (капітал) та L (праця).

Література

1. Аналітична економія: Макроекономіка і мікроекономіка: навч. Посіб.; у 2-х кн. Кн. 1. К.: Знання, 2006.

2. Барковський В.В., Барковська Н.В. Вища математика для економістів – Київ: ЦУЛ, 2002 – 400 с. – Серія : Математичні науки.

3. Васильченко І.П. Вища математика для економістів: Підручник. – К.: Знання – Прес, 2002. – 454 с.

4. Економічна теорія: Політекономія. : Підручник / За ред. В.Д.Базилевича., К: Знання – Прес, 2006.

СИТУАЦІЯ НА МОЛОДІЖНОМУ РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Глобальна економічна криза зумовила суттєву трансформацію чинної економічної структури України та спричинила зміни у сфері праці й зайнятості населення. Закриття неефективних робочих місць, спад виробництва, зниження інвестиційної активності призвели до скорочення попиту на робочу силу. Ситуація, що склалася останнім часом на українському ринку праці, є напруженою та характеризується тенденцією до погіршення. За цих умов на перший план висувається проблема формування пріоритетів соціальної політики з питань державного регулювання ефективної зайнятості населення різних вікових груп, і в першу чергу, молоді.

Керівники підприємств наче і не проти молодих та енергійних працівників, проте при найманні на роботу віддають перевагу претендентам з практичним досвідом та високою кваліфікацією. Зрозуміло, що цими якостями випускники навчальних закладів не володіють. А тому реалії такі, що вже стало не стільки важливим здобути відповідну освіту й диплом, як знайти потім роботу за набутою спеціальністю.

Проблеми дослідження молодіжного ринку праці розглядаються в наукових працях О.В.Онікєнка, Л.Г.Ткаченко, Е.М.Лібанової, О.А.Гриш-нової, В.Л.Кравченко та інших авторів, але це питання й досі залишається актуальним.

Особливо актуальною для нинішнього етапу розвитку ринку праці в Україні є проблема працевлаштування молоді. Молодь залишається серед тих, кого криза робочих місць уразила найбільше. Судячи з нинішнього розвитку подій, надій на істотне покращення перспектив зайнятості молоді на найближчий час мало. Згідно з щорічною доповіддю Міжнародної організації праці "Глобальні тенденції зайнятості – 2012", у 2011 році безробітними були 74,8 млн. молодих людей віком від 15–24 років, що на 4 млн. більше, ніж у 2007 році. Крім того, у глобальному масштабі вірогідність безробіття молоді майже втричі вища, ніж дорослих. Глобальний рівень безробіття молоді – 12,7 % – досі на цілий відсотковий пункт вищий, ніж до кризи [2].

Для аналізу цієї проблеми розглянемо основні тенденції, що були притаманні ринку праці України у I півріччі 2012 року порівняно з I півріччям 2011 року щодо економічної активності населення працездатного віку [6]:

- 1) збільшення рівня економічної активності з 72,7 до 73 %;

- 2) збільшення рівня зайнятості з 66,2 до 66,9 %;
- 3) зменшення рівня безробіття (за методологією МОП) з 8,9 % до 8,4 %.

Загалом можна стверджувати, що ситуація на ринку праці України в цілому має деякі позитивні тенденції. Але якщо порівняємо зазначені показники серед усього працездатного населення з показниками серед молоді віком 15–24 років, то ситуація буде іншою.

Найвищий рівень економічної активності, як і раніше, був характерний для осіб віком 40–49 років (85,5 %), найнижчий – для молоді віком 15–24 років (40,5 %) та осіб віком 60–70 років (23,4 %). При цьому рівень економічної активності серед молоді порівняно з I півріччям 2011 року скоротився на 0,5 % у I півріччі 2012 року [6].

Якщо взяти показники зайнятості, то найвищий рівень серед них спостерігався знову ж таки у осіб віком 40–49 років, а найнижчий – у молоді віком 15–24 років та осіб віком 60–70 років. При цьому порівняно з I півріччям 2011 року у I півріччі 2012 року рівень зайнятості серед молоді зріс на 0,4 % [6].

Слід також зазначити, що найвищий рівень участі населення у неформальному секторі економіки спостерігається серед осіб віком 15–24 роки (30,6 %) та у віці 60–70 років (53,4 %). При цьому порівняно з I півріччям 2011 року у I півріччі 2012 року рівень зайнятості у неформальному секторі економіки серед молоді скоротився на 1,2 %, а осіб у віці 60–70 років – на 2,9 % [6].

Відповідно до аналізу показників безробіття, найвищий рівень безробіття (за методологією МОП) спостерігався серед молоді віком 15–24 років (17,3 %), а найнижчий – серед осіб віком 60–70 років (0,1%). При цьому слід зазначити негативну тенденцію до збільшення рівня безробіття серед молоді у зазначених періодах на 0,3 % [6].

Аналіз даних дозволяє стверджувати, що ситуація з безробіттям серед молоді на сучасному ринку праці в Україні знаходиться у досить критичному стані. Цьому явищу передують ряд причин. Однією з найголовніших виступає різниця попиту на кваліфікованих спеціалістів з їх пропозицією (таблиця 1) [6].

Таблиця 1

Попит та пропозиція робочої сили за професійними групами

	Потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць (вакантних посад), тис. осіб		Навантаження незайнятого населення на 10 вільних робочих місць, (вакантних посад), осіб	
	I півріччя 2011р.	I півріччя 2012р.	I півріччя 2011р.	I півріччя 2012р.
Усього	90,5	78,3	57	59
У т. Ч. За професійними групами				
<i>Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)</i>	8,1	6,2	66	79
<i>Професіонали</i>	11,2	12,2	38	36
З них				
Професіонали в галузі фізичних, математичних та технічних наук	2,4	2,1	44	45
Професіонали в галузі наук про життя та медичних наук	4,0	3,5	6	8
<i>Фахівці</i>	9,8	8,8	51	54
З них				
Технічні фахівці в галузі технічних наук	1,7	1,6	64	54
Фахівці в галузі біології, агрономії та медицини	2,5	2,2	20	26
<i>Технічні службовці</i>	2,8	2,0	113	134
У тому числі				
Службовці, пов'язані з інформацією	1,0	0,8	177	193
Службовці, що обслуговують клієнтів	1,8	1,2	75	97
<i>Працівники сфери торгівлі та послуг</i>	10,2	8,4	76	84
У тому числі				
Працівники, що надають персональні та захисні послуги	6,5	5,9	67	66
<i>Продавці та демонстратори</i>	3,7	2,5	90	124
<i>Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства</i>	1,1	1,0	152	136
<i>Кваліфіковані робітники з Інструментом</i>	19,6	15,7	32	33
У тому числі				
Робітники з видобутку корисних копалин і на будівництві	5,3	4,2	31	32
Робітники металургійних та машинобудівних професій	10,5	8,2	26	28
Робітники в галузі точної механіки, ручних ремесел та друкування	0,3	0,2	69	85

Інші кваліфіковані робітники з інструментом	3,5	3,1	46	46
<i>Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин</i>	13,2	12,2	68	66
У тому числі				
Робітники, що обслуговують промислове устаткування	2,4	2,1	177	196
Робітники, що обслуговують машини, та складальники машин	4,3	4,2	41	35
Водії та робітники з обслуговування пересувної техніки та установок	6,5	5,9	45	42
<i>Найпростіші професії (включаючи осіб без професії)</i>	14,5	11,8	64	65
З них				
Найпростіші професії торгівлі та сфери послуг	6,7	6,0	53	50
Найпростіші професії в сільському господарстві та подібних галузях	0,9	0,5	128	171
Найпростіші професії у видобувних галузях, будівництві, промисловості та на транспорті	6,4	4,9	53	56

Так, найбільшим залишається попит підприємств на кваліфікованих робітників із інструментом (20,1% від загальної кількості вільних робочих місць), професіоналів (15,6%), робітників із обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин (15,5%), працівників найпростіших професій у сфері торгівлі, послуг, у промисловості, будівництві, на транспорті та ін. (15,1%).

Порівняно з відповідним періодом минулого року спостерігалось скорочення потреби підприємств, установ й організацій у працівників більшості професій, а серед найбільш поширених – у продавцях та демонстраторах (на 32,3%); службовцях, що обслуговують клієнтів (на 29,4%); службовцях, пов'язаних з інформацією (на 23,6%); працівниках найпростіших професій у промисловості, будівництві, на транспорті (на 22,8%); робітниках металургійних і машинобудівних професій (на 21,8%) та робітниках з видобутку корисних копалин і на будівництві (на 20,4%).

Другою, не менш важливою причиною є те, що сучасна молодь обирає професію не за бажанням та здатностями, а за рівнем заробітної плати. І тому пропозиція робочої сили на сучасному ринку праці України серед молоді не відповідає попиту. Що стосується заробітної плати найманих працівників, то найбільш оплачуваними в

країні, у середньому на одного працівника, у I півріччі 2012 р. були працівники авіаційного транспорту (9392 грн.) та фінансових установ (5873 грн.), а серед промислових видів діяльності – підприємств із добування паливно-енергетичних корисних копалин та з виробництва коксу, продуктів нафтоперероблення: розмір оплати праці у цих видах діяльності перевищив середній з економіки у 1,4-3,2 рази. Разом із тим рівень оплати праці у закладах охорони здоров'я залишається майже на третину нижчим за середній показник з економіки, в освіті – на 14,9 % меншим [6].

Наявність структурної диспропорції між попитом на робочу силу та її пропозицією за професіями є фактором, що обмежує як можливості працевлаштування безробітних, так і задоволення потреб роботодавців у працівниках.

Труднощі щодо працевлаштування спонукають молодь займатися не тільки нерегламентованою, а то й тіньовою діяльністю. Така діяльність серед молодого покоління призводить до певних негативних наслідків, які можна поділити за напрямками:

- економічні – знецінення робочої сили, вивезення за кордон національних ресурсів, зменшення надходжень до бюджету тощо;

- правові – підвищення рівня криміногенності суспільства, зростання злочинності тощо;

- психологічні – втрата мотивації до праці, зміна структури ціннісних орієнтацій, що призводить до уповільнення формування престижності легальної зайнятості;

- соціальні – посилення незахищеності молоді на ринку праці, зростання соціальної напруженості.

В умовах, коли молодь намагається зосередитися на матеріальному становищі, морально-етичні мотиви відступають на задній план. Рівень доходів істотно впливає на зіставлення самооцінки молоді з її можливостями й реаліями ринкового становища [5; с. 7].

Крім того, вимушена бездіяльність може призвести до серйозних втрат, коли суспільство даремно вкладає інвестиції в освіту. Отримання роботи за фахом після здобуття освіти є важливим елементом соціалізації молоді. Значну частину безробітної молоді становить контингент молодих людей, які є випускниками професійно-технічних та вищих навчальних закладів, які здобули професію й уперше виходять на ринок праці, але не знаходять свого місця – і це для них велика моральна й психологічна травма.

Ураховуючи важливість роботи для молодих людей для їхньої успішної соціалізації національне законодавство передбачає додаткові заходи з підтримки молоді.

З метою сприяння забезпеченню достойної і продуктивної зайнятості молоді Державною службою зайнятості реалізується Програма професійної орієнтації молоді на 2008-2013 роки [4].

У першу чергу акцент робиться на профорієнтаційну роботу серед учнівської молоді. Надається допомога у підборі підходящої роботи, молоді люди отримують профінформаційні та профконсультаційні послуги щодо вибору професії з урахуванням потреб ринку праці, залучаються до участі у семінарах та ярмарках вакансій, навчаються складати резюме тощо.

З метою розширення можливостей для підвищення конкурентоспроможності молоді Законом України "Про зайнятість населення" (який вступає в дію з 01.01.2013 р.) впроваджується стажування "Студенти вищих та учні професійно-технічних навчальних закладів, що здобули професію (кваліфікацію) за освітньо-кваліфікаційним рівнем "кваліфікований робітник", "молодший спеціаліст", "бакалавр", "спеціаліст" та продовжують навчатися на наступному освітньо-кваліфікаційному рівні, мають право проходити стажування за професією (спеціальністю), за якою здобувається освіта, на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, на умовах, визначених договором про стажування у вільний від навчання час.

Метою стажування є набуття досвіду з виконання професійних завдань та обов'язків, удосконалення професійних знань, умінь та навичок, вивчення та засвоєння нових технологій, техніки, набуття додаткових компетенцій"[1].

Розв'язання проблеми підвищення конкурентоспроможності молоді на ринку праці потребує:

- більш активно проводити інформаційно-роз'яснювальні заходи та профорієнтаційні роботи серед учнів випускних класів та їх батьків, бо саме під впливом останніх у більшості випадків молодь вибирає майбутню професію;

- сприяння розвитку підприємництва, малого та середнього бізнесу, що забезпечить створення нових робочих місць;

- удосконалити механізм формування держзамовлення шляхом його орієнтації на найважливіші напрями сучасного ринку праці та його перспективні потреби. У сфері освіти й професійної підготовки молоді "відсутність комплексного дієвого механізму державного замовлення молодих спеціалістів та регулювання набору учнів у професійно-технічні заклади, продовження випуску навчальними закладами спеціалістів, на яких відсутній або недостатній попит на ринку праці, ускладнюють ситуацію з молодіжною зайнятістю" [3; с. 53].

Отже, зрозуміло, що система заходів щодо зниження рівня безробіття серед молоді в Україні не обмежується наведеним, бо

існує багато можливостей для творчого пошуку шляхів виходу зі складної ситуації, що склалася на ринку праці.

Література

1. Закон України "Про зайнятість населення" [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17/page2>. – назва з екрану.

2. МОП про глобальні тенденції зайнятості у 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://profcongress.kiev.ua/statti/3625-.html>. – назва з екрану.

3. Онікієнко В.В., Ткаченко Л.Г. Молодіжний ринок праці України: проблеми та шляхи вирішення // – К.: Рада по вивченню продуктивних сил України, Український інститут соціальних досліджень, 2003. – с.160.

4. "Програми державної служби зайнятості щодо професійної орієнтації молоді на 2008–2013 роки" від 19.12.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: [http://www.dcz.gov.ua/control/uk/doccatalog/list?Currdir=44398](http://www.dcz.gov.ua/control/uk/doccatalog/list?Currdir=44398&documentlist_stind=101)

&documentlist_stind=101. – назва з екрану.

5. Покришук В. Мотиваційна поведінка безробітної молоді в Україні / / Україна: аспекти праці. – 2005. – № 8. – С. 7 – 12.

6. Ринок праці у I півріччі 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу:

[Http://www.ukrstat.gov.ua/](http://www.ukrstat.gov.ua/). – назва з екрану.

Жук А.В.

ПОЛІТИКА ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Політика щодо доходів населення є одним із найважливіших напрямів соціально-економічної політики держави і має охоплювати всі верстви населення, сприяти зростанню реальних доходів працюючого та непрацюючого населення.

Ефективна політика доходів передбачає всебічне врахування впливу всіх факторів та прогнозування наслідків впливу на формування динаміки і структури доходів населення.

Проблема формування доходів населення є однією з найгостріших проблем, особливо, в умовах нестабільності економічного розвитку.

Питання доходів постійно в колі інтересів багатьох науковців. В Україні цій проблематиці присвячено чимало праць, серед яких є

роботи Єщенко П.С. [2], Ковалюк О.М., Лех Г.А., Реверчук С.К. [3], Лібанова Е. [4], Холод Н.М. [6] та ін. Такий інтерес викликаний, у першу чергу, становленням соціально орієнтованої ринкової економіки та актуальністю зазначеної теми для народу України.

Доходи населення є одним з найважливіших показників, що характеризує рівень економічного і соціального стану, а також захищеність суспільства. Завдяки безлічі причин у кожному суспільстві виявляється нерівність у розподілі доходів, що розділяє людей на різні групи та спричиняє стратифікацію суспільства. Велика різниця у рівні життя спровокує невдоволення населення якістю життя та спричиняє соціальну напруженість.

Рівень доходів та життєвий рівень населення в цілому та окремих його верств за структурою доходів і витрат залежить від конкретного регіону, соціального статусу, віку тощо і визначається на основі вибіркового обстеження життєвих умов домогосподарств. При цьому слід відзначити, що між доходами і витратами домогосподарств із врахуванням перерозподільних процесів, які відбуваються через механізм податків та зборів, існує тісний взаємозв'язок. Осільки від рівня мінімальної зарплати багато в чому залежать тарифні ставки та оклади інших працівників, зокрема працівників бюджетної сфери. Через механізм перерозподілу оподаткування доходів фізичних осіб, окремі соціальні верстви населення мають можливість отримувати соціальні допомоги та інші поточні трансферти.

Обсяг і структура доходів населення є основним економічним показником рівня життя населення України. Основну роль у сукупному доході відіграють такі доходи: заробітна плата, прибуток та змішаний доход, доходи від власності (одержані), соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти.

Про доходи і витрати населення в цілому по Україні за 2002–2011 рр. (табл.1) [1].

Таблиця 1

Доходи та витрати населення за 2002–2011 рр.

	Р О К И									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Доходи - всього	185073	215672	274241	381404	472061	623289	845641	894286	1101175	1251005
В тому числі:										
Заробітна плата	78950	94608	117227	160621	205120	278968	366387	365300	449553	521066
Прибуток та змішаний дохід	33540	36330	43828	58404	69186	95203	131139	129760	160025	198512
Доходи від власності (одержані)	5297	6706	8337	11072	13855	20078	28432	34654	67856	68059
Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	67286	78028	104849	151307	183900	229040	319683	364572	423741	463368
В тому числі:										
- соціальні допомоги	31601	35318	52035	84617	103092	124472	180455	204101	237213	262744
- інші одержані поточні трансферти	6656	8281	11500	12545	14510	18209	26092	32984	34397	33681
- соціальні трансферти в натурі	29029	34429	41314	54145	66298	86359	113136	127487	152131	166943
Витрати та заощадження - всього	185073	215672	274241	381404	472061	623289	845641	894286	1101175	1251005
В тому числі:										
Придбання товарів та послуг	153589	180730	221713	306769	385681	509533	695618	709025	838213	1024249
Доходи від власності (сплачені)	334	902	1864	3523	8374	16924	30406	37831	28844	29053
Поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	14092	17763	19030	25461	33803	49053	67606	67053	72251	83778
В тому числі:										
- поточні податки на доходи, майно тощо	11054	13789	13553	17774	23396	35598	46926	45368	51112	60686
- внески на соціальне страхування	2080	2584	3647	5064	7134	8326	11987	11796	13073	13820
- інші поточні трансферти	958	1390	1830	2623	3273	5129	8693	9889	8066	9272
Нагромадження нефінансових активів	2464	1680	3254	4444	7159	9939	29515	10493	19578	30856
Приріст фінансових активів	14594	14597	28380	41207	37044	37840	22496	69884	142289	83069
З них:										
- приріст грошових вкладів та заощаджень в цінних паперах	10184	21592	20475	53297	54880	94526	91212	2528	81024	-
- заощадження в іноземній валюті	-825	-3881	13288	7200	17961	19908	32561	75834	44406	-
- позики, одержані за виключенням погашених (-)	-2103	6236	6256	19355	45766	77043	116629	-39172	-31639	-
Наявний дохід	141618	162578	212033	298275	363586	470953	634493	661915	847949	971231
Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн.	2938,0	3400,3	4468,4	6332,1	7771,0	10126,0	13716,3	14372,8	18485,6	1770,8
Реальний наявний дохід, у відсотках до відповідного періоду попереднього року	118,0	109,1	119,6	123,9	111,8	114,8	107,6	90,0	117,1	106,1

Як бачимо з наведених даних, доходи населення починаючи з 2002 р., зростають, і в 2011 р. вони зросли в 6,8 рази порівняно з 2002 р. У той же час заробітна плата зросла за цей період у 6,6 рази, прибуток та змішані доходи – у 5,9 рази, доходи від власності – у 12,8 рази, а соціальні допомоги – у 8,3 рази. Отже, найбільше зростання із зазначених складових рівня доходу відбулося за рахунок соціальних допомог та доходів від власності. Частка соціальних допомог збільшилася з 17,0% у 2002 р. до 21,0% у 2011 р. Однак найбільшу питому вагу у структурі доходів становить заробітна плата – 42,7 % у 2002 р.; 43,7% у 2003 р.; 42,7% у 2004 р.; 42,1% у 2005 р.; 43,5% у 2006 р.; 44,85 у 2007 р.; 43,3% у 2008 р.; 40,8% у 2009 р.; 40,8% у 2010 р. і 41,7% у 2011р.

Однак питома вага заробітної плати в структурі доходів населення інших країн складає: у Великій Британії – 65%, Німеччині – 64%, Італії – 52%, США – 53%, Японії – 59% [6, 166].

Що стосується витрат і заощаджень, то вони зросли за проаналізований період також у 6,8 рази. Проте, якщо купівля товарів і послуг зросла тільки у 4,7 рази, то поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти за цей період зросли у 5,9 рази. Що стосується нагромадження активів, то спостерігається також їх зростання за досліджуваний період. Так, приріст фінансових активів збільшився у 2011 році у 5,7 разів порівняно з 2002 роком, а нефінансових активів – у 12,5 рази. Якщо наявний дохід за період з 2002 року по 2011 рік зріс на 6, 9 раз, то наявний дохід у розрахунку на одну особу у 2010 році зріс 6,3 рази порівняно з 2002 роком. А в структурі витрат переважає придбання товарів і послуг: 83% у 2002 р.; 83,8% у 2003 р.; 80,8% у 2004 р.; 80,4% у 2005 р.; 79,9% у 2006 р.; 81,7% у 2007 р.; 82,3% у 2008 р.; 79,3% у 2009 р.; 76,1% у 2010 р. і 81,9% у 2011 р.

Таблиця 2

Доходи населення за регіонами України

	Найвищий дохід у розрахунку на одну особу, грн.									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Україна	2938,01	34003	4468,4	6332,11	7771,0	9930,3	13716,3	14372,8	18485,6	21249,5
Автономна Республіка Крим	2422,3	2974,0	3838,6	5432,9	6567,0	8526,4	11515,8	12036,3	15480,0	17612,2
Вінницька	2707,2	3211,4	4059,7	5791,1	6980,5	8830,5	11676,4	12191,7	16018,0	18679,9
Волинська	1 2594,0	2974,1	3729,5	5254,2	6387,6	7888,5	10597,3	10966,8	14311,9	16390,8
Дніпропетровська	1 3 165,7	3701,7	4907,3	7015,9	8632,3	11154,6	15459,9	16386,5	20739,4	23724,0
Донецька	3091,4	3637,6	4984,0	7088,9	8855,9	1 1349,8	16220,1	17014,0	21317,3	24622,8
Житомирська	2541,6	3040,5	3985,2	5568,5	6754,3	8633,41	12022,6	12179,8	15775,9	18428,8
Закарпатська	2072,0	2678,6	3444,6	4821,2	5757,7	7152,5	9664,5	9764,5	12699,6	14662,9
Запорізька	3165,0	3769,7	4994,4	7074,5	8693,6	10957,7	15265,2	15652,6	20221,4	23142,8
Івано-Франківська	2349,1	2941,3	3780,2	5321,6	6463,4	8252,9	11262,8	11692,4	15009,4	17238,4
Київська	3114,6	3521,7	4426,8	6305,0	7953,8	9881,3	14292,4	15024,9	19513,9	22408,4
Кіровоградська	2576,6	3050,0	3885,5	5568,6	6672,0	8331,4	11489,3	11727,3	15417,7	17712,2
Луганська	2615,1	3150,6	4139,0	5900,9	7343,4	9350,2	13411,0	14071,6	17850,0	20589,0
Львівська	2741,8	3401,6	4396,1	6203,1	7394,7	9335,0	12718,3	13211,3	16513,8	19240,2
Миколаївська	1 277 1,2	3385,3	4354,7	6137,5	7318,4	9178,6	12626,5	13154,2	16993,4	19637,5
Одеська	2472,8	3163,9	4221,4	5883,4	7006,1	8694,4	11754,4	12404,2	16275,2	18878,4
Полтавська	3048,1	3560,1	4683,5	6653,5	8064,2	10191,2	13922,0	14742,6	17990,9	20485,0
Рівненська	2560,1	2984,8	3787,9	5344,4	6540,6	8159,9	11124,6	11316,8	14629,8	17041,0
Сумська	2686,3	3276,7	4141,1	5972,0	7459,2	9529,1	13187,2	13426,4	16875,5	19101,0
Тернопільська	2158,1	2794,6	3524,2	5032,7	6283,4	7995,5	10583,0	10634,2	13824,2	16011,3
Харківська	2929,1	3468,9	4489,6	6355,7	7819,6	9965,4	14065,7	14633,1	18450,5	21421,1
Херсонська	2399,6	2832,3	3792,0	5400,5	6492,2	8215,4	11248,1	11440,3	14881,7	17210,4
Хмельницька	2640,3	3075,3	4024,1	5733,3	6943,1	8879,0	11938,6	12238,2	15781,0	18386,1
Черкаська	2481,9	2961,9	3883,4	5534,0	6795,5	8562,6	11987,2	12517,5	15769,2	17798,3
Чернівецька	2028,6	2741,9	3607,9	5078,0	6078,0	7780,0	9793,2	10013,3	13503,3	15634,4
Чернігівська	2769,2	3256,6	4228,7	5979,1	7201,3	9091,7	12353,4	13155,5	16625,0	18714,1
М.Київ	4257,4	15541,8	7623,9	10683,3	13566,9	18294,4	24960,2	27474,5	37012,7	41816,7
М.Севастополь	2399,2	3149,8	4177,0	5723,3	6790,6	8816,2	12111,6	12566,4	17078,3	19566,9

На основі аналізу за 2011 р. (табл. 2) [1], серед регіонів України по рівню доходів у розрахунку на одну особу переконлива першість належить м. Києву – 41816,7 грн. Наступні місця посідають Донецька (24622,8 грн.), Дніпропетровська (23724,0 грн.), Запорізька (23142,8 грн.) та Київська (22408,4 грн.) області. Найменші доходи мають і відповідно останні місця у цьому рейтингу займають Закарпатська (12699,6 грн.), Чернівецька (15634,4 грн.), Тернопільська (13824,2 грн.) та Волинська (14311,9 грн.) області. Із даних табл. 2 видно, що аналогічна тенденція спостерігалась і в попередні роки. Отже, грошові доходи населення в західних регіонах значно нижчі, ніж в середньому по Україні. Це пов'язано з тим, що оскільки в західних регіонах, як правило, вища частка населення, зайнятого у сільському господарстві, то і рівень доходів населення значно мен-

ший. Отже, суттєва регіональна диференціація за розміром середньомісячної заробітної плати зумовлена структурними особливостями економіки регіонів. Крім того, в Україні сьогодні існує значний розрив між містом, особливо великим, і селом за рівнем матеріальної забезпеченості, який є одним із найбільш вагомих факторів, що формує загальну ситуацію з розшарування населення. А це свідчить про те, що жителі сіл та малих міст наперед обмежені у можливостях до росту матеріального благополуччя.

Для більш детального аналізу рівня доходів населення в різних регіонах України розглянемо важливу складову грошових доходів населення – заробітну плату. Про середньомісячну заробітну плату працівників, зайнятих в основних галузях економіки держави в різних регіонах України, можна судити за даними табл. 3 [1].

Таблиця 3

**Середньомісячна заробітна плата по регіонах у 2002–2012 роках
(в розрахунку на одного штатного працівника, грн.)**

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
	Грудень	Грудень	Грудень	Грудень	Грудень	Грудень	Грудень	Грудень	Грудень	Грудень
Україна	442,91	550,92	703,77	1019,71	1277,06	1675	2001	2233	2629	3054
Автономна Республіка Крим	430,61	528,04	659,90	922,32	1173,86	1493	1776	2027	2290	2678
Вінницька	318,76	406,83	523,28	786,71	975,12	1273	1587	1784	2063	2396
Волинська	292,30	394,24	490,60	773,62	951,23	1257	1522	1654	1995	2292
Дніпропетровська	492,97	624,49	782,78	1117,12	1344,43	1682	1936	2233	2654	3064
Донецька	506,63	622,34	811,83	1157,95	1424,64	1840	2035	2436	2955	3439
Житомирська	313,94	409,10	523,61	775,81	980,93	1278	1568	1787	2133	2399
Закарпатська	347,99	462,25	583,35	899,66	1070,45	1370	1720	1915	2262	2494
Запорізька	516,52	625,66	776,93	1027,10	1301,23	1694	1932	2105	2556	2954
Івано-Франківська	362,72	464,86	599,68	907,77	1072,13	1412	1718	1808	2217	2461
Київська	444,82	550,69	701,43	1019,92	1283,96	1671	2039	2322	2647	3245
Кіровоградська	332,81	422,23	546,24	800,82	1011,21	1287	1555	1833	2062	2414
Луганська	446,40	546,52	691,88	982,60	1192,19	1553	1870	2142	2631	3346
Львівська	402,03	499,39	613,30	891,37	1117,12	1447	1765	1944	2252	2533
Миколаївська	479,93	559,77	684,50	943,85	1191,32	1492	1962	2174	2511	2848
Одеська	454,17	530,98	681,21	981,77	1196,30	1536	1982	2317	2415	2822
Полтавська	412,58	514,03	664,93	940,32	1181,50	1580	1797	2053	2557	2911
Рівненська	373,99	500,57	630,22	886,40	1124,47	1491	1817	1984	2359	2693
Сумська	360,08	440,43	552,33	814,04	1001,93	1306	1624	1857	2141	2474
Тернопільська	288,86	365,49	473,66	749,13	907,74	1191	1595	1695	2041	2132
Харківська	439,34	535,17	669,89	945,93	1169,65	1559	1874	2130	2398	2798
Херсонська	335,85	423,17	546,39	799,75	988,44	1271	1608	1744	2060	2274
Хмельницька	302,44	400,12	510,81	791,46	1023,61	1357	1650	1807	2159	2390
Черкаська	318,57	421,25	554,27	799,63	1033,04	1332	1577	1768	2064	2479
Чернівецька	348,40	431,14	539,92	823,82	1037,75	1341	1666	1816	2086	2320
Чернігівська	320,23	403,18	521,79	741,93	957,63	1231	1533	1636	1951	2211
М. Київ	801,87	950,63	1217,20	1755,08	2256,88	3038	3549	3684	4174	4819
М. Севастополь	487,69	595,33	728,21	1071,17	1243,38	1638	2105	2328	2712	2974

Однією із складових доходів є заробітна плата. Наведені дані свідчать, що середньомісячний розмір заробітної плати по Україні

за період з 2002 по 2011 роки збільшився у 6,9 рази. Бачимо, що лідерами в оплаті праці серед областей України у 2011 році є м.Київ (4810 грн.), Донецька (3439 грн.), Луганська (3346 грн.), Київська (3245 грн.), Дніпропетровська (3064 грн.), м. Севастополь (2974 грн.) Запорізька (2954 грн.), та Полтавська (2911 грн.) Облaсті. Відповідно регіони з найменшим рівнем оплати праці – Тернопільська (2132 грн.), Чернігівська (2211 грн.), Херсонська (2274 грн.), Волинська (2292 грн.), Чернівецька (2320 грн.), Хмельницька (2390 грн.), Вінницька (2396 грн.) Та Житомирська (2399 грн.) Облaсті. Подібна ситуація спостерігалася й у попередні роки. Із даних таблиці 3 можна зробити висновок, що найвищий рівень оплати праці спостерігається в промислових регіонах України, а в регіонах, де більш розвинене сільське господарство – рівень оплати праці значно менший.

Отже, доходи й витрати домогосподарств відіграють надзвичайно важливу роль у суспільній системі України та впливають на всі процеси соціально економічного розвитку. Формування доходів населення в різних регіонах держави має відповідні коливання. Причини сучасної диференціації населення за рівнем доходів на регіональному рівні полягають як у галузевій диференціації в оплаті праці, диференціація за рівнем спеціалізації та географічним розташуванням регіону. Такі розбіжності за рівнем доходів сформовані не лише диспропорціями у економічному розвитку, а й сформованим складом населення та його розподілом за місцевістю проживання. А це означає, що потрібно розробити такий механізм формування доходів населення, який би відповідав сучасній соціально-демографічній та економічній ситуації в Україні, зокрема:

- створення умов для сприяння розвитку вітчизняного виробництва та підвищення конкурентоспроможності продукції;
- підвищення частки оплати праці в грошових доходах населення;
- удосконалення механізму розподілу і перерозподілу доходів із застосуванням фінансово-економічних важелів, що впливають на рівень доходів в усіх секторах економіки;
- сприяння зростанню кінцевих доходів населення та підвищення платоспроможного попиту населення як основи для економічного зростання.

Отже, стратегічною метою політики щодо доходів населення на державному рівні є досягнення відчутного підвищення рівня життя населення.

Література

1. Державний комітет статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

2. Єщенко П.С. Економіка для всіх: науково-популярне видання / П.С.Єщенко. – К.: Вища школа, 2009. – 478 с.

3. Ковалюк О.М., Лех Г. А., Реверчук С.К. Сімейні господарства України: принципи, механізми, перспективи: Навч. Посібник; За ред. Докт. Екон. Наук С.К.Реверчука. – К.: Атіка, 2002. – 176 с.

4. Лібанова Е. Доходи населення і соціальна політика в умовах ринкових перетворень // В кн.: Перехідна економіка: Підручник / В.М.Геєць, Є.Г.Панченко, Е.М.Лібанова та ін. / За ред.. В.М.Гейця. – К.: Вища школа, 2003. – 591 с.

5. Мазнева М.В. Формування і розподіл доходів як чинник підвищення рівня життя населення // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 6 с. 164 – 169.

6. Холод Н.М. Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках: Монографія. – Л.: Вид. Центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009, – 442 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.academia.edu/1109121/...-2009.-_442_

Драчук Л.І.

ВИКОРИСТАННЯ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ (НА МАТЕРІАЛІ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ М. ГОГОЛЯ)

Уроки літератури покликані розвивати почуття прекрасного, формувати високі естетичні смаки, уміння розуміти твори мистецтва, узаємозв'язок мистецтва з уроками літератури є важливою проблемою сьогодення. У ній знаходять своє відображення інтеграційні процеси світової культури. Вони пов'язані з переходом сучасної загальноосвітньої системи від вузькопрофесійного знання до універсальної загальноосвітньої парадигми у рамках якої, учень зобов'язаний бути компетентним.

Розвиток творчих можливостей учня, художня освіта у процесі навчання, виховання майбутнього глядача, слухача одне із головних завдань школи.

В Україні склалася й закріпилася традиція інтерпретації літературного тексту за допомогою образотворчого мистецтва. Література завжди вивчалася у взаємозв'язку з іншими дисциплінами: історією, музикою, іноземними мовами. Міжпредметні зв'язки літератури з мистецтвом розширюють загальноосвітні і виховні можливості уроків літератури, поглиблюють знання учнів про особливості мистецтва і розвиток суспільства. Здатність мистецтва впливати одночасно на розум і серце перетворює його у засіб формування повноцінної особистості. Використання ілюстративного матеріалу: музичних

творів, репродукцій картин, портретів, відеоматеріалів, налаштовує учнів на вдумливе й більш глибоке розуміння художнього тексту. Такі уроки дозволяють учням поглиблювати свої читацькі уявлення.

Мета статті: поділитися досвідом роботи, методикою використання творів мистецтва на уроках присвячених вивченню творчості М. Гоголя.

Різні аспекти зазначеної проблеми досліджували науковці С. Жила, А. Вітченко, В. Гречинська, Н. Мірецька, П. Коржупова, М. Машенко та ін.

Кожен художній твір, написаний М Гоголем, відображає певний історичний період. Словесник у ході розповіді біографії письменника повинен наголосити на тому, яке місце у житті письменника відігравали стосунки з композиторами, художниками, майстрами сцени.

"Якщо музика нас залишить, що буде тоді з нашим світом" [1, 14]. Цими словами М.Гоголь закінчив одну із своїх "Арабесок". Письменник один із небагатьох представників літератури, що приділяли увагу цій темі, міркували про музику, різні музичні жанри, форми, про сутність музики як роду мистецтва.

Ця любов вплинула на творчість М.Гоголя. Робота над "Вечорами на хуторі поблизу Диканьки" перегукувалась не тільки з захопленням народними піснями, але й уважним ставленням письменника до тогочасного оперного репертуару. Оперні постановки різних "Русолочок", "Ярмарок" захоплювали столичних глядачів, а одночасно – М.Гоголя. Вони, у значній мірі, вплинули на створення "Сорочинської ярмарки", "Майської ночі", або "Утопленої".

Особливо любив М.Гоголь народні пісні. Він уважав, що їх може розуміти той, чия душа ніжно організована і може відчутти цю красу. Якщо прослідкувати за висловлюванням М.Гоголя про пісенну творчість, то здається, що він є одним із найбільш компетентних дослідників музичної культури, які серйозно аргументують свої міркування.

Зосереджуючи увагу учнів на значенні музики у житті й творчості М. Гоголя, слово вчителя може бути таким: "Майбутній письменник рано захопився народними піснями, думами у виконанні кобзарів. Дитяче музичне захоплення залишилось на все життя і вплинуло на характер творчості Гоголя. Зверніть увагу на вислів "Моя радість, життя моє! Пісні! Як я вас люблю" [27, 285].

На думку письменника, пісні об'єднують яскраві барви і дзвінку мелодику слів. Незвичайна мелодійність, поетичний склад мови письменника переконують у тому, що М. Гоголь вдало використовував у своїй творчості співучі інтонації української мови і пластичність мелодій нашої народної пісні.

У процесі вивчення повісті "Тарас Бульба" варто звернути увагу учнів на музичні картини, образи, які допоможуть зрозуміти роль

музики у розвитку сюжету, конфлікту характерів героїв. Учитель зазначить, що: "прослідковуючи музичний бік повісті "Тарас Бульба" М. Гоголя переконаєшся, що вона теж є доповненням сказаного письменником про українську пісню у статті "О малороссийских песнях", "Песни малороссийские могут впоене назваться историческими, потому что они не отрываются ни на миг от жизни и всегда верны тогдашней минуте и тогдашнему состоянию чувств. Везде проникает их, везде дышит эта широкая воля казацкой жизни. Везде видна та сила, радость, могущество, с какой казак бросает тишину и беспечность жизни домовитой, чтобы вдаться во всю поэзию быта, опасностей и разгульного пиршества с товарищами." [1, с. 92]

Одним із яскравих епізодів повісті є картина задорного танцю козаків. Зображення танцюючих запорожців овіяне романтикою, складається враження, що ми чуємо як вся Україна співає, як здригається земля від підков танцюристів.

Музика у творчості Гоголя є прекрасним матеріалом для багаточисленних ліричних відступів у творах, одним із найважливіших засобів зображення характерів героїв. Творчість М. Гоголя стимулювала розвиток не тільки вітчизняного, а й зарубіжного оперного мистецтва. На сюжет "Тараса Бульби" написані однойменні опери у Германії (Г. Ріхтера), Англії (Д. Давида), Франції (М. Руссо), Аргентині (А. Берутті) та ін."

Вчитель повинен організувати прослуховування окремих фрагментів знаменитої увертюри, де звучить мелодія історичної пісні "засвітали козаченьки ...", пісні Тараса "Гей літа орел ...", трагічної арії Остапа "Що ти вчинив ?...", фінального хору. Музичний фрагмент повинен звучати 2-4 хвилини, щоб учні могли відчутти як у ньому розкривається внутрішній світ героїв, неповторна своєрідність і повнота душевних переживань, загальна тональність і Емоційна атмосфера літературного джерела. Словесник повинен допомогти учням зрозуміти, що музична інтерпретація, являє собою друге життя літературного твору. Часто твір і створену на його основі оперу розділяє ціла історична епоха, яка накладає свій відбиток на музичний твір і композитор "перечитує " і осмислює літературне джерело крізь призму своєї епохи, очима сучасника. За силою впливу на емоції, уяву учнів, музика, на думку дослідників, займає перше місце серед інших видів мистецтва. С. Жила підкреслює необхідність використання вчителем літератури сили Емоційного впливу музики, її інтелектуальність, інтимність і здатність об'єднувати юний колектив у єдиному почутті. Дослідниця пропонує такі методи і методичні прийоми:

- Вправи на корегування моделі сприйняття творів різних видів художньої творчості – літературного, музичного;

- "звукові акценти" (прослуховування музичних творів, про які йде мова у художньому тексті і висловлення свого ставлення до них);
- Ознайомлення з музичною критикою на твір, що звучить у тексті, і оцінка її школярами;
- Вербальні характеристики музичних творів [2, 190]

Література і музика тісно взаємопов'язані і створюють складану систему образно-символічної мови, за допомогою якої передається глибокий художній зміст. Використання музики на уроках літератури сприятиме розвитку світосприйняття учнів, поглибленню емоційного пізнання і переживання, активізації образно-асоціативного мовлення.

Залучення творів живопису в структуру уроку - це можливість використання яскравих зорових образів, які викликають живий інтерес у школярів, одночасно активізують сприйняття ними художніх творів, історико-літературних фактів. Живопис і література завжди мали тісний взаємозв'язок. В історії мистецтва багато прикладів, коли письменники мали неабиякий талант живописців: Т. Шевченко, Леся Українка, П. Тичина, М. Гоголь, О. Пушкін, М. Лермонтов та ін. Нема жодного письменника, особистість якого не була б зображена художниками: О. Кіпренський, К. Брюллов, В. Перов, І. Рєпін, М. Ге – створили галерею портретів класиків літератури ХХ ст. Портрет – жанр, у якому не тільки передається зовнішня схожість, але й розкривається внутрішній світ портретируємої людини. Тому у багатьох випадках на уроках вивчення біографії письменника використовуються портрети, автопортрети, картини, на яких зображені фрагменти життя літератора. Портрет потрібен не тільки для того, щоб учні запам'ятали зовнішність автора твору, але й для того, щоб допомогти школярам у ході бесіди глибше зрозуміти деякі сторони життя і діяльності письменника. Розгляд портрету учитель повинен супроводжувати історико-літературними коментарями, читанням уривків із твору, спогадів сучасників письменника. Коментар повинен бути лаконічним, виразним, цікавим.

У процесі вивчення творчості М. Гоголя також можна зосередити увагу учнів на ставленні письменника до живопису.

Слово учителя може бути таким:

"М. Гоголь завжди захоплювався творами живопису і був їх знавцем. У статті "Де кілька слів про Пушкіна" він зізнається, що завжди відчував любов до живопису. М. Гоголь займався різними видами діяльності: акторською, службовою, письменницькою, займався живописом. Навіть навчався у живописних класах. Академії мистецтв. Це захоплення мало величезний вплив на його творчість. М. Гоголь любив зображувати архітектурний пейзаж і просто архітектурні споруди. У його записках, листах, чорновиках яскраво

представлений різноманітний світ живопису: готичні собори і італійські палади, російські церкви і античні руїни; різноманітні споруди і архітектурні деталі – акри, колони, башні, змальовані детально із знанням справи. Можна побачити реально існуючі архітектурні пам'ятки і фантастичні споруди. До нас дійшла тільки частина його графічних малюнків і майже невідомий живопис. Але залишились письмові свідчення про його ставлення і розуміння живопису".

На уроках літератури, під час аналізу художнього твору словесник часто звертається до ілюстрацій. Величезного значення роботі з ілюстрацією надавала відомий методист М. Рибникова. Вона вважає, що залучення ілюстративного матеріалу допомагає учням співставляти два види мистецтва, розвиває художнє сприйняття, творчу уяву, виховує естетичний смак [3]. Як правило, ілюстрації тлумачать літературний текст характерними для них специфічними засобами, і є доступними для школярів. Учителі можуть використовувати одночасно живописні і графічні твори кількох ілюстраторів. Але із рекомендованого списку необхідно вибрати ті, які безпосередньо спрямовані на засвоєння головних, суттєвих питань змісту теми, що вивчається. Треба враховувати їх силу впливу на глядача, знати особливості класу, переважальний тип мислення більшості учнів, рівень художнього розвитку школярів, їх досвід роботи ілюстрацією.

Словесник повинен поступово ускладнювати методи і прийоми роботи з матеріалом, що залучається, даючи, в процесі аналізу необхідні коментарі мистецтвознавчого характеру. Це допоможе школярам опанувати мову образотворчого мистецтва і навчатися оцінювати майстерність художника-ілюстратора. Талановито виконана ілюстрація, співзвучна змісту і формі літературного твору, передає його тональність.

Аналізуючи творчість М. Гоголя, треба зазначити, що до повісті "Тарас Бульба" зверталось багато російських і українських художників, серед них: Т. Шевченко, Ф. Герасимов, І. Рєпін, Д. Пластов, С. Васильківський та ін. Використовуючи, наприклад, репродукцію картини К. Кибрика "Тарас Бульба", учитель пропонує такі запитання:

- Яким зображений Тарас Бульба на картині?
(Це мужній козак. Погляд строгий, цілеспрямований ...)
- А який портрет створив письменник ?

(У повісті нема окремого опису зовнішності головного героя. Читач складає його у процесі читання повісті: "дебелий старий козак", "на свого коня он вкакивал прьткко", "Тарас был чрезвычайно тяжел и толст", "белый ус его серебрился", "Тарас приосанился, стянул на себе покрепче пояс и гордо провел рукою по усам", "и когда кончил речь, все еще потрясал посеребрившейся в козацких делах головою").

- Чи співпадає ваша уява про Тараса з тим, яким ви його бачите на репродукції картини К. Кибрика?
- Який епізод повісті ілюструє художник?
- На чому акцентує увагу?
- Поясніть особливості композиції малюнка.

Учитель може запропонувати ілюстрації до твору виконані різними художниками, які допоможуть детально розглянути центральні епізоди повісті: Т. Шевченка "Зустріч Тараса з синами", Т. Соколова "Зустріч Тараса з синами", "Перша зустріч Андрія з полькою", "Смерть Андрія", К. Кибрика "Смерть Андрія", "Остап", "Тарас", "Андрій", І. Рєпіна "На Запоріжській Січі", А. Костіна "Казнь Остапа" та ін.

Використання творів живопису дозволить учням побачити прочитане очима іншого творця і порівняти його сприйняття і розуміння твору із своїм, допомогти краще зрозуміти авторський задум і специфіку художніх засобів літератури і образотворчого мистецтва. Можливості використання творів живопису на уроках літератури невичерпні, головне щоб учитель зумів творчо і методично правильно ними користуватись. Це допоможе побачити нові яскраві грані літературного твору.

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що комплексне використання творів мистецтва дає можливість зробити урок літератури емоційним, інтелектуальним і динамічним, що сприяє вихованню вдумливого читача і поціновувача мистецтва.

Література

1. Гоголь. Н.В. Полное собрание сочинений: [В 14 Т] // Гл. Ред. Н.Л. Мищеряков. – М., 1937-1952.
2. Жила С. Теорія і практика вивчення української літератури у взаємозв'язках із різними видами мистецтв у старших класах загальноосвітньої школи. – Чернівці., – 2004.
3. Рыбникова М. Очерки по методике литературного чтения. – М., 1983.
4. Крутикова Н.Е. Н.В. Гоголь. Исследования и материалы. – К., 1992.
5. Гречинская В. Наглядность на уроках русской литературы. – К.: Рад. Шк., 1973.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ТА ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

Обліковий процес завершується складанням фінансової звітності про господарську діяльність підприємства. Правові основи з питань складання фінансової звітності регламентуються Законом України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні", а також Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку П(С)БО. Норми цього Закону та Положення слід застосовувати до фінансової звітності підприємств, організацій та інших юридичних осіб усіх форм власності, незалежно від їх організаційно-правових форм і форм власності. Державне регулювання фінансової звітності в Україні здійснюється з метою створення єдиних правил складання фінансової звітності, які є обов'язковими для всіх підприємств.

Фінансова звітність – це бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період. Відповідно до ст. 1 Закону "Про бухгалтерський облік" користувачами фінансової звітності є фізичні або юридичні особи, які потребують інформації про діяльність підприємства для прийняття рішень.

Відповідно до ст. 3 Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" та п. 4. П(С)БО 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності" метою складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух коштів підприємства.

Порядок надання фінансової звітності користувачам визначається чинним законодавством. Під час підготовки до складання та подання фінансової звітності підприємство повинне дотримуватись вимог П(С)БО, а також Порядку подання фінансової звітності, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28.02.2000 р. № 419, який визначає суб'єктів подання звітності, звітний період, склад та терміни її подання. Відповідальність за складання та надання фінансової звітності несе керівництво підприємства.

Виділяють такі групи користувачів бухгалтерської звітності:

- 1) Представники самого підприємства, як правило, вищий управлінський персонал;
- 2) Контрольні органи і податкова служба, позабюджетні фонди тощо;
- 3) Інвестори і кредитори;
- 4) Засновники і власники підприємства.

Фінансова звітність забезпечує інформаційні потреби користувачів щодо:

- Продбання, продажу та володіння цінними паперами;
- Учасі в капіталі підприємства;
- Оцінки якості управління;
- Оцінки здатності підприємства своєчасно виконувати свої зобов'язання;
- Безпеченості зобов'язань підприємства;
- Визначення суми дивідендів, що підлягають розподілу;
- Регулювання діяльності підприємства та інших рішень [4].

Для того щоб звітність була дійовим засобом управління і Контролю, вона повинна відповідати всім вимогам, що ставляться до обліку. Вона має достовірно відображати ресурси підприємства, їх використання і фінансові результати діяльності. Показники звітності повинні бути об'єктивними, обґрунтовані перевіреними даними поточного обліку і підтвержені відповідними документами. Своєчасність складання і подання звітності – невід'ємна умова її корисності. Сама достовірна інформація втрачає своє значення, якщо вона надана користувачам несвоєчасно. Тому звітність повинна складатися і подаватися відповідним органам в строки, встановлені нормативними актами, які забезпечують ефективне її використання для управління і контролю.

Вимога повноти звітності означає повне висвітлення всіх напрямів діяльності підприємства. Проте звітність має містити тільки корисну інформацію, без зайвої деталізації. Зайва деталізація ускладнює складання звітності й аналіз її показників, використання в управлінні. Тому державним і громадським органам забороняється вимагати, а підпорядкованим господарствам подавати звітність за незатвердженими формами.

Звітність має бути простою, зрозумілою і загальнодоступною для всіх зацікавлених користувачів інформації.

Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1 "Вимоги до фінансової звітності" встановлені такі вимоги до її якості:

– дохідливість. Інформація, яка надається у фінансових звітах, повинна бути дохідлива і розрахована на однозначне тлумачення її користувачами за умови, що вони мають достатні знання та зацікавлені у сприйнятті цієї інформації;

– достовірність. Інформація, наведена у фінансовій звітності, повинна бути достовірною, не містити помилок та перекручень, які здатні вплинути на рішення користувачів звітності;

– порівнянність. Фінансова звітність повинна надавати можливість користувачам порівнювати: фінансові звіти підприємства за різні періоди і фінансові звіти різних підприємств. Таке порівняння дає

змогу оцінити динаміку розвитку підприємства і його місце на ринку. Для забезпечення порівнянності у кожному фінансовому звіті необхідно наводити всю числову інформацію за попередній період способом, який дозволяє зіставляти її з даними за звітний період;

– доречність. Фінансова звітність повинна містити лише доречну інформацію, яка впливає на прийняття рішень користувачами, дає змогу вчасно оцінити минулі, теперішні та майбутні події, підтвердити та скоригувати їхні оцінки, зроблені у минулому.

Фінансова звітність в Україні формується з дотриманням тих десяти принципів, які сформульовані в статті 4 Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" та пунктом 18 П(С)БО 1. Це є:

- **Обачність** – застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, які повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства;

- **Повне висвітлення** – фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки господарських операцій та подій, здатних вплинути на рішення, що приймаються на її основі;

- **Автономність** – кожне підприємство розглядається як юридична особа, відокремлена від її власників, у зв'язку з чим особисте майно та зобов'язання власників не повинні відображатися у фінансовій звітності підприємства;

- **Послідовність** – послідовне (із року в рік) застосування підприємством вибраної облікової політики, тобто сукупності принципів, методів і процедур, які використовуються підприємством для складання і подання фінансової звітності. Зміна облікової політики можлива лише у випадках, передбачених національними Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, і повинна бути обґрунтована та розкрита у примітках до фінансової звітності;

- **Безперервність** – оцінка активів та зобов'язань підприємства здійснюється виходячи з припущення, що його діяльність буде тривати далі;

- **Нарахування та відповідність доходів і витрат** – для визначення фінансового результату звітного періоду необхідно порівнювати доходи звітного періоду з витратами, що були здійснені для отримання цих доходів. При цьому доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку і фінансовій звітності в момент їх виникнення, незалежно від дати надходження або сплати грошових коштів;

- **Превалювання сутності над формою** – операції обліковуються відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної норми. Так, взяті у фінансову оренду основні засоби відображаються в ба-

лансі орендаря, тобто по суті як власне майно, хоч за юридичною формою вони не перейшли у власність орендаря, але ним фактично прийняті на себе всі ризики і вигоди, пов'язані з правом власності на об'єкт оренди (лізингу);

- Історична (фактична) собівартість – пріоритетною є оцінка активів підприємства, виходячи з витрат на їх виробництво та придбання;

- Єдиний грошовий вимірник – вимірювання та узагальнення всіх господарських операцій підприємства у фінансовій звітності здійснюються в єдиній грошовій одиниці. Підприємства ведуть бухгалтерський облік і складають фінансову звітність у грошовій одиниці України;

- Періодичність – можливість розподілу діяльності підприємства на певні періоди часу з метою складання фінансової звітності.

Фінансова звітність повинна містити дані про:

- Підприємство;
- Дату звітності та звітний період;
- Валюту звітності та одиницю її виміру;
- Відповідну інформацію щодо звітного та попереднього періоду;
- Облікову політику підприємства та її зміни;
- Консолідацію фінансових звітів;
- Припинення (ліквідацію) окремих видів діяльності;
- Обмеження щодо володіння активами;
- Участь у спільних підприємствах;
- Виявлені помилки минулих років та пов'язані з ними коригування;
- Переоцінку статей фінансових звітів;
- Іншу інформацію, розкриття якої передбачене відповідними Положеннями (стандартами) [4].

Суб'єкти підприємницької діяльності згідно з Законом України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" повинні давати різні види фінансової звітності (табл. 1).

Таблиця 1

Фінансова звітність підприємства

Суб'єкти Господарювання	Складові звітності					
	Баланс	Звіт про фінансові результати	Звіт про рух грошових коштів	Звіт про власний капітал	Примітки	
Окремі юридичні особи – всі підприємства (крім бюджетних організацій, представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності та суб'єктів малого підприємництва)	+	+	+	+	+	+

Суб'єкти малого підприємництва та представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності	+	+	-	-	-
---	---	---	---	---	---

Фінансова звітність складається за такими формами:

- Баланс (форма №1)
- Звіт про фінансові результати (форма №2)
- Звіт про рух грошових коштів (форма №3)
- Звіт про власний капітал (форма №4)
- Примітки (форма №5)

Для суб'єктів малого підприємництва та представництв іноземних суб'єктів встановлена скорочена за показниками фінансова звітність. Їх звіт складається з Балансу (форма №1 – М) та Звіту про фінансові результати (форма №2 – М).

Фінансові звіти містять статті, склад і зміст яких визначаються відповідними Положеннями (стандартами). Стаття наводиться у фінансовій звітності, якщо існує ймовірність надходження або вибуття майбутніх економічних вигод, пов'язаних з цією статтею та оцінка статті може бути достовірно визначена.

За звітним періодом фінансові звіти поділяються на річні та квартальні. Звітним періодом для складання річної фінансової звітності є календарний рік. Перший звітний період новоствореного підприємства може бути меншим за 12 місяців, але не може бути більшим за 15 місяців. Звітним періодом підприємства, що ліквідується, є період з початку року до моменту ліквідації.

Квартальна звітність складається наростаючим підсумком з початку року у складі двох форм – Балансу і Звіту про фінансові результати.

Звітність підприємства складається станом на кінець останнього дня звітного періоду. Підприємства, що мають у своєму складі виділені на окремий баланс філії, представництва, відділення та інші відособлені підрозділи, крім фінансової звітності про власні господарські операції, зобов'язані складати та подавати консолідовану фінансову звітність.

Форми фінансової звітності (крім банків) і порядок їх заповнення встановлюються Міністерством фінансів України за погодженням з Державним комітетом статистики України.

Форми фінансової звітності банків і порядок їх заповнення встановлюються Національним банком України за погодженням з Держкомстатом України.

Форми фінансової звітності бюджетних установ, організацій державного казначейства України з виконанням бюджетів усіх рівнів і

кошторисів видатків і порядок їх заповнення встановлюються Державним казначейством України [9].

Складання звітів – завершальний етап облікового процесу, тому до початку складання звітів проводиться значна підготовча робота. Процес підготовки до безпосереднього складання фінансової звітності може бути поділений на кілька етапів:

1. Закриття рахунків доходів і витрат;
2. Визначення чистого фінансового результату звітного періоду;
3. Визначення залишків на рахунках активів і зобов'язань;
4. Підтвердження залишків на рахунках активів і зобов'язань за допомогою інвентаризації;
5. Внесення коригувань до даних обліку за даними інвентаризації;
6. Складання Балансу;
7. Складання Звіту про фінансові результати;
8. Складання Звіту про рух грошових коштів;
9. Складання Звіту про власний капітал;
10. Складання Приміток;
11. Перевірка узгодженості показників звітності.

Датою подання фінансової звітності вважається день її фактичної передачі за належністю, а у разі надсилання поштою – дата одержання адресатом, зазначена на штампелі підприємства зв'язку, що обслуговує адресата. У разі, якщо дата подання звітності припадає на неробочий день, термін подання переноситься на перший після вихідного робочий день.

Термін подання фінансової звітності встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Підприємства зобов'язані подавати фінансову звітність:

- Органам, до сфери управління яких вони належать;
- Власникам (засновникам), відповідно до установчих документів;
- Трудовим колективам на їх вимогу;
- Органам виконавчої влади та іншим користувачам, відповідно до законодавства.

Відкриті акціонерні товариства, підприємства-емітенти облігацій, банки, довірчі товариства, валютні та фондові біржі, інвестиційні фонди, інвестиційні компанії, кредитні спілки, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії та інші фінансові установи зобов'язані оприлюднювати річну фінансову звітність та консолідовану звітність шляхом публікації у періодичних виданнях або розповсюджувати її у вигляді окремих друкованих видань [6].

Література

1. Закон України "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні" від 16 липня 1999 р. № 966-XIV.
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 4 "Звіт про рух грошових коштів", затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87.
3. Голов С. Ф., Костюченко В. М. Бухгалтерський облік за міжнародними стандартами: приклади та коментарі: Практичний посібник. – К.: Лібра, 2001. – 840 с.
4. Грабова Н. М. Теорія бухгалтерського обліку: 2001: Навчальний посібник // За ред. М. В. Кужельного. – К.: А.С.К., 2001. – 272 с.
5. Бутинець Т. А. Бухгалтерський облік: Навч. Посіб. Для студ. Вузів / Т. А. Бутинець, Л. В. Чижевська, С. Л. Береза. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 672с.
6. Бухгалтерський облік в Україні // За ред. Хом'яка Р. Л. – Львів, 2003. – 428 с.
7. Бухгалтерський облік: Навч.-метод. Посібник для самост. Вивч. Дисц. / Л. Г. Ловінська, Л. В. Жилкіна, О. М. Голенко та ін. – К.: КНЕУ, 2002. – 370 с.
8. Завгородний В. П. Бухгалтерський учет в Украине (с использованием национальных стандартов): Учеб. Пособие для студентов вузов. – К.: А.С.К., 2001. – 848 с.
9. Кужельний М. В., Лінник В. Г. Теорія бухгалтерського обліку: Підручник. – К.: КНЕУ, 2001. – 334 с.
10. Організація бухгалтерського обліку: Підруч. Для студ. Спец. "Облік і аудит" вищ. Навч. Закл. / За ред. Бутинця Ф. Ф. – 3-тє вид., доп.і перероб. – Житомир: ПП "Рута", 2002. – 592 с.
11. Пушкар М. С. Облікова політика і звітність. Навч. Посібник. – Тернопіль: Карт-бланш, 2003. –141 с.
12. Сопко В. В. Бухгалтерський облік: Навч. Посібник. – К.: КНЕУ, 2000. – 578 с.
13. Ткаченко Н. М. Бухгалтерський фінансовий облік на підприємствах України: Підручник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: А.С.К., 2001. – 784 с.

ПОДАТОК З ДОХОДУ ФІЗИЧНИХ ОСІБ, ЙОГО ПЛАТНИКИ ТА ОБ'ЄКТ

Податок з доходу фізичних осіб можна класифікувати як загальнодержавний прямиий податок на доходи фізичних осіб.

Законодавче регулювання оподаткування фізичних осіб в Україні протягом 90-х років ХХ століття і дотепер було досить стабільним, якщо порівнювати його з іншими податками і зборами. 5 липня 1991 року було прийнято Закон Української РСР "Про прибутковий податок з громадян Української РСР, іноземних громадян та осіб без громадянства" №1306-ХІІ. Дію цього Закону було зупинено Декретом Кабінету Міністрів України "Про прибутковий податок з громадян" від 26 грудня 1992 року №13-92.

Порядок оподаткування доходів фізичних осіб з 1 січня 2011 року регулюється розділом ІV Податкового кодексу. Принцип оподаткування доходів фізичних осіб залишається без змін. Водночас зміни у порядку оподаткування доходів фізичних осіб чимало.

Податковий кодекс України містить окремий розділ ІV під назвою "Податок на доходи фізичних осіб" статті 162-179. Саме цей розділ визначає платників податку, об'єкт, ставку податку, порядок нарахування, забезпечення виконання податкових зобов'язань.

Згідно Податкового кодексу України платниками податку є:

- фізична особа - резидент, яка отримує доходи як з джерела їх походження в Україні, так і іноземні доходи;
- фізична особа - нерезидент, яка отримує доходи з джерела їх походження в Україні;
- податковий агент.

Не є платником податку нерезидент, який отримує доходи з джерела їх походження в Україні і має дипломатичні привілеї та імунітет, встановлені чинним міжнародним договором України, щодо доходів, які він отримує безпосередньо від провадження дипломатичної чи прирівняної до неї таким міжнародним договором діяльності.

У разі смерті платника податку або оголошення його судом померлим чи визнання безвісно відсутнім або втрати ним статусу резидента податок за останній податковий період справляється з нарахованих на його користь доходів.

Об'єктом оподаткування резидента є:

- загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід;
- доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання);

- іноземні доходи - доходи (прибуток), отримані з джерел за межами України.

Загальний річний оподатковуваний дохід складається з суми загальних місячних оподатковуваних доходів звітного року, а також іноземних доходів, одержаних протягом такого звітного року.

Об'єктом оподаткування нерезидента є:

- загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід з джерела його походження в Україні;

- доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання) [2].

Платник податку має право на податковий кредит за наслідками звітного податкового року. Підстави для нарахування податкового кредиту із зазначенням конкретних сум відображаються платником податку у річній податковій декларації.

Під податковим кредитом згідно з Законом розуміють суму (вартість) витрат, понесених платником податку – резидентом у зв'язку з придбанням товарів (робіт, послуг) у резидентів – фізичних або юридичних осіб протягом звітного року (крім витрат на сплату податку на додану вартість та акцизного збору), на суму яких дозволяється зменшення суми його загального річного оподаткованого доходу, одержаного за наслідками такого звітного року, у випадках, визначених цим Законом. До складу податкового кредиту включаються фактично понесені витрати, підтверджені платником податку документально, а саме: фіскальним або товарним чеком, касовим ордером, товарною накладною, іншими розрахунковими документами або договором, які ідентифікують продавця товарів (робіт, послуг) та визначають суму таких витрат. Зазначені документи не надсилаються податковому органу, але підлягають зберіганню платником податку протягом строку, достатнього для проведення податковим органом податкової перевірки стосовно нарахування такого податкового кредиту. Платник податку має право включити до складу податкового кредиту звітного року такі витрати, фактично понесені ним протягом такого звітного року: частину суми процентів за іпотечним кредитом, сплачених платником податку, яка розраховується за правилами, визначеними згідно із статтею 10 Закону; суму коштів або вартість майна, переданих платником податку у вигляді пожертвувань або благодійних внесків неприбутковим організаціям, зареєстрованим в Україні, у розмірі, що перевищує два відсотки, але не є більшим п'яти відсотків від суми його загального оподаткованого доходу такого звітного року; суму коштів, сплачених платником податку на користь закладів освіти для компенсації вартості середньої професійної або вищої форми навчання такого платника податку, іншого члена його

сім'ї першого ступеня споріднення, але не більше суми, визначеної законодавством [1].

Базою оподаткування є загальний оподатковуваний дохід.

Загальний оподатковуваний дохід – будь-який дохід, який підлягає оподаткуванню, нарахований (виплачений, наданий) на користь платника податку протягом звітного податкового періоду.

У разі використання права на податкову знижку базою оподаткування є чистий річний оподатковуваний дохід, який визначається шляхом зменшення загального оподаткованого доходу з урахуванням податкової знижки. Базою оподаткування для доходів, отриманих від провадження господарської або незалежної професійної діяльності, є чистий річний оподатковуваний дохід.

Загальний оподатковуваний дохід складається з доходів, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання), доходів, які оподатковуються у складі загального річного оподаткованого доходу, та доходів, які оподатковуються за іншими правилами, визначеними Кодексом.

Загальний місячний оподатковуваний дохід складається із суми оподатковуваних доходів, нарахованих (виплачених, наданих) протягом такого звітного податкового місяця.

Загальний річний оподатковуваний дохід дорівнює сумі загальних місячних оподатковуваних доходів, іноземних доходів, отриманих протягом такого звітного податкового року, доходів, отриманих фізичною особою – підприємцем від провадження господарської діяльності та доходів, отриманих фізичною особою, яка провадить незалежну професійну діяльність. До складу загального місячного оподаткованого доходу включаються: доходи у вигляді заробітної плати, інші виплати та винагороди, нараховані (виплачені) платнику податку відповідно до умов трудового або цивільно-правового договору; доходи від продажу об'єктів прав інтелектуальної власності; доходи у вигляді сум авторської винагороди, іншої плати за надання права на користування або розпорядження іншим особам нематеріальним активом (творами науки, мистецтва, літератури і т.д.); сума (вартість) подарунків у межах, що підлягають оподаткуванню; сума пенсійних внесків у межах недержавного пенсійного забезпечення, страхових внесків (премій), пенсійних вкладів, сплачена будь-якою особою – резидентом, іншою ніж платник податку, за такого платника податку чи на його користь.

Під час нарахування (надання) доходів у будь-якій негрошовій формі базою оподаткування є вартість такого доходу, розрахована за звичайними цінами, правила визначення яких встановлені згідно з

Кодексом, помножена на коефіцієнт, який обчислюється за такою формулою:

$$K = 100 : (100 - Cп),$$

Де К - коефіцієнт;

Сп - ставка податку, встановлена для таких доходів на момент їх нарахування.

У такому самому порядку визначаються об'єкт оподаткування і база оподаткування для коштів, надміру витрачених платником податку на відрядження або під звіт та не повернутих у встановлені законодавством строки.

Під час нарахування доходів у формі заробітної плати база оподаткування визначається як нарахована заробітна плата, зменшена на суму єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових внесків до Накопичувального фонду, а у випадках, передбачених законом, – обов'язкових страхових внесків до недержавного пенсійного фонду, які відповідно до закону сплачуються за рахунок заробітної плати працівника, а також на суму податкової соціальної пільги за її наявності.

При нарахуванні доходів у вигляді винагороди за цивільно-правовими договорами за виконання робіт (надання послуг) база оподаткування визначається як нарахована сума такої винагороди, зменшена на суму єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [8].

До загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податку не включаються такі доходи:

А) сума грошової допомоги, яка надається згідно із законом членам сімей військовослужбовців чи осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, органів і підрозділів цивільного захисту, Державної кримінально-виконавчої служби України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, які загинули (безвісно пропали) або померли під час виконання службових обов'язків;

Б) сума державних премій України або стипендій України, призначених законом, постановами Верховної Ради України, указами Президента України, винагород спортсменам – чемпіонам України, призерам спортивних змагань міжнародного рівня, у тому числі спортсменам-інвалідам, а також вартість державних нагород чи винагород від імені України, крім тих, що виплачуються коштами чи іншим майном, сума Нобелівської чи Абелівської премій;

В) сума коштів з Державного бюджету України дійсним членам (академікам) та членам-кореспондентам Національної академії наук України, Української академії аграрних наук, Академії медичних наук

України, Академії педагогічних наук України, Академії правових наук України та Академії мистецтв України як щомісячна довічна плата за звання дійсного члена та члена-кореспондента;

Г) сума допомоги, яка виплачується (надається) жертвам нацистських переслідувань або їх спадкоємцям з бюджетів або інших джерел, визначених міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також особам, які мають звання "Праведник Миру";

Г) сума допомоги, яка виплачується (надається) особам, визнаним репресованими та/або реабілітованими згідно із законом, або їх спадкоємцям з бюджетів або інших джерел, визначених міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

Е) сума пенсій (включаючи суму її індексації, нараховану відповідно до закону) або щомісячного довічного грошового утримання, отримуваних платником податку з Пенсійного фонду України чи бюджету згідно із законом, а також з іноземних джерел, якщо згідно з міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, такі пенсії не підлягають оподаткуванню чи оподатковуються в країні їх виплати;

Є) сума грошової компенсації за витрату часу, розмір якої встановлюється Кабінетом Міністрів України, яку отримують фізичні особи за ведення записів та подання відомостей відповідно до програм державних вибіркових обстежень, що проводяться органами державної статистики;

Ж) сума грошової компенсації, що виплачується військово-службовцям за належне їм для отримання жиле приміщення;

З) сума щорічної разової грошової допомоги, яка надається згідно із Законом України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" [2].

Ставка податку становить з 01.01.2007 року - 15% відсотків від об'єкта оподаткування, крім випадків, зазначених нижче (додаток). Ставка податку становить 5 відсотків від об'єкта оподаткування, нарахованого податковим агентом як:

- проценти, нараховані на залишки за поточними рахунками фізичних осіб, у тому числі і за картрахунками;
- процентний або дисконтний дохід за ощадним (депозитним) сертифікатом;
- проценти на вклади (внески) до кредитних спілок, створених відповідно до законодавства;
- в інших випадках, прямо визначених відповідними нормами цього Закону.

Ставка податку становить подвійний розмір ставки (15 %), від об'єкта оподаткування, нарахованого як виграш чи приз (крім у державну лотерею у грошовому виразі), або будь-яких інших доходів, нарахованих на користь нерезидентів – фізичних осіб. Ставка податку може становити інший розмір, визначений відповідними нормами Закону [1].

Податок підлягає сплаті (перерахуванню) до бюджету під час виплати оподаткованого доходу єдиним платіжним документом. Банки не мають права приймати платіжні документи на виплату доходу, які не передбачають сплати (перерахування) цього податку до бюджету. Якщо оподатковуваний дохід нараховується, але не виплачується платнику податку особою, що його нараховує, то податок, який підлягає утриманню з такого нарахованого доходу, підлягає сплаті (перерахуванню) до бюджету у строки, встановлені законом для місячного податкового періоду. Якщо згідно з нормами Закону окремі види оподатковуваних доходів (прибутків) не підлягають оподаткуванню при їх нарахуванні чи виплаті, то платник податку зобов'язаний самостійно включити суму таких доходів до складу загального річного оподаткованого доходу та подати річну декларацію з цього податку. Якщо оподатковуваний дохід виплачується у негрошовій формі чи готівкою з каси резидента, то податок сплачується (перераховується) до бюджету протягом банківського дня, наступного за днем такої виплати.

Статтею 167 Податкового кодексу встановлено такі ставки податку на доходи фізичних осіб:

– 15 % – стосовно доходів, отриманих, у тому числі, але не виключно, у вигляді зарплати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат чи інших виплат і винагород, що виплачуються (надаються) платнику у зв'язку з відносинами трудового найму і за цивільно-правовими договорами; виграші в державну і недержавну грошову лотерею, виграш гравця (учасника), отриманий від організатора азартної гри. Якщо сума таких доходів не перевищує 10-кратний розмір мінімальної заробітної плати, установлені законом на 1 січня звітного податкового року.

– 17% – із суми перевищення зазначених вище доходів над 10-кратним розміром мінімальної заробітної плати, установлені законом на 1 січня звітного податкового року.

До речі, якщо протягом календарного року платник податків отримував доходи, що оподатковуються заставками, установленими п. 167.1 Податкового кодексу (15 % із суми доходу, що не перевищує 10-кратний розмір мінзарплати, установлені законом на 1 січня звітного податкового року, 17 % із суми перевищення), від двох та

більше податкових агентів, і при цьому загальна сума таких доходів за будь-який календарний місяць перевищила 10-кратний розмір мінізарплати, установлені законом на 1 січня звітного податкового року, то він повинен буде подати податкову декларацію за результатами звітного року;

– 5 % стосовно:

– доходу, що виплачується компанії, яка управляє активами інституту спільного інвестування, на розміщені активи відповідно до закону;

– доходу за іпотечними цінними паперами (іпотечними облігаціями та сертифікатами) відповідно до закону;

– доходу у вигляді процентів (дисконту), отриманий власником облігацій від їх емітента відповідно до закону;

– доходу за сертифікатом фонду операцій з нерухомістю і дохід, отриманий платником податків у результаті викупу (погашення) керівником сертифікатів фонду операцій з нерухомістю в порядку, визначеному в проспекті емісії сертифікатів;

– доходу у вигляді дивідендів;

– доходу в інших випадках, прямо визначених розділом IV Податкового кодексу (п. 167.2) [2].

Платник податку має право на податкову знижку за наслідками звітного податкового року.

Підстави для нарахування податкової знижки із зазначенням конкретних сум відображаються платником податку у річній податковій декларації, яка подається по 31 грудня включно наступного за звітним податкового року.

Платник податку має право включити до податкової знижки у зменшення оподаткованого доходу платника податку за наслідками звітного податкового року такі фактично здійснені ним протягом звітного податкового року витрати:

- Частина суми процентів, сплачених таким платником податку за користування іпотечним житловим кредитом, що визначається відповідно до статті 175 Податкового Кодексу;

- Суму коштів або вартість майна, переданих платником податку у вигляді пожертвувань або благодійних внесків неприбутковим організаціям, зареєстрованим в Україні та внесеним до Реєстру неприбуткових організацій у розмірі, що не перевищує 4 відсотки суми його загального оподаткованого доходу такого звітного року;

- Суму коштів, сплачених платником податку на користь закладів освіти для компенсації вартості здобуття середньої професійної або вищої освіти такого платника податку та/або члена його сім'ї першого ступеня споріднення, який не одержує заробітної плати.

- Суму коштів, сплачених платником податку на користь закладів охорони здоров'я для компенсації вартості платних послуг з лікування такого платника податку або члена його сім'ї першого ступеня споріднення, у тому числі для придбання ліків (донорських компонентів, протезно-ортопедичних пристосувань, виробів медичного призначення для індивідуального користування інвалідів), а також суму коштів, сплачених платником податку, визнаного в установленому порядку інвалідом, на користь протезно-ортопедичних підприємств, реабілітаційних установ для компенсації вартості платних послуг з реабілітації.

- Суму витрат платника податку на сплату страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та пенсійних внесків

- Суму витрат платника податку на:

Оплату допоміжних репродуктивних технологій згідно з умовами, встановленими законодавством, але не більше ніж сума, що дорівнює третині доходу у вигляді заробітної плати за звітний податковий рік; оплату вартості державних послуг, пов'язаних з усиновленням дитини, включаючи сплату державного мита;

- Суми витрат платника податку на сплату видатків на будівництво (придбання) доступного житла, визначеного законом, у тому числі на погашення пільгового іпотечного житлового кредиту, наданого на такі цілі, та процентів за ним [2].

Проте існують певні обмеження на прав на нарахування податкової знижки.

Податкова знижка може бути надана виключно резиденту, який має реєстраційний номер облікової картки платника податку, а так само резиденту - фізичній особі, яка через свої релігійні переконання відмовилась від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомила про це відповідний орган державної податкової служби і має про це відмітку у паспорті;

Якщо платник податку до кінця наступного за звітним податкового року, не скористався правом на нарахування податкової знижки за наслідками звітного податкового року, таке право на наступні податкові роки не переноситься.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику провадить безоплатні роз'яснення порядку документального підтвердження прав на податкову знижку та подання податкової декларації. При цьому проводяться семінари, на яких громадяни отримують відповідні бланки, за якими можуть оформляти податкову знижку.

Податок на доходи сплачується (перераховується) до бюджету при виплаті оподаткованого доходу. Банки приймають платіжні

документи на виплату доходу лише за умови одночасного подання розрахункового документу на перерахування податку на доходи.

При наданні фізичній особі доходу в negroшовій формі або виплаті готівкою з каси податок підлягає сплаті (перерахуванню) до бюджету протягом банківського дня.

У Податковому кодексі відсутня пряма норма, згідно з якою в разі невиконання нарахованого доходу податок на доходи має бути перераховано протягом 30 календарних днів, наступних за останнім днем місяця, за який нараховано, але не виплачено дохід. А якщо дохід у грошовій формі нараховано, але не виплачено, то платник податків зобов'язаний самостійно сплатити суму податкового зобов'язання, зазначену в поданій ним податковій декларації, протягом 10 календарних днів. Статус податкової декларації тепер матиме податковий розрахунок, що подається протягом 40 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного кварталу Суми податку на доходи, зазначені в такому податковому розрахунку, вважаються узгодженими сумами податкового зобов'язання [2].

Література

1. Закон України "Про податок з доходів фізичних осіб"
2. Податковий кодекс України, розділ IV, статті 162-179.
3. [Http://buklib.net/index.php?Option=com_jbook&catid=99](http://buklib.net/index.php?Option=com_jbook&catid=99)
4. [Http://pidruchniki.ws/buhgalterskiy_oblik_ta_audit](http://pidruchniki.ws/buhgalterskiy_oblik_ta_audit)
5. Атамас П.Й. Облік у бюджетних установах / Атамас П.Й.
6. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента / Бланк И. А. – К.: Ника-Центр, Эльга, 1999.
7. Брігхем Е. Ф. Основы финансового менеджмента / Брігхем Е. Ф. – К., 1997.
8. Василик О. Д. Теорія фінансів: Підручник / Василик О. Д. – К., 2000.
9. Василик О. Д. Державні фінанси України / Василик О. Д. – К.: Вища шк., 1997.
10. Величко О., Дмитренко І. Іноземний досвід реформування податкової системи // Економіст. – 1998. – № 7-9. С. 120-123.
11. Головна державна податкова інспекція України. Основы оподаткування в Україні.-Київ. "Укртиппроект", 1998.
12. Гридчина М. В., Вдовиченко Н. И., Калина А. В. Налоговая система Украины: Учеб. Пособие / Гридчина М. В – К.: МАУП, 2000.
13. Дікань Л.В. Фінансово-господарський контроль / Дікань Л.В.
14. Задорожний З.В., Гугул Г.І. Лещишин Л.Г. Фінанси та кредит. Навчальний посібник/ Задорожний З.В. Тернопіль: Економічна думка. - 2005.

15. Климко Г.Н. Основи економічної теорії / Климко Г.Н - Київ."Вища Школа" - "Знання",1997.
16. Коробов М. Я. Фінанси промислового підприємства. – К.: Либідь, 1995.
17. Панасюк В. М., Ковальчук Є. К., Бобрівець С. В. Податковий облік: Навч. Посібник / Панасюк В. М – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 260
18. Податки та бухгалтерський облік, грудень, 2010 / №102 (1391) с. 34-39.
19. Податкова система України /За ред. В. М. Федосова. – К.: Либідь, 1994.
20. Податкова ставка 2011 року
http://www.nibu.factor.ua/ukr/info/pnalog/nsl_stavka/
21. Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики налогов: Учеб. Пособие. – М.: ИНФРА-М, 1996.
22. Сомоев Р. Г. Общая теория налогов и налогообложения: Учеб. Пособие/ Сомоев Р. Г. – М., 2000.
23. Сутырин С. Ф., Погорлецкий А. И. Налоги и налоговое планирование в мировой экономике: Учеб. Пособие/ Сутырин С. Ф. – спб.: Полиус, 1998.
24. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навч. Посіб. -К.:Вид-вокнеу, 2003

Пахомова Т. М., Мошко В. В.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ НАДЗВИЧАЙНИХ ДОХОДІВ. ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА

Як в нормативних документах, так і в науковій літературі, спроба дати визначення такій категорії, як надзвичайні доходи переходить у простий перелік її складових частин. Питання класифікації надзвичайних доходів в економічній літературі недостатньо опрацьовано. П(С)БО 3 "Звіт про фінансові результати" серед надзвичайних доходів називає страхове відшкодування і інші джерела.

Фінансування заходів щодо ліквідації надзвичайних ситуацій на об'єктах усіх форм власності здійснюється відповідно до їх рівнів:

- 1) Об'єктового рівня – за рахунок власних коштів підприємства, установ і організацій, на території яких виникла надзвичайна ситуація;

2) Місцевого і регіонального рівня - за рахунок власних коштів підприємства і додатково – за рахунок районних резервів, створених відповідно до законодавства;

3) Загальнодержавного рівня – за рахунок коштів, передбачених державним бюджетом на ці цілі.

На даний час в бухгалтерському обліку надзвичайних доходів існують такі ключові проблеми:

- Як узгодженість критеріїв визначення надзвичайних доходів, а також інших категорій, пов'язаних із надзвичайною діяльністю підприємства у чинних нормативних документах з бухгалтерського обліку, що призводить до різного трактування їх складу і сутності;
- Відсутність класифікації надзвичайних подій, надзвичайних доходів і надзвичайних витрат для потреб бухгалтерського обліку;
- Недостатня аналітичність субрахунків рахунків 75 і 99.

Надзвичайні доходи підприємства – це доходи, що одержуються в умовах надзвичайних подій (стихійного лиха, пожеж, техногенних аварій та ін.)

Вони включають:

- страхові відшкодування (надходження від страхових організацій);
- покриття втрат від надзвичайних ситуацій від інших джерел;
- сума зменшення податку на прибуток від звичайної діяльності внаслідок таких втрат.

Надзвичайні доходи виникають в разі:

- Відшкодування надзвичайних витрат страховими компаніями;
- Значних благодійних внесків з боку інших підприємств або фізичних осіб.

Облік доходів, які виникли внаслідок надзвичайних подій, ведеться на рахунку 75 "Надзвичайні доходи".

Рахунок 75 "Надзвичайні доходи" – тимчасовий, пасивний, призначений для обліку господарських процесів, має такі субрахунки:

751 "Відшкодування збитків від надзвичайних подій"

752 "Інші надзвичайні доходи"

На субрахунку 751 "Відшкодування збитків від надзвичайних подій" відображається сума відшкодування втрат від надзвичайних подій, включаючи відшкодування витрат на попередження втрат від надзвичайних подій.

На субрахунку 752 "Інші надзвичайні доходи" відображається дохід від інших подій чи операцій, які відповідають визначенню надзвичайних подій.

Аналітичний облік доходів від надзвичайних подій ведеться за видами доходів. Записи на рахунках з обліку доходів від надзви-

чайних подій та віднесення на фінансові результати здійснюється на підставі довідок та розрахунків бухгалтерії.

За кредитом рахунка 75 "Надзвичайні доходи" відображається сума визнаних надзвичайних доходів, а за дебетом – списання їх на рахунок фінансових результатів.

Фінансовий результат від надзвичайних подій визначається на субрахунку 794 "Результат надзвичайних подій" шляхом зіставлення надзвичайних доходів та витрат. Якщо результатом надзвичайних подій є прибуток, то в дебет рахунка 794 списується також сума податку на прибуток від надзвичайних подій

Таблиця 1

Рахунок 75 "Надзвичайні доходи" кореспондує

	За дебетом з кредитом рахунків:		За кредитом з дебетом рахунків:
79	"Фінансові результати"	30	"Каса"
		31	"Рахунки в банках"
		37	"Розрахунки з іншими дебіторами"
		50	"Довгострокові позики"
		60	"Короткострокові позики"

Надзвичайними подіями вважають стихійне лихо (землетрус, зсув ґрунту, повінь тощо) експропріацію власності підприємства за кордоном, прийняття нових законів тощо, за умови, що такі події не повторюються періодично, або не очікуються в кожному наступному періоді. Це означає, що одна і та ж сама подія може бути надзвичайною для одного підприємства та звичайною для іншого.

На підставі первинних документів інформація про доходи і результати діяльності відображається в облікових регістрах, інформація яких потім використовується для заповнення Головної книги та фінансової звітності.

Основною метою діяльності будь-якого підприємства є отримання прибутку. Існує ряд об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливають на величину отриманого прибутку. Одним з них є надзвичайні події. Надзвичайні ситуації для України явище, нажаль, звичне. В результаті таких подій підприємства зазнають значних втрат через ускладнення виробничо-господарської діяльності. Подолання наслідків таких подій потребує немалих коштів та зусиль. Постраждали підприємства навіть за державної підтримки, як правило, не в змозі відразу відновити свою звичайну діяльність. Проблема виникає і в обліковому відображенні цих подій, оскільки більшість підприємств не бажають відображати в фінансовій звітності надзвичайні витрати

через відсутність впевненості у отриманні відповідних доходів, а також через неохоче декларування керівниками зміни напрямків фінансових потоків, що є об'єктивною передумовою відновлення звичайної діяльності підприємства.

Для правильного відображення в обліку операцій, пов'язаних з надзвичайною подією, перш за все, необхідно з'ясувати сутність таких основних економічних категорій як "надзвичайна подія", "надзвичайна ситуація" та "надзвичайна діяльність". Адже помилки і неточності в їх трактуванні негативно позначаються на обліковому процесі. Надзвичайна ситуація є наслідком надзвичайних подій, а заходи на подолання такої ситуації – не що інше, як надзвичайна діяльність підприємства. Тому ці поняття потрібно розрізнати.

Тлумачний словник визначає "ситуацію" як "сукупність умов і обставин, що створюють певне становище". Подія ж трактується як "те, що відбувається або відбулося", або як "сукупність взаємопов'язаних явищ, фактів суспільного життя, які становлять єдине ціле". Отже, ситуація виникає внаслідок певних подій і по відношенню до події є вторинною, залежною. Надзвичайна подія є менш тривалою у часі, а надзвичайна ситуація може продовжуватись значний час, поки з причин, залежних або незалежних від людської діяльності, положення зміниться.

Окремі положення щодо визначення категорії "надзвичайна подія", які наводяться в економічній літературі українських та зарубіжних авторів, мають ряд недоліків, категорія "надзвичайна діяльність" взагалі не має визначення в економічній літературі, хоч і використовується.

Ще однією проблемою сучасного обліку є те, що визначення даних понять наводяться у незначній частині законодавчих актів, причому зміст визначення одного і того ж поняття може відрізнитися у різних документах. Проте найважливішим питанням є класифікація надзвичайних подій для потреб обліку, що на даний час відсутня.

Згідно Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 3 "Звіт про фінансові результати" надзвичайна подія це – подія або операція, яка відрізняється від звичайної діяльності підприємства, та не очікується, що вона повторюватиметься періодично або в кожному наступному звітному періоді [2].

Отже, даний документ зазначає критеріями для віднесення події до надзвичайної її неочікуваність і незвичайний характер. Інших критеріїв у Положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку не наводиться.

В Україні надзвичайні події більше прирівнюються до форс-мажору. Повного і однозначного визначення терміну форс-мажор, яке

можна було б широко використовувати, в українському законодавстві немає. Традиційно до форс-мажору відносять явища природного (повені, пожежі, землетруси) та соціального (страйк, війна) характеру. Тобто форс-мажорні обставини ототожнюються з обставинами непереборної сили та іншими незалежними від громадян обставин.

Той факт, що стихії, катаклізми, повені, пожежі, страйки є для підприємства непередбачуваними і надзвичайними ніхто не заперечує. Однак, деякі автори в своїх дослідженнях наводять і інші приклади надзвичайних подій, а саме: продаж основних засобів, безоплатне отримання активів, списання кредиторської заборгованості. Адже екстраординарні події – це не обов'язково стихійне лихо. Зокрема, підприємство не планує факти списання наявної кредиторської заборгованості, крадіжки, штрафних санкцій. В результаті виникають непередбачувані доходи і витрати. Постає питання: куди їх віднести і на яких рахунках обліковувати, як правильно відобразити ці операції у звітності. Якщо взяти факт списаної кредиторської заборгованості, то в вітчизняній практиці ця подія відноситься до звичайної діяльності підприємства і прямо впливає на фінансовий результат від звичайної діяльності. Виходить підприємство очікувало такого списання. Більш того, для нього такі господарські факти є періодичними, звичайними і плановими.

На думку більшості науковців такі випадки як крадіжка, судові витрати, продаж основних засобів, списання безнадійних боргів, переоцінка активів, штрафи, можуть бути визначені як очікувані у ході звичайної діяльності, але разом з тим – рідкісними, випадковими.

Однак, якщо взяти фінансову звітність і проаналізувати рентабельність операційної діяльності підприємства, що в звітному році отримало значний дохід від списання кредиторської заборгованості, то отримуємо показник, який свідчитиме про ефективність діяльності даного підприємства, про підвищення його рентабельності. Такий висновок невірний, оскільки даний дохід – це ніщо інше як дохід від надзвичайної діяльності.

Так як будь-яке підприємство функціонує з метою одержання прибутку, а прибуток – це не що інше, як плата за ризик, тому аналітична оцінка фінансових результатів передбачає оцінку рівня ризику. Ризик за своєю суттю характеризується як небезпека, ймовірність виникнення збитків або недоотримання доходів порівняно з прогнозованим варіантом.

В сучасному бізнесі під ризиком розуміється дія, що виконується за умов вибору з надією на позитивний результат, і в результаті невдачі існує можливість опинитись в гіршому стані, ніж до вибору. Для будь-якого підприємства є нормальним проводити аналітичну

роботу, враховувати імовірні ситуації і попереджати небажане. В результаті аналізу та прогнозування прораховується ефективність альтернативних варіантів, з чим і пов'язана ризиковість операцій. Однак, існують об'єктивні ситуації, реальні ризики, уникнути яких неможливо. Вони відносяться до розряду надзвичайної діяльності разом зі всіма заходами щодо відновлення звичайної діяльності підприємства.

Як показує практика, зазвичай підприємства, які опинилися в кризовому стані, самотужки, без сторонньої допомоги вийти з кризової ситуації не можуть. Одним із заходів поліпшення становища підприємства може виступати санація (оздоровлення).

Санація – це система фінансово-економічних, виробничо-технічних, організаційно-правових та соціальних заходів, спрямованих на досягнення чи відновлення платоспроможності підприємства-боржника в довгостроковому періоді. Всі заходи, пов'язані з таким оздоровленням є для будь-якого підприємства екстраординарними.

З огляду на вищесказане, вважається за необхідне розмежовувати поняття "форс-мажор" та "надзвичайна подія". В даному випадку надзвичайна подія є ширшим поняттям, а форс-мажор є його складовою.

Не слід також забувати про основну відмінність між звичайною і надзвичайною діяльністю, яка полягає в тому, що метою звичайної діяльності є прибуток, а метою надзвичайної діяльності – відновлення звичайної діяльності підприємств в обсягах, не менших тих, що були до надзвичайної події, або недопущення чи мінімізація впливу надзвичайних подій на звичайну діяльність. Надзвичайна діяльність підприємства може бути достатня або недостатня для відновлення звичайної діяльності.

Невизначеність категорії "надзвичайна подія", "надзвичайні доходи" і "надзвичайні витрати" для потреб бухгалтерського обліку спричиняє довільне трактування цих понять і гальмує процес свідомого розуміння принципів ведення бухгалтерського обліку, ускладнює відображення певного типу господарських операцій в первинному, синтетичному, аналітичному обліку, а також у звітності.

Згідно з Положенням про класифікацію надзвичайних ситуацій № 1099, надзвичайні ситуації поділяються за наступними ознаками: за сферою виникнення; за галузевою ознакою; за масштабами можливих наслідків [5].

За сферою виникнення надзвичайні ситуації розподіляються на: техногенні, природні, соціально-політичні, воєнні. До технологічних відносять: аварії, катастрофи, що супроводжуються виливами небезпечних речовин, пожежами, вибухами, затопленнями, аваріями на інженерних мережах і системах життєзабезпечення, руйнуванням

будівель і споруд та інші. Природні надзвичайні ситуації класифікують за видами природних явищ, що призводять до стихійного лиха: геофізичні, гідрохімічні, метеорологічні явища. До надзвичайних ситуацій соціально-політичного характеру відносять: здійснення або реальну загрозу теракту, викрадення або захоплення зброї, встановлення вибухових пристроїв тощо. До надзвичайних ситуацій воєнного характеру відносять: руйнування об'єктів енергетики, транспортних та інженерних комунікацій, складів і сховищ.

За галузевою ознакою надзвичайні ситуації поділяються на ті, що можуть бути: в будівництві, промисловості, в житловій, комунальній і побутовій сфері обслуговування населення, на транспорті, в сільському господарстві, в лісовому господарстві за масштабом можливих наслідків виділяють надзвичайні ситуації загальнодержавного, регіонального, місцевого, об'єктового рівня.

П(С)БО 3 надає перелік надзвичайних подій за їх складом: стихійні лиха, техногенні аварії і пожежі. Міжнародні ж стандарти бухгалтерського обліку наводять класифікацію надзвичайних подій за їх складом з розподілом на дві групи: стихійні лиха і експропріація .

Отже, не існує єдиної думки щодо визначення таких економічних категорій як надзвичайна подія та надзвичайна діяльність. Те, що вважається надзвичайним у одних авторів, є зовсім неприйнятним для віднесення до цієї категорії у інших. Питання набуває проблематичного характеру і через те, що законодавчо не закріплено класифікацію надзвичайних подій, а дано лише поверхнєве їх визначення.

Література

1. Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" від 16.07.1999 р., №996-XIV.
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку про класифікацію надзвичайних ситуацій, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 15 липня 1998 р. №1099.
3. Бухгалтерський фінансовий облік: Підручник. / За ред. Ф.Ф.Бутинця. – 5-те вид., доп. і перероб. - Житомир: ПП. "Рута", 2003. - 726 с.
4. Голов С.Ф. Управлінський облік. Підручник. – К. : Лібра, 2003. -704 с.
5. Гончаров А.Б. Фінансовий менеджмент: Навчальний посібник. – Х.:ВД "ІНЖЕК", 2003 р. – 240 с.
6. Гордієнко Н.Г. Автоматизоване робоче місце ревізора. Навчальний посібник. К: КНТЕУ, 2002. – 132 с.

7. Горицкая Н.Г. Бухгалтерский учет и финансовый анализ: практическое пособие. – К.: ООО Редакция газеты "Бухгалтерия. Налоги. Бизнес", 2001. – 288 с.

8. Горицька Н. Порядок використання чинних з 01.07.2000 р. Методів нарахування амортизації згідно з П(С)БО 7 та порівняння його з існуючою міжнародною практикою.// Дебет-Кредит. -2000. -№25.

9. Грабова Н.Н. Добровский В.Н. Бухгалтерський учет в производственных и торговых предприятиях, 2000./ Под ред. Н.В. Кужельного. – К.:А.С.К., 2001. – 624 с.

10. Івахненко С.В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку та аудиту. Навчальний посібник. К: Знання-Прес, 2003. – 349 с.

11. Ковбасюк М.Р. Економічний аналіз діяльності комерційних банків і підприємств. / Навчальний посібник. – К: Видавничий дім "Скарби", 2001. – 336 с.

12. Кожанова Є. П., Отенко І. П. Економічний аналіз: Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни- Х.: ВД "ІНЖЕК", 2003. -208 с.

13. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку. Переклад Т.Шарашидзе.К.:,2002, - 730 с.

14. Облік та аудит доходів підприємств (на матеріалах підприємств харчової промисловості Чернігівської області): Автореф. Дис... Канд. Екон. Наук: 08.06.04 / Т.А. Гоголь; Київ. Нац. Екон. Ун-т ім. В.Гетьмана. – К., 2006. – 19 с.

15. Особливості бухгалтерського обліку в торгівлі. Курс лекцій. Навчальний посібник / За ред. Проф. Ф.Ф. Бутинця та доц. Н.М. Малюги – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 608 с.

16. Панасюк В.М. Ковальчук Є.К. Бобрівець С.В. Податковий облік: Навчальний посібник. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 260 с.

17. Сопко В.В., Верхоглядова Н.І., Шило В.П., Ільїна С.Б., Брадул О.М. Організація і методика проведення аудиту: Навчально-практичний посібник. – К. : ВД "Професіонал", 20

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА

*Збірник наукових праць
викладачів кафедри економічної теорії та
соціально-економічної політики*

Випуск VIII

Відповідальний за випуск
Пахомова Тетяна Михайлівна

Технічний редактор – В. П. Сливко
Верстка, макетування – В. М. Косяк

Книга друкується за авторським редагуванням

Підписано до друку	Формат 60x84 / 16	Папір офсетний
Гарнітура Computer Modern	Ум. друк. арк. 7,11	Тираж 55 прим.
Замовлення №133	Обл.-вид. арк. 6,77	

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.